

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

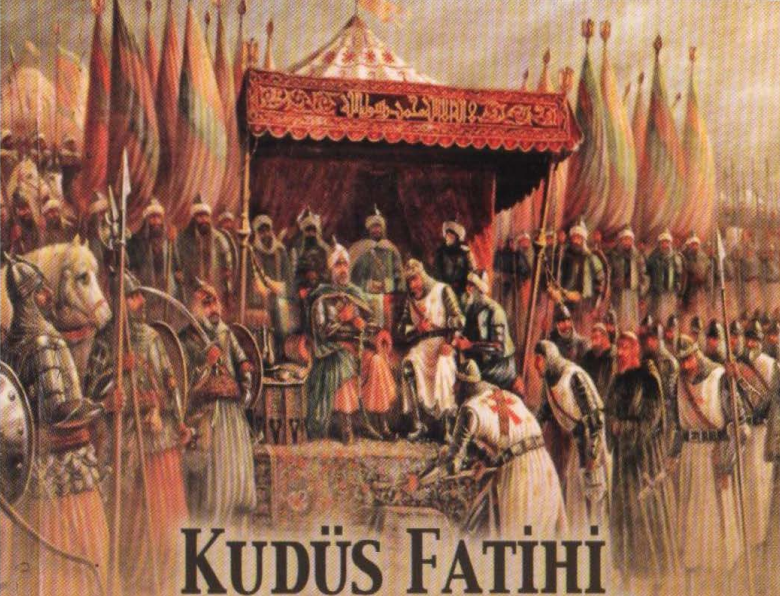
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KUDÜS FATİHİ
SELÂHADDİN
EYYÛBÎ

RAMAZAN ŞEŞEN

KARAR.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

YEDİTEPE

Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî
(1138-1193)

Ramazan Şeşen

Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör: Aykut Can

© Yeditepe Yayınevi
T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-5200-07-7

Yeditepe Yayınevi: 186
Araştırma İnceleme: 156

Baskı Tarihi: Şubat 2016

Sayfa Düzeni
DBY Ajans

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Saray Matbaacılık Kağıtçılık
Kırtasiyecilik San. ve Tic. A.Ş.

Balık Hisar Mah. Yıldırım Beyazıt Cad. No:60 Akyurt/ANKARA
Tel: (0312) 527 28 90 - 91 (Sertifika No: 19398)

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com
online alış-veriş: www.kitapadresini.com

 ÖZAYDIN GRUP Katkılarıyla
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://nantez.org>

KUDÜS FATİHİ
SELÂHADDİN
EYYÛBÎ
(1138-1193)

RAMAZAN ŞEŞEN

YEDİTEPE

İstanbul, 2016

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Ramazan Şeşen

1937 yılında Denizli'nin Tavas ilçesinin Nikfer köyünde doğdu. İlkokulu burada okuduktan sonra 1960'ta İstanbul İmam-Hatip Okulu'nu bitirdi, 1965'te İstanbul Üniversitesi' Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1966 yılının başında aynı fakültenin Ortaçağ Tarihi kürsüsüne asistan oldu.

1969'da doktorasını, 1978'de de doçentliğini tamamladı. Bir süre Libya Trablusgarp Üniversitesi'nde görev yaptı. 1982'de IRCICA'da araştırmalarına başladı. 1989'da ise Ortaçağ Tarihi profesörü olarak o zamanki adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'ne atandı. 2004'te emekli olana kadar aynı fakültede görev yaptı. Ayrıca 1995-2004 yılları arasında aynı fakültede Tarih bölüm başkanlığı görevini yürüttü.

Eserleri:

- İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TTK.
- Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi 2 Cilt TK: History of the Literature of Natural and Applied Sciences During the Ottoman Period), IRCICA.
- Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu. Vols. I – III, IRCICA.
- Mukhtarat min al - Makhtutat al - Arabiyyat al - Nadira fi Maktabat Turkey, IRCICA.
- Selahaddin Eyyûbi ve Devlet, Çağ Yayınları.
- Catalogue of Islamic Medical Manuscripts. (in Arabic, Turkish, Persian) in the Libraries of Turkey, IRCICA (Cemil Akpınar ve Cevat İzgi ile beraber).
- Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi. 1-2 Cilt: History of Astronomy Literature during the Ottoman Period, IRCICA (Ekmeleddin İhsanoğlu'yla beraber).
- İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi.
- Doğu'nun Kalbine Seyahat, Yeditepe Yayınevi.

İçindekiler

Önsöz	9
-------------	---

I. BÖLÜM

Giriş

• Selçuklular, Haçlılar ve Zengiler	17
---	----

II. BÖLÜM

Selâhaddin'in Tarih Sahnesine Çıkışı

• Mısır Seferleri	28
• Üçüncü Mısır Seferi, Selâhaddin'in Fâtımî Veziri Oluşu, Eyyûbîler Devletinin Başlangıcı	33
• Zencilerin Ermenilerin İsyanı:	37
• Frenk-Bizans Kuvvetleri Tarafından Dimyat'ın Kuşatılması.....	39
• Fâtımî hilâfetinin Kaldırılması.....	40
• Selâhaddin'in Haçlılar'a Karşı Bazı Seferleri.....	42
• Mısır'daki Kuvvetlerin Komşu İslâm Ülkelerine Seferleri.....	44
• Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Ölümü.....	45
• Sicilya Donanmasının İskenderiye Çıkartması ve Yenilgiye Uğratılması.....	48

III. BÖLÜM

Selâhaddin'in Nureddin'in Yerini Alması, Devletin Birliğini Yeniden Sağlaması

• Halep-Musul Kuvvetlerinin Kesin Olarak Yenilgiye Uğratılması ve İki Taraf Arasında Sulh İmzalanması	57
• Haşhaşilere Sefer, Misyaf Kuşatması:.....	60
• Sultan'ın Dimaşk'a Dönüşü, Mısır'a Hareketi.....	61
• Remle Yenilgisi	63
• Sultan'ın Şam'a Dönüşü	66
• Merc'i Uyun Zaferi, Beytelahzan Kalesi'nin Fethi	67
• Anadolu Selçukluları'na, Ermenilere Yapılan Sefer, Mısır'a Dönüş.....	70
• Halep Meselesinin Yeniden Alevlenmesi, Sultan'ın Şam'a Dönüşü	72
• Birinci Doğu Seferi, el-Cezire Bölgesiyle Amid, Halep Şehirlerinin Alınması	74
• Frenk Cephesi	76
• Amid (Diyarbakır) ve Halep'in Alınması	78
• Beysan, Kerek Kuşatmaları	82
• İkinci Doğu Seferi, Meyyâfârîkîn'in Zaptı, Musul'un Sultana Tabi Olması.....	84
• Sultanın Hastalığı	87
• Sultanın Ülkesinin İdaresini Yeniden Düzenlemesi	88

IV. BÖLÜM

Hıttın Zaferi, Kudüs'ün ve Filistin'in Fethi

• Hıttın Savaşı	94
• Hıttın Savaşı Filistin Şehirlerinin Fethi	97
• Kudüs'ün Fethi	99

• Sur Kuşatması	103
• Safed, Kevkeb Kuşatmaları	111
• Antakya Prinkepsliği Topraklarının Fethi	112
• Kerek-Şevbek, Safed, Kevkeb Kalelerinin Fethi.....	117
• Şakif-i Arnun Kuşatması	119

V. BÖLÜM

Üçüncü Haçlı Seferi, Akka Müdafaası

• Kuşatmanın Başlaması ve Büyük Çarpışma.....	126
• Alman Haçlıları	130
• Cephede Yeni Gelişmeler.....	132
el-Melik el-Adil'in Zaferi, II. Henri de Champagne'in Gelişi.....	138
• Cephede Yeni Gelişmeler.....	142
• Frenkler'in Etraflarındaki Kuşatma Çemberini Kırarak İçin Yeni Bir Teşebbüsleri	143
• 1190-1191 Kış Mevsiminde Cephede Meydana Gelen Gelişmeler	146
• Fransa, İngiltere Krallarının Gelişi, Akka'nın Düşmesi	150

VI. BÖLÜM

Frenkler'in Kudüs'ü Alma Teşebbüsleri, Sulhün İlanı

• Kaysariye Meydan Savaşı	171
• Arsuf Meydan Savaşı	172
• Askalan'ın Tahrib Edilmesi, Sultanın Kudüs'e Çekilmesi.....	176
• Sulh Müzakereleri	178
• 1191 Yılı Sonları ile 1192 Yılında İki Taraf Arasındaki Çarpışmalar.....	182
• Kudüs'ün Tahkim Edilmesi	185

• Frenkler'in Mısır Kervanını Vurması	188
• Sulh Müzakerelerinin Yeniden Başlaması.....	190
• Yafa'nın El Değiştirmesi	191
• Müzakerelerin Yeniden Başlaması, Barış Anlaşmasının İlanı	193
• Sultan'ın Dımaşk'a Dönüşü, Son Günleri.....	203
• Selahaddin'in Eseri ve Şahsiyeti.....	207
Bibliyografya.....	215

Önsöz

Bu kitapta Haçlı Seferleri karşısında İslâm dünyasının en ünlü kahramanı, Kudüs'ün fatihi, örnek insan ve hükümdar Selâhaddin Eyyûbî'nin hayatı, mücadelesi anlatılmaktadır. Selâhaddin bütün hayatını Ortadoğu'da kuvvetli bir Müslüman siyasi birliği tesis etmek, Haçlılar'ın elindeki İslâm topraklarını kurtarmak için mücadele ile geçirmiştir. Bunun yanında imara, çeşitli müesseselerin tesisine, ilim, edebiyata da değer vermiştir. Bu konularla uğraşanları himaye etmiştir. Devri, İslâm tarihinin en verimli çağlarından biridir. Bunun yanında şatafattan uzak, sade, temiz, mütevazı bir hayat sürmüştür. Devrindeki ve daha sonraki insanların sevgi ve takdirini kazanmış, tarihin ölmez şahsiyetleri arasına girmiştir. Hakkında çok şey yazılmış, söylenmiştir.

İşte bu hususiyetlerinden dolayı kadrini bilen, yaptıklarını kitaplarıyla ebedileştiren değerli tarihçilere sahip olmuştur. Bunların bir kısmı onun arkadaşlarıdır. Aralarında üç kişi çok önemlidir. Bu şahıslar onun icraatını, hayatını yakından izlemişler, eserlerinde şahsiyetini ebedileştirmişlerdir. Bunlardan biri onun sır kâtibi (özel sekreteri) İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî (ö. 1200)'dir. Selâhaddin'in hayatı, mücadelesi hakkında iki önemli

kitap yazmıştır. Bunlardan biri onun 1187-1193 yılları arasındaki tarihinden bahseden *el-Feth el-Kussî fî'l-Feth el-Kudsi*, diğeri Nureddin Mahmud b. Zengi'nin son yıllarındaki tarihiyle Selâhaddin'in tarihinin tamamından bahseden *el-Bark el-Şânî* adlı eserleridir. İmâdeddin bu eserlerde olayların tarihinden bahsederken Selâhaddin ile geçen bazı önemli hatıralarından da bahseder, kendisinin ve vezir Kadî'l-Fâdıl'ın kaleme aldığı bazı resmî vesikaları da aktarır. Bu kitapta bu vesikalardan bazılarına rastlanacaktır. *el-Feth el-Kudsi*'nin tamamı ve *el-Bark el-Şâmî*'nin 3. ve 5. ciltleri ve *el-Bündârî* (ö. 1245) tarafından yapılan muhtasarı *Sene'l-Bark el-Şânî* günümüze ulaşmıştır.

Selâhaddin'in hayatından bahseden başka bir tarihçi çocuklarının hocası Kadî Bahâaddin ibn Şeddad (ö. 1234)'tır. 1184 yılında Selâhaddin'in hizmetine girmiş, onun 1188-1193 yılları arasındaki tarihini *el-Nevâdir el-Sultâniyye fî'l-Mehasin el-Yûsufiyye* adlı eserinde ayrıntılı anlatmıştır. Üçüncü tarihçi ise İzzeddin ibn el-Esir (ö. 1233)'dir. Selâhaddin'in icraatını yakından takibetmiş, *el-Kâmil fî't-Târih* adlı ünlü büyük İslâm tarihinin XI-XII. ciltlerinde onun tarihinden ayrıntılı bahsetmiştir.

Selâhaddin'in tarihi hakkında veziri ve Divan el-İnşa başkanı Kadî'l-Fâdıl (ö. 1199), Hama Sahibi el-Melik el-Mansur (ö. 1220), İbn Cübeyr (ö. 1214), Abdüllatif el-Bağdâdî (ö. 1231), Ebû Şâme (ö. 1268), İbn el-Adim (ö. 1260), İbn Hallikan (ö. 1282), İbn Vasil (ö. 1298) ve başkaları eserlerinde bilgi verirler. Ayrıca, hakkında çok sayıda monografi yazılmış, Haçlı Seferleri ve İslâm tarihlerinde ondan sitayişle bahsedilmiştir.

Şuna da işaret etmek gerekir ki, Selâhaddin birleşmiş, enerjik, teknik üstünlüğü olan Frenkler'le (Haçlılar'la) mücadele etmiştir. Etrafa gönderdiği mektuplarda onların mücadele azmini takdir eder, teknik üstünlüklerini belirtir. Müslümanların gevşekliğinden şikâyet eder. İşte Haçlı Seferleri'yle dünya ticaretinde, gemicilik ve teknikte üstünlük sağlayan Avrupa Frenk dünyası zamanla

daha da güçlenecek, dünyaya hâkim olacaktır. Bu hâkimiyet günümüzde de devam edecektir.

Başka bir önemli nokta Avrupalılar bu seferlere katılanlar için genellikle *Les Croisades* (*Haçlılar*) ifadesini kullanırlar. İslâm tarihçileri ise genellikle *Frenk*, *Frenkler* kelimelerini kullanırlar. Biz de onların geleneğine uyarak, giriş kısmı dışında genellikle *Frenk*, *Frenkler* kelimelerini kullandık. Selâhaddin için ise baş kısımlarda “*Selâhaddin*” adını, 6 Mayıs 1175’te Abbasi Halifesi tarafından “*Sultan*” unvanı verildikten sonra daha çok unvanını kullandık. -

Biz daha önce Selâhaddin’in hayatını, devrinin tarihini ayrıntılı şekilde anlatan kitaplar yayınladık. Bu kitap ise, Selâhaddin’in hayatının, mücadelesinin kronolojik bir tarihidir. Bu arada onun şahsiyetiyle ilgili İmâdeddin el-Kâtib’in ve başka bazı tarihçilerin hatıralarına yer verilmiş, insani tarafları öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, lehinde ve aleyhinde olan her şey okuyuculara aktarılmıştır.

Bu münasebetle kitabı yayınlayan Yeditepe Yayınevi’ne ve mensuplarına teşekkür ederim. Kitabın okuyucular için faydalı olmasını dilerim.

Ramazan ŞEŞEN

Ocak 2013

İstanbul

I. Bölüm

Giriş

Büyük bir devlet ve karakter adamı olan Selâhaddin Eyyûbî'nin adı anılınca her şeyden önce, onun Haçlılar'la mücadelesi, Kudüs'ü ve haçlı işgali altındaki Müslüman topraklarını kurtarması akla gelir. O, Doğu-Batı mücadelesinde sembol olmuş bir kahramandır. Bu sebeple, onun hayatından söz etmeden önce Ortaçağ'da Doğu-Batı arasındaki en büyük, en uzun mücadele alanı olan Haçlı Seferleri'nin başlangıç devirleri hakkında kısa bilgi vermek gerekir.

X. asrın sonlarına kadar İslâm dünyasında Araplar, Batı Hristiyan dünyasında Bizans liderdi. Genellikle mücadele bu iki güç arasında geçti. Batı dünyası ise kavimler göçünün ortaya çıkardığı şok ve çalkantıyla uzun müddet kargaşa içinde kaldı. VIII. yüzyıl sonunda Şarlıman bir dereceye kadar kısa ömürlü bir birlik kurdu. XI. asır başlarında gerek Batı, gerek İslâm dünyasında yeni güçler ortaya çıktı. Zamanla bu güçler Araplar'ı, Bizans'ı ikinci plana düşürdü.

XI. asrın ilk yarısında İslâm dünyasının doğusunda Selçuklu Türkleri ortaya çıktılar. Kısa zamanda Kaşgar'dan Akdeniz'e kadar

uzanan bir imparatorluk kurdular. Kuzey Afrika'da Murabıtlar ortaya çıktılar. Tunus'tan Kurtuba'ya, Nijer nehrine kadar uzanan bir devlet kurdular. 1086 yılındaki Zellaka savaşında İberik Yarımadası'ndaki Hristiyan ilerleyişini durdurdular. Selçuklular ise 1071 yılındaki Malazgirt zaferiyle Bizans'a büyük darbe indirdiler. Anadolu'nun kapıları Türkler'e ardına kadar açıldı. Kısa zamanda Selçuklu Türkleri'nin akıncıları Akdeniz ve Marmara Denizi'ne dayandılar. Yine aynı asırda Batı Avrupa Frenk dünyasında Fransa, Almanya, Kastilya gibi kuvvetli krallıklar ortaya çıktı. 1052-1068 yılları arasında Normanlar tarafından İngiltere ele geçirildi. Bu günkü İngiltere'nin temelleri atıldı. Yine Normanlar tarafından Kuzey İtalya ve Sicilya'daki Bizans ve İslâm hâkimiyetine son verildi. 1092 yılında Sicilya Norman Krallığı kuruldu. Bizans'ın ve Müslümanların baskısından kurtulan İtalya'daki Venedik, Cenova, Piza, Amalfi, Napoli gibi denizci tüccar şehir devletleri güçlendiler. Kısa zamanda Frenkler, Bizans ve İslâm dünyası aleyhine, Akdeniz hâkimiyetini ve ticaretini ele geçirdiler. Elde ettiği başarılar Frenk dünyasına güven verdi. Deniz ötesindeki kutsal toprakları kurtarmayı, oralarda koloniler kurmayı düşünmeye başladılar. İşte Haçlı Seferleri böyle bir zamanda başladı.

Şöyle ki, 1081 yılında Bizans imparatoru olan Alexias Comnenos, Selçuklular'ın Anadolu'da, Peçeneklerin Balkanlar'da ilerleyişi karşısında çaresiz kaldı. Frenk dünyasından yardım istedi. Ayrıca, Selçuklu Türkleri'nin ilerleyişinden ve siyasetinden Ermeniler, Doğu'daki diğer Hristiyanlar, Şii Fâtımîler, Haşhaşîler şikâyetçiydi. Doğudaki Hristiyanlarla Frenk dünyası arasında gizli irtibat devam ediyordu. Kutsal toprakları, Kudüs'ü ve bu şehirdeki Hz. İsa'nın mezarını Müslümanların elinden kurtarmak için bir Haçlı Seferi düzenlenmesi fikri gelişmeye başladı. İspanya ve Sicilya'daki başarılarından cesaret alan, Batı Avrupa Katolik dünyası doğuya bir haçlı seferi düzenlemeyi düşünmeye başladı. 1092 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine başlayan taht

kavgaları Haçlı Seferi için müsait bir ortam yarattı. Selçuklu sultanları, beyleri kıyasıya birbirleriyle mücadele içindeydiler. Her biri diğerinin toprağına göz dikmişti.

İşte böyle müsait bir hava içinde, 1095 yılında Papa II. Urkanus bir Haçlı Seferi yapılması çağrısında bulundu. Fransa'nın Clermont şehrinde bir konsil toplandı. Kilisenin öncülüğünde Haçlı Seferi için hazırlıklara başlandı. Avrupalılar bu sefere katılanlar için *haçlı*, *haçlılar* kelimelerini kullanırlar. İslâm kaynakları ise *Frenk*, *Frenkler* kelimesini kullanır. *Haçlı* (*Ehl-i Salib*) kelimesi nadir kullanılır. Haçlılar'ın ana hareket merkezleri Fransa, Pays-bas, İtalya ve İngiltere'dir. Sonra bunlara Almanlar, Katalonlar, Macarlar da katılmıştır. İlk hareket eden haçlı grubu 1096 yılı ilkbaharında papaz Pierre. l'Hermit kumandasındaki düzensiz haçlı ordusudur. Bu ordu İstanbul'a gelince İmparator Alexios Komnenos tarafından İznik üzerine gönderilmiş, Selçuklu kuvvetleri tarafından dağıtılmıştır. Bunun ardından yine aynı yıl ünlü şövalyelerin kumanda ettiği düzenli ordular harekete geçmiş, 1096 yılı sonbaharından itibaren İstanbul'a gelmeye başlamışlardır. Bu ünlü şövalyeler arasında Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandois, İngiltere kralının kardeşi Robert de la Normandie, Aşağı Loren dükü Godefrai de Bouillon, Norman reislerinden Bohemund, Tankred, Toulouse kontu Raymond de St. Gile, Baudovin de Boulogne, akrabası Baudovin de Bourge gibi zamanın ünlü şövalyeleri vardır.

Alexios bunlardan kendisine bağlılık yemini aldıktan sonra, Mayıs 1097'de Bizans ordusuyla beraber onları Selçuklular'ın elindeki İznik üzerine gönderdi. Bu sırada Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan Malatya'yı kuşatmaktaydı. İznik önüne döndüğü zaman iş işten geçmişti. Haçlılar'ın kuşatma çemberini kuramadı. 19 Haziran 1097'de Haçlılar İznik'i aldılar. Söz verdikleri gibi İmparator Alexios'a teslim ettiler. Haçlı-Bizans ordusu 1 Temmuz 1097'de Eskişehir yakınındaki Dorileon Meydan Savaşı'nda I. Kılıçarslan'ı

yendikten sonra yoluna devamla Afyon, Akşehir, Konya yoluyla Ereğli'ye vardı. Ereğli'de Baudovin de Boulogne ile Tankred ana gruptan ayrıldılar. Çukurova'ya indiler, Pozantı, Tarsus, Adana, Misis, İskenderun gibi yerleri, Ermenilerin ve Çukurova önüne gelmiş olan bir frizan filosunun yardımıyla ele geçirdiler. Bölgede çok sayıda Ermeni prensliği vardı. Baudovin İstanbul'dan itibaren onlarla irtibat içindeydi. Urfa Ermeni hâkimi Toros'un daveti üzerine Fırat'ın batısındaki Tell-başir ve bazı yerleri aldıktan sonra Urfa'ya vardı. 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurdu. Kısa zamanda etraftaki yerleri ele geçirdi. Asıl haçlı ordusu ise Konya Ereğlisi'nden Kayseri yönüne gitti. Kayseri, Maraş yoluyla 20 Ekim 1097'de Antakya önüne vardı. Şehir Selçuklu Valisi Yağısıyan tarafından tahkim edilmiş, müdafaaya hazırlanmıştı. Haçlılar uzun müddet şehri kuşattılar. Süveydiye, İskenderun limanları vasıtasıyla yardım aldılar. Etraftaki Selçuklu beyleri etkisiz kaldılar. Nihayet, Bohemund, Antakya'daki müdafilerden Firuz adlı biriyle gizlice anlaştı. 4 Haziran 1098'de Haçlılar şehri ele geçirdiler. Kaçmak isteyen Vali Yağısıyan'ı öldürdüler. Kale direnmeye devam etti. Yardıma gelen Musul Atabeyi Kürboğa'nın 28 Haziran 1098'de Antakya önünde yenilmesi üzerine kale de teslim oldu. Haçlılar burada bir prinkepslik kurdular. Başına Bohemund getirildi. Haçlı devletlerinin sayısı ikiye yükseldi.

Haçlılar bir müddet Antakya'da kaldıktan, Azaz, Harim gibi kaleleri aldıktan sonra güneye doğru yollarına devam ettiler. 11 Ocak 1099'da Maarrat el-Numan'ı aldılar, 22 Ocak 1099'da Misyaf Haşhaşileri'yle anlaşma yaptılar. Etraftaki birçok emir bey menfaatine dokunulmadıkça onlarla anlaşmaya hazırды. Haçlılar ardından Rafeniye, Hısn el-Ekrad, Lazkiye, Antartus, Markiye, Arka kalelerini aldılar. Beyrut, Sayda, Sur, Akka yoluyla sahilten donanmanın himayesinde Arsuf'a vardılar. Bu arada Trablus'taki Benü Ammar emiriyle, Hama, Hımis, Şeyzer beyleriyle anlaşmalar yaptılar. Yerli Hristiyanlar, Bizanslılar onlara yardım ettiler.

Arsuftan Filistin içlerine ilerlediler. Remle, Lüd, Beyt-lahm gibi önemli şehirleri aldılar. 7 Haziran 1099'da Kudüs önüne vardılar. Bu sırada Filistin ve Kudüs, Fâtımîler'in elindeydi. Haçlılar Antakya kuşatmasıyla uğraşırken onlarla anlaşma yapmak istemişler. Haçlılar'ın niyetinin Kudüs'ü almak olduğunu anlayınca Filistin'de bulunan Artukoğulları İlgazi ile Sökmen'i kovup Filistin ve Kudüs'ü geri almışlardı. Haçlılar geldiğinde Kudüs'te Fâtımî valisi İftiharuddevle vardı. Müdafaa için elinden geleni yaptı. Haçlılar Yafa'ya gelen bir filonun da yardımıyla 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirdiler. Şehirdeki Müslümanların çoğunu öldürdüler. Kudüs dâhil ele geçirdikleri yerleri birer Hristiyan şehri haline getirdiler. Eğer bölgede kuvvetli bir İslâm devleti, büyük bir lider olsaydı Haçlılar'ın yenilmesi işten değildi. Müslümanlar arasındaki iç kavgalar, dağınıklık, Bizans'ın yardımı Haçlılar'ı başarıya ulaştırdı. Kudüs'te bir haçlı krallığı kuruldu. Başına Godefroi de Bouillon getirildi. Haçlı devletlerinin sayısı üçe yükseldi.

Haçlılar Müslümanların aczinden faydalanarak topraklarını genişlettiler. Fâtımîler'den 1104 yılında Akka'yı, 1110 yılında Hayfa ve Beyrut'u, 1116 yılında Kızıldeniz kıyısındaki Eyle'yi, 1118'de Mısır'ın kapısı Farana'yı, 1124'te Sur'u, 1154 yılında Askalan'ı aldılar. Bu arada Raymond de St. Gille Trablus ve etrafını işgale başladı. 1104 yılında Benu Ammar elindeki Trablus'u kuşattı. Şehri ancak oğlu Bertrand 1110 yılında alabildi. Burada bir kontluk kurdu. Haçlı devletlerinin sayısı dörde yükseldi.

Selçuklular, Haçlılar ve Zengiler

Haçlılar'la mücadele edenler Anadolu, Şam, el-Cezire, Musul bölgesindeki Selçuklu beyleriydi. Selçuklu sultanları birbirleriyle taht kavgası içindeydiler. Hiçbir zaman Haçlılar'a karşı bizzat harekete geçmediler. Zamanın ilim adamlarının, şairlerin eserlerinde Haçlı Seferleri pek yankı bulmadı. Bu sırada Dimaşk'ta bulunan

Gazali'nin kitaplarında Haçlılar'la ilgili bir cümleye rastlanmaz. Tarihçilerin verdiği bilgiler de zayıftır. Haçlı tarihçileri ise bu seferi ayrıntılı olarak anlatırlar. Dımaşk, Halep, Trablus gibi şehirlerden Bağdat'a giden heyetler de bir sonuç alamadılar. Müslümanlar, Haçlılar'a göre çok pasif kaldılar. Buna rağmen Anadolu, Şam, el-Cezire bölgesindeki beyler, Musul Atabeylerinin yardımıyla Halep, Dımaşk, Hama, Hıms, Balebek, Harran gibi Haçlılar'la burun buruna olan önemli İslâm şehirlerini ellerinde tuttular. Haçlılar'a karşı ilk zaferler bunlar tarafından kazanıldı. 1101 yılında Danişmend Gazi Gümüştigin Malatya yakınlarında Antakya Prinkepsi Bahemund'u esir etti. Ardından I. Kılıçarslan'la birleşerek Lombar diya Haçlıları'nı Orta Karadeniz bölgesinde ağır bir yenilgiye uğrattı. Bunu 7 Mayıs 1104'te Musul Atabeyi Çökürmüş ile Mardin Artuklu beyi Sökmen'in Harran yanında Haçlılar'a karşı kazandığı büyük zafer takip etti. Urfa kontu Joscelin de Courten-cuy ile Baudouin de Baurg alınan esirler arasındaydı. Bu zaferin ardından Çökürmüş ile Sökmen Urfa'yı kuşattılar.

Bu arada Selçuklu sultanları arasındaki taht kavgası sona ermiş, ortalık sakinleşmişti. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar 1108 yılında Şerefeddin Mevdud b. Altuntigin'i Musul Atabeyi tayin etti, Haçlılar'la mücadeleye görevlendirdi. Mevdud 1110, 1111, 1112, 1113 yıllarında Haçlılar'a karşı birkaç sefer yaptı. Bazı başarılar kazandı. Fakat mahalli Selçuklu beylerinden umduğu desteği göremedi. Onlar ellerindeki yerlerin kendilerinden alınmasından endişelendikleri, Haçlılar'ın varlığının kendi lehlerine olduğunu düşündükleri için gereken desteği vermediler. Mevdud 1113 yılında Dımaşk Atabeyi Tuğtigin'le beraber Kudüs Haçlı Krallığı'na bir sefer düzenledi. Sınnebr denen yerde Kral I. Baudovin'i yendi. Dımaşk'a dönünce bir Haşhaşi fedaisi tarafından 10 Ekim'de öldürüldü. Ardından Selçuklu Sultanı Tapar, Aksungur el-Porsukî'yi Musul Atabeyi tayin etti. Aksungur 1114 yılında Melikşah'ın oğlu Umâdeddin Zengi'nin de katıldığı bir sefer yaptı. Urfa'yı kuşattı ise

de sonuç alamadı. Onun ardından Cüyüş Bey atabey tayin edildi. O da bir başarı sağlayamadı. Nihayet, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar 1115 yılında Hemedan Sahibi Emir Porsuk'u atabey tayin etti. Porsuk ordusuyla Fırat'ı geçip Halep önüne geldi. Şehrin atabeyi Lü'lü'den şehri kendisine teslim etmesini istedi. Bunun üzerine Lü'lü, Mardin Sahibi İlgazi, Dımaşk atabeyi Tuğtigin, Antakya Prinkepsi Roger birleşerek Halep yakınında Tell-Danis denilen yerde, Atabey Aksungur el-Porsukî'yi ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bundan sonra Halep Haçlılar tarafından kuşatıldı. Etrafındaki kaleler alındı. Şehir Haçlılar'ın eline geçmek üzereydi. Tuğtigin ile Aksungur el-Porsukî'nin imdada gelmesi şehri kurtardı. Aksungur'dan sonra Mardin Sahibi İlgazi cihadın liderliğini ele aldı. 1119'da Halep'in idaresini teslim aldı. 28 Haziran 1119'da Halep'i ele geçirmek isteyen Antakya Prinkepsi Roger'yi şehrin güneyindeki Kanlı Vadi'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Ölümler arasında Roger de vardı.

İlgazi Kasım 1112'de öldü. Bu sefer Haçlılar'la cihadın liderliğini yeğeni Belek Gazi aldı. 13 Eylül 1122'de Seruc yakınında Urfa kontu II. Joscelin ile Gerger Sahibi Galeran'ı, 18 Nisan 1123'te Kudüs Kralı II. Baudovin'i esir etti. 1124 yılında Menbic Kalesi'ni kuşatırken bir ok isabetiyle öldü. Halep, Mardin Sahibi Timurtaş b. İlgazi'nin eline geçti. Timurtaş gevşek bir kişiydi. Cihad için gayret göstermedi. Halep Haçlılar'ın eline geçmek üzereydi. Musul Atabeyi Aksungur el-Porsukî'nin müdahaleleri şehri kurtardı. Aksungur'un 26 Kasım 1126'da Musul'da bir Haşhaşi tarafından öldürülmesinden sonra ortalık Haçlılar'a boş kaldı. Halep'i haraca bağladılar. Tam bu sırada Musul halkının isteğiyle Selçuklu Sultanı Mahmud, Musul Atabeyliğine Temmuz 1127'de Bağdat şihnesi İmâdeddin Zengi'yi tayin etti, onu Haçlılar'a karşı cihadla görevlendirdi. Onun atabey tayin edilmesi Haçlılar'la mücadelede bir dönüm noktası oldu.

İmâdeddin Zengi: Zengi'nin işi kolay olmadı. Önce Musul ve etrafında bulunan Aksungur el-Parsukî'nin naipleriyle uğraştı. Musul, Cizre, Bevazic şehirlerinin idaresini düzenledikten sonra Mardin'e bağlı Nuşaybin'i aldı. Ardından batıya doğru yoluna devam etti. Harran'ı teslim aldı. 18 Haziran 1128 Pazartesi günü Halep önüne geldi, burayı da teslim aldı. Böylece, Halep üzerindeki Haçlı emeli sona erdi. 11 Şubat 1128'de Dımaşk Atabeyi Tuğtigin ölmüştü. Zengi gözünü bu beyliğin topraklarına dikti. 24 Eylül 1130'da Hama'yı aldı. Ardından Hıms'ı kuşattı. Burada bir sonuç alamadı. Haçlılar'ın elindeki Esarib'i aldı. 1131 yılında Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümü üzerine çıkan taht kavgalarına karıştı. Sultan Mesud tarafını tuttu. Bu sırada Halife el-Müsterşid ve Karaca Saki'ye yenildi. Tekrit valisi Necmeddin Eyyûb'un yardımıyla Musul'a çekildi. Halife ile Mardin Sahibi Timurtaş Musul'u kuşattılsa da sonuç alamadılar. Ardından Zengi 26 Nisan 1134'te Mardin yakınında Timurtaş ile Hısn-keyfa Sahibi yeğeni Davud'u yendi. Savur'u aldı, Amid (Diyarbakır)'ı kuşattı. Ardından Humeydiye, Hakkariye Kürtleri'ni itaatı altına aldı. Kevâşî'yi zaptetti. 1135 yılında Fırat nehrinin batısına geçti. Hıms'ı yeniden kuşattı. Bu sırada Bizans İmparatoru Yuhannes Komnenos Antakya'yı kuşatmaktaydı. Zengi Bizans ile Haçlılar arasındaki düşmanlıktan faydalanarak, Haçlılar'ın elindeki Ba'rin, Esârîb, Zerdana, Maarrat el-Numan, Kefertab gibi önemli kalaları aldıktan sonra Musul'a döndü. 1137 yılında bölgeye yeniden geldi.

Zengi bu sırada Kürt kabilelerinden de ordusuna asker almaya başladı. Zaten eskiden beri Kürtler'den çeşitli İslâm devletlerinde birlikler bulunmuştu. Selçuklular'ın bölgeye gelişinden beri Kürtler'le, Türkler ortak hareket etmekteydiler. Bundan sonra Zengiler de, Eyyûbîler de, Osmanlılar'da Memluklar'da orduda Kürtler de istihdam edilecek, içlerinden önemli emirler (beyler) çıkacaktır.

Eyyûbîler: Zengi'nin hizmetine giren Kürtler arasında Hezbaniler, bunların Ravadiye koluna mensup olan Eyyûbîler de vardır. Eyyûbîler'in soyu üzerine biz *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti* adlı kitabımızın sonunda ayrıntılı bilgi verdik. Vardığımız sonuca göre Eyyûbîler Arap-Kürt-Türk melezi olan bir ailedir. Ataları Ravâdiler Araplar'ın Ezd kabilesinden olup VIII-IX. yüzyıllarda Azerbaycan bölgesine göçmüşler, Hezbaniye Kürtleri'yle kaynaşarak onların bir kolu haline gelmişlerdir. Eyyûbîler'in atası Şâdi ve oymağı önceleri Azerbaycan bölgesinde kurulan Şeddadiler emirliğinin hizmetindeydi. Erivan yakınındaki Duvin (Debil) de bulunuyorlardı. Şeddadilerin zayıflaması üzerine işleri bozuldu. Selçuklular'ın saray ağası ve Bağdat Şihnesi Bihruz el-Hâdim'in hizmetine girdiler. Onun tarafından Şâdi Tekrit'e vali tayin edildi. Kısa bir müddet sonra öldü. Yerine oğlu Necmeddin Eyyûb geçti.

İbn Hallikan, zamanında Tekrit'te Şâdi'nin bir türbesi olduğunu söyler. Eyyûbîler'in tarih sahnesinde ilk zikredilişi 1131 yılında Selçuklu Sultan Mahmud'un ölümü üzerine çıkan taht kavgaları bundan biraz önce Selçuklu vezirlerinden Azizeddin el-Müstevfi'nin Tekrit'te hapsedilmesi münasebetiyle görülür. Bu taht mücadeleleri sırasında 1132 yılı civarında Zengi Tekrit'in güneyinde Halife el-Müsterşid ve Karaca Saki kuvvetlerine yenilince Tekrit valisi Necmeddin Eyyûb onun Dicle'nin batısına geçmesine yardım etmişti. Öyle anlaşıyor ki, Necmeddin Eyyûb da bir Selçuklu emiri olarak sultan Mesud tarafını tutuyordu. Bundan sonra Zengi ile Eyyûbîler arasındaki ilişkiler gelişti. Eyyûbîler maiyetleriyle Selâhaddin Yusuf'un doğduğu 1138 yılında Tekrit'ten ayrılarak Musul'a gittiler, Zengi'nin hizmetine girdiler. Bundan sonra Eyyûbîler'in kaderi Zengilerle aynı oldu. Zengi'nin, daha sonra oğlu Nureddin Mahmud'un hizmetinde çalıştılar.¹

¹ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 411-418

Zengi 1137 yılında Halep bölgesindeyken Bizanslılar Antakya'yı aldılar. İmparator Yuhannes Comnenos şehri teslim aldıktan sonra Haçlı reisleriyle toplantı yaptı. Antakya'nın Bizans elinde kalmasına karşılık onlara Halep, Hama, Hıms, Şeyzer gibi önemli İslâm şehirlerini alıp vermeye söz verdi. Bizans ve Haçlı kuvvetleri birleşerek Nisan 1138'de Halep topraklarına girdiler. 18 Nisan 1138'de Buzâa'yı aldılar. 19 Nisan'da Halep'i kuşattılar. Şehir çok müstahkendi. Zengi gerekli müdafaa tedbirlerini almıştı. Bizans ve Haçlı kuvvetleri bir başarı elde edemediler. 20 Nisan'da Esârib'i kuşattılar. 21 Nisan'da burayı aldıktan sonra Munkizogulları elindeki Şeyzer'i kuşattılar. Zengi'nin yardımcıları sayesinde Şeyzer'i alamadan döndüler.

Zengi bundan sonra Dimaşk Atabeyliği topraklarına girdi. Dimaşk Atabeyi Şihabeddin Mahmud'un anasıyla evlenerek Hıms'ı çeyiz aldı. Mahmud'la kızını evlendirdi. Ardından Bizans-Haçlı kuvvetleri tarafından alınmış olan Buzâa'yı, 16 Eylül'de Kefertab'ı, 7 Ekim'de Esârib'i geri aldı. Bu sırada Dimaşk Sahibi Mahmud'un ölümü üzerine tekrar bu bölgeye yöneldi. 10 Kasım 1139'da Bikâ'nın merkezi stratejik Balebek şehrini ele geçirdi. Burayı Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'a ikta verdi. Eyyûb'un böyle bir yerin emirliğine (beyliğine) tayini onun Zengi ve Türkler yanındaki büyük itibarını gösterir. Ardından 29 Mayıs 1140'da yeni Dimaşk sahibinin de ölmesi Zengi'yi tekrar Dimaşk üzerine yürümeye sevketti. Bunun üzerine Dimaşk Atabeyi Abak Haçlılar'la işbirliğine girdi. Onlara Dimaşk'ın batısındaki Banyas Kalesi'ni verdi. Zengi Dimaşk'ı 22 Haziran 1140'ta kuşattı. Şehir ona tabi olmayı kabul etti.

Zengi bundan sonra 1141-1142 yıllarında Kuzey Irak'taki Şehrazur bölgesini, Diyarbakır bölgesinin bir kısmını topraklarına kattı. Bu bölgedeki Dârâ, Ra'sûlayn, Çapukçur (Bingöl), Tunzu, Siirt, Maden, Cumlin, el-Müvezzer, Tell-Mevzen kalelerini aldı. Asıl hedefi Urfa idi. Selçuklu Sultanı da bu şehrin fethini istemekteydi.

1144 yılında Diyarbakır bölgesindeyken Harran'daki valisinden Urfa kontu II. Joscelin'in şehirden ayrıldığını öğrendi. Hemen kumandanlarından Yağbasan'ı öncü kuvvetlerin başında Urfa'ya sevketti. Ardından asıl orduyla gelip şehri kuşattı. 28 günlük şiddetli kuşatmadan sonra Urfa'yı aldı. Şehrin valiliğine en itimad ettiği kumandanı Zeyneddin Ali Küçük'ü tayin etti. Ardından Fırat'ın doğusundaki haçlı kalelerini aldı. Birecik'i kuşatırken Musul'da naip bıraktığı kumandanının isyan ettiğini öğrendi. Musul'u dönüp isyanı bastırdı. Şehrin naipliğine Zeyneddin Ali Küçük b. Beğtigin'i getirdi. -

Urfa ve etrafının fethi Müslümanların şimdiye kadar Haçlılar'a karşı kazandığı en büyük başarıydı. Fırat'ın doğusundaki topraklar Haçlılar'dan temizlenmişti. Urfa'nın geri alınması Avrupa'da II. Haçlı Seferi'nin tertip edilmesine yol açtı. Zengi bundan sonra Fırat nehri kıyısında Ukayliler'in elinde olan müstahkem Caber Kalesi'ni kuşattı. Burayı kuşatırken 1146 yılının 14 Aralığı 15 Aralığa bağlayan gecesinde memluklarından Yarankuş tarafından ter-tiplenen bir suikast sonucu elli dokuz yaşında öldürüldü.

Nureddin Mahmud b. Zengi: Zengi'nin ölümü üzerine Musul'da büyük oğlu Seyfeddin Gazi, Halep'te ikinci oğlu Nureddin Mahmud idareyi ellerine aldılar. Nureddin'in en önemli kumandanı Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Esededdin Şirkuh idi. Balebek'te bulunan Necmeddin Eyyûb da Nureddin'e bağlıydı. Zengi'nin ölümü üzerine Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers Hama üzerine bir akın yaptı. Bu akın Şirkuh tarafından püs-kürtüldü. Asıl büyük tepki II. Joscalin'in kışkırtmasıyla Urfa'da Ermenilerin isyan etmesi oldu. Ermeniler şehri ele geçirdiler. Zengi'nin bıraktığı garnizon kaleye çekilip müdafaaya devam etti. Nureddin'in yardıma gelmesi üzerine isyan bastırıldı. Zengi daha önce şehrin yağmalanmasına müsaade etmemişti. Bu isyan üzerine ceza olarak yağmalandı. Zengi'nin ölümü haberinin gelmesi üzerine Dimaşklılar bağlılık anlaşmasını bozdular. Balebek'te

bulunan Necmeddin Eyyûb'u kuşattılar. Kuşatmanın uzaması, yardım gelmemesi üzerine Eyyûb selameti Dimaşklılarla anlaşmada buldu. Onların hizmetine girdi. Dimaşk'ın en büyük emirleri arasına katıldı. Nureddin ve kardeşi Şirkuh ile irtibatını devam ettirdi. Selâhaddin'in çocukluğu Balebek ve Dimaşk'ta geçti. Bir gazi adayı, prens gibi yetiştirildi. İyi bir eğitim gördü. Bu arada, Tekrit'te Selçuklular'ın valisi, daha sonra Zengi'nin, oğlu Nureddin'in hizmetindeyken Eyyûbîler Türklerle karıştılar. Onlarla evlendiler. Eyyûb oğulları'ndan ikisine Dimaşk atabeyleri Tuğtigin, Börü'nün adlarını verdi. Diğer oğulları Şahinşah, Turanşah, el-Melik el-Adil Ebû Bekir'di. Eyyûbî ailesi bundan sonra devamlı Türkleşti.

Diğer taraftan Urfa'nın geri alınması Avrupa'da büyük tepki uyandırmıştı. Yeni bir Haçlı Seferi düzenlendi. Bu sefere Alman Kralı III. Conrad, Fransa Kralı VII. Louis katıldılar. Kara ve deniz yoluyla Kudüs Haçlı Krallığı'na gelen bu haçlılar, Doğu'daki Haçlılar'la birleşerek 24-28 Temmuz 1148 tarihlerinde Dimaşk'ı kuşattılar. Nureddin ile Seyfeddin Gazi'nin yardıma gelmeleri sonucunda bir başarı elde edemediler, bir miktar tazminat alıp şehir önünden ayrıldılar. Selâhaddin'in büyük kardeşi ve Takyeddin Ömer ile İzzeddin Ferruhsah'ın babaları Şahinşah bu kuşatma sırasında veya Nureddin'in Haçlılar'la yaptığı Yağra savaşında şehir düşmüştür.

Haçlılar'ın Dimaşk önünden çekilmesinden sonra Nureddin Eylül 1148'de Halep yakınındaki el-Bâra Kalesi'ni geri aldı. Ardından Kasım 1148'de Antakya yakınında Antakya Prinkepsi Raymond ile Haşhaşilerin reisi Ali b. Vefa'nın ordusunu yendi. 29 Haziran 1149 Çarşamba günü Innib'te Antakya-Haşhaşi kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Ölenler arasında Antakya Prinkepsi Raymond, Haşhaşilerin reisi Ali b. Vefa da vardı. Bu ikinci zaferden sonra Nureddin Antakya'ya bağlı Tell-Keşfehan, Arzğun, Bazmaşan kalelerini aldı, Antakya'yı kuşattı, fakat alamadı. 26 Temmuz

1149'da Artah Kalesi'ni fethetti. Burasını İnnib savaşında büyük kahramanlık gösteren Şirkuh'a armağan verdi.

Kasım 1149'da Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi öldü. Yerine Sincar sahibi kardeşi Kutbeddin Mevdud geçti. Sincar Nureddin'e, Hıms, Rahbe ise Musul'a bağlıydı. Nureddin Sincar'ı kardeşi Mevdud'a verdi. Hıms ve Rahbe'yi aldı. Nureddin 1150 yılında Şeyzer yakınındaki Afamiye Kalesi'ni fethetti. Anadolu Selçukluları'nın bölgeye müdahalesini engelledi. 1151 yılında Halep'in kuzeyinde Tell-Başir Sahibi II. Joscelin'in baskınına uğradı. Bir müddet sonra Türkmenler II. Joscelin'i esir edip Nureddin'e teslim ettiler. Nureddin 1152 yılında Antep yakınında Dülük'te Frenkler'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından II. Joscelin'e ait olan Antep, Azaz, Tell-Halid, Kuris, Nehr el-Cevz kalelerini aldı.

Dımaşk'ın Zaptı: Bu sırada gerek Nureddin'in gerek Haçlılar'ın gözü Dımaşk üzerindeydi. Dımaşk Atabeyi Abak iktidarını korumak için ikili oynuyordu. Dımaşk halkının bir kısmı Nureddin'in idaresini kabule hazırdı. Bunların başında Necmeddin Eyyûb ve oğulları geliyordu. 1151 yılında Nureddin Dımaşk'ı kuşattı. Dımaşklıların delegesi Necmeddin Eyyûb'la Nureddin'in delegesi Eseddin Şirkuh arasında yapılan müzakerelerde Dımaşk'ın Nureddin'e tabi olması kararlaştırıldı. Bundan sonra Selâhaddin amcası Şirkuh'un yanına Halep'e gitti. Onun hizmetinde çalışmaya başladı. 1154 yılında Haçlılar Filistin'de Akdeniz kıyısında Fâtımîler'e ait son liman şehri Askalan'ı aldılar. Nureddin buna, Dımaşk'ı alarak cevap verdi. Kendisi ve Eseddin Şirkuh Dımaşk'a girdiler, şehrin idaresine el koydular. Nureddin'in devletin başşehri bundan sonra hem Halep, hem Dımaşk oldu. Dımaşk'ın zaptını Balebek, Havran, Busra bölgelerinin ilhakı takibetti. Böylece Nureddin tarafından Şam-el-Cezire bölgelerinde kuvvetli bir siyasi birlik meydana getirildi. Bölgede Müslümanlar arasında birlik sağlandı.

Dımaşk'ın zaptının ardından Eyyûbîler'in gücü arttı. Necmeddin Eyyûb Dımaşk valisi oldu. Şirkuh ise Nureddin'in ordu kumandanıydı. Eyyûb'un oğullarının her birini bundan sonra birer emir olarak görüyoruz. 1156 yılında Eyyûb, 1161 yılında Şirkuh Şam hac emirliği yaptılar. Nureddin 1155 yılında Urfa Haçlı Kontluğu'nun son kalıntısı Tell-Bâşir'i, 1157 yılında Şeyzer'i aldı. Bu arada Harim ve Banyas kalelerini kuşattı. Rahbe ve Tedmür'ü Şirkuh'a ikta verdi. Ardından ağır hastalandı. Bundan faydalanan Haçlılar Harim'i aldılar. Nureddin 1159-1161 yıllarında Musul ve Anadolu Selçukluları'yla uğraştı, güney Anadolu'daki topraklarını genişletti. 1160 yılında Renaud de Châtillon'u esir etti. 1163 yılında Trablus Kontluğu'na sefer yaptı. Hısn el-Ekrad yakınlarında Bizans ve Haçlı kuvvetlerinin baskınına uğradı. Büyük bir tehlike atlattı. Kısa zamanda ordusunu yeniden derip toparladı.²

² R. Şeşen, *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, İSAR, İstanbul 2000, s. 7-29.

II. Bölüm

Selâhaddin'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Dımaşk üzerindeki mücadeleyi kaybeden Haçlılar'ın (Frenk-ler'in) Mısır yönünde ilerlemekten başka imkânları kalmamıştı. 1154 yılında Askalan'ı aldıktan sonra gözlerini Mısır'a diktiler. Bu ülkeyi alırlarsa büyük imkânlarla kavuşacaklar. Müslümanlara karşı önemli bir stratejik üstünlük sağlayacaklardı. Mısır'daki Fâtımî Devleti'nin içine düştüğü siyasi kriz, iktidar kavgaları bunun kolay olacağını gösteriyordu. 1160 yılında Mısır'da meydana gelen karışıklıklar sırasında Kudüs Kralı III. Baudovin Mısır'a bir sefer yapmaya karar verdi. Kardeşi Amaury'yi 1161 yılı ilkbaharında Mısır üzerine gönderdi. Mısır'daki idareciler yıllık 160 bin dinar vergi ödemeyi vaat ederek bu seferi defettiler. Ardından III. Baudovin öldü. Yerine geçen kardeşi Amaury Mısır'la daha çok ilgilenmeye başladı. 1163 yılında Mısır'a bir sefer yaparak Kahire'nin doğusundaki Bilbis şehrini kuşattı. Fâtımî veziri Dırğam Nil nehrinin bendlerini açarak onun ilerlemesini engelledi.

Diğer taraftan Abbasi Halifesi el-Mustazî ve Sünni çevreler Mısır'ın ele geçirilerek Müslümanlar arasındaki ikiliğin kaldırılmasını, Haçlılar'a karşı kuvvetli bir cephe meydana getirilmesini

arzulamaktaydılar. Arada Haçlılar olduğu için bu iş zordu. Ne zamandır Fâtımî halifeleri güçlerini kaybetmişlerdi. Mısır'ın idaresi vezirlerin elindeydi. Kumandanlardan kuvvetli olan iktidar-daki veziri deviriyor, onun yerine geçiyordu. Vezirlere sultan de-niyordu. Para ve hutbede adları geçiyordu. Vezirler genellikle Sünnilerdendi. Son büyük Fâtımî veziri Tulâyi b. Ruzzik 11 Eylül 1161'de bir suikastte öldürölünce yerine oğlu Ruzzik vezir oldu. Yukarı Mısır'daki Kus valisi Şaver isyan etti. Kahire üzerine yü-rüdü, 10 Ocak 1163'te Fatımi halifesi el-Azıd tarafından vezir ta-yin edildi. Pek geçmeden o da Başhacib Dırğam tarafından maka-mından uzaklaştırıldı. Kahire'den kaçıp 23 Ekim 1163'te Dımaşk'a geldi. Nureddin'den yardım istedi.

Mısır Seferleri

Nureddin, Şaver'ingelişinden bir müddet önce Hısn el-Ektrad yakınında Haçlı-Bizans kuvvetlerinin baskınına uğramıştı. Bu baskının izlerini kısa zamanda silmişti. Mısır'ın önemini iyi bili-yordu. Oraya müdahale imkânı doğmuştu. Kaynaklar onun arada Haçlılar olduğu için Mısır gibi uzaktaki yabancı bir ülkeye kuv-vetlerini göndererek bir maceraya atılmak istemediğini, Şüver'e yardım için tereddütlü davrandığını söylerler. Kanaatimize göre, onun işi ağırdan almasının asıl sebebi Şâver'den mümkün olduğu kadar fazla taviz koparmak olmalıdır. İki taraf arasında yapılan müzakerelerden sonra Şâver'in yeniden Mısır veziri olması için Nureddin'in yardım etmesi, buna karşılık Şaver'in onun askerle-rine Mısır'da iktalar vermesi, sefere katılan askerlerin kumandanı-nın Mısır'da Nureddin'in naibi olarak kalması, doğrudan doğruya Nureddin'den emir alması kararlaştırıldı. Daha sonra, Selâhaddin tarafından Abbasî halifesine gönderilen mektuptan anlaşıldığına göre, Nureddin ve Eyyûbler Mısır'daki gelişmeleri yakından ta-kip ediyorlardı. Bu ve daha sonra Mısır'a yapılacak seferler için, ellerinden gelen bütün imkânları harcamışlardır.

Yapılan hazırlıklardan sonra Esededdin Şirkuh kumandasında çoğunluğu Oğuzlardan meydana gelen güçlü bir süvari birliğinin, Şâver'le beraber, Mısır'a gönderilmesi kararlaştırıldı. 15 Nisan 1164 Perşembe günü Şirkuh ile Şaver Mısır'a hareket ettiler. Bu sırada yirmi yedi yaşında genç bir emir olan Selâhaddin Yusuf da amcası Şirkuh'la beraberdi. Şirkuh ile Şâver Hac Yolu'nu takip ederek Eyle'ye, aradan batıya yönelerek Sina'daki Sadr ve Süveyş yoluyla 10 Mayıs 1164'te Kahire'nin kuzey doğusundaki Bilbis şehrine vardılar. Burada vezir Dırğam kumandasında büyük bir Mısır ordusu bekliyordu. Rivayete göre, Şirkuh bu büyük orduyu görünce korkmuş, Şâver ona *"Bu kalabalık seni korkutmasın. Kumandanlarının gönderdikleri mektuplar yanımda. Bunların çoğu dokumacı, çiftçi gibi meslek sahibidir. Davul çalarsan toplanırlar, sopa gösterirsen kaçarlar"* demiştir.

Şirkuh ile Şâver bu büyük orduyu kolayca yendiler. Kahire'yi kuşattılar. Dırğam'ı vezirlikten azledilip Şâver yeniden Fâtımî veziri tayin edildi. Fakat Şaver vezir olduktan sonra Nureddin'le vardığı anlaşmanın şartlarını yerine getirmedi, Şirkuh'un askerleriyle Şam'a dönmesini istedi. Şirkuh ile Selâhaddin Bilbis'e çekilip bu şehri tahkim ettiler. Bunun üzerine Şâver, Kudüs Kralı Amaury'den yardım istedi. Amaury onun yardımına koştu. Şaver ile Amaury, Şirkuh ve Selâhaddin'i, askerlerini Bilbis'te kuşattılar. Her gün şehrin surlarının dışında iki taraf arasında çarpışmalar oldu. Bu durum devam ederken, Nureddin'in Musul ve Artuklulardan aldığı takviyelerle Hârim önünde 14 Ağustos 1164'te Bizans-Haçlı kuvvetlerine karşı büyük bir zafer kazandığı, Antakya Prinkepsi III. Bohemund'u, Trablus Kontu III. Raymond'u, Bizans kumandanı Konstantin Kolomon'u, daha çok sayıda haçlı büyüğünü esir ettiği haberi geldi. Haçlılar Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan mahrum olmuşlardır. Bunun üzerine Amaury ülkesine dönmeye karar verdi. Şâver'in Şirkuh'a 30 bin dinar (altın) tazminat vermesi, Oğuzların, Haçlıların aynı anda Mısır'ı

terk etmesi şartıyla anlaşma yapıldı. Amaury ile Şirkuh askerleriyle Mısır'ı terk ettiler. Şaver Mısır'ın başında kaldı. Şirkuh 13 Kasım 1164'te Dimaşk'a vardı.

Bu sefer sırasında Nureddin'in Harim'de Frenk-Bizans kuvvetlerine karşı kazandığı büyük zafer, ardından Dimaşk'ın batısındaki Banyas'ın alınması Müslümanların moralini artırdı. Şirkuh ile Amaury Mısır'ın zaptının o kadar zor olmadığını gördüler. Orada taraftarlar edindiler. Selâhaddin de ileride kendisinden önemli hizmetler beklenen genç bir kumandan olduğunu isbat etti. Nureddin tarafından Dimaşk şihneliğine (subaşılığına) getirildi. Tarihçiler onun bu görevdeyken baş kadı Kemaleddin el-Şehvazûrî ile zaman zaman ihtilaf ettiğini, baş kadının onun bazı icraatını engellediğini söylerler.

İkinci Mısır Seferi: Şirkuh Mısır'dan döndükten sonra boş durmadı. 1165 yılında Dimaşk-Sayda yolu üzerindeki Şakif-i Tirun müstahkem mevkiini, ardından Havran ovasına hâkim Habis-i Celdek Kalesi'ni Haçlılar'dan aldı. Fakat bu başarılar onun gibi büyük bir kumandana yeterli değildi. Asıl hedefi Mısır'dı. Mısır'ın siyasi durumunu, zenginliğini, ordusunun acizliğini görmüş, oradaki Sünni unsurlarla ilişkisini kesmemişti. Şâver'in kalleşliğini unutmamıştı. Mısır hakkındaki düşüncelerini saklamıyor, Nureddin'i Mısır'a yeni bir sefer yapmaya ikna etmeye çalışıyordu. Ulema arasında Mısır'ın Fâtımîler'den kurtarılması konusunda yürütülen kampanya ona yardım ediyordu. 1165 yılında Mısır'da Yahya b. el-Hayyat ve Dırğam liderliğinde Şaver'e karşı isyan patlak vermiş, başarısızlığa uğrayan isyancılardan bazıları Dimaşk'a gelmişlerdi. Şirkuh'tan kuşkulanan Şâver telaşa düşmüş, gizlice Frenkler'le (Haçlılar'la) anlaşma yapmıştı. Bunun üzerine Nureddin ve Şirkuh Mısır'a yeni bir sefer yapmaya karar verdiler. Nureddin 9 Ocak 1167'de Şirkuh kumandasında 2 bin kişilik seçkin bir süvari birliğini Mısır'a yolladı. Bu birlikte Selâhaddin, dayısı Şihabeddin Mahmud el-Hârimî, memluk emirlerden Şerefeddin

Bozkuş, İzzeddin Çavlı, Kutluğ-aba, İbn Behram gibi önemli kumandanlar vardı. Şair Arkalet el-Dımaşkî bu münasebetle yazdığı bir kasidede Selâhaddin'i ve Oğuzlar'ı övmektedir.³

Birinci sefer sırasında olduğu gibi Nureddin, Frenkler'in Şirkuh'un yolunu kesmemeleri için Kudüs krallığı sınırlarında harekâta bulundu. Şirkuh ise bir kılavuz eşliğinde Eyle, Sadr, Süveys yoluyla Bilbis'in güneyinden çölden geçerek, 30 Ocak 1167'de Kahire'nin güneyindeki Atfih'e vardı. Nil'in batısına geçti. Burada elli gün kadar kaldı. Ülkedeki taraftarlarıyla temas kurdu. Şaver ise Frenkler'i yardıma çağırdı. Onlara Kahire'de bir çarşı verdi. Şirkuh, muhaliflerden İskenderiye nazırı Necmeddin b. Masal'la irtibat içindeydi. Bu arada iki taraf arasında küçük çarpışmalar oluyordu. Şaver ile Amaury askerleriyle Nil'in batısına geçmişler, Şirkuh güneye Orta Mısır'daki el-Bâbeyn denen yere çekilmişti. Ne yapılması gerektiğini kumandanlarıyla konuştu. Bazıları yurtlarından uzak böyle bir ülkede 2 bin süvarinin onbinlerce düşmanla karşılaşmasının hezimetle sonuçlanacağını, en iyisinin Dımaşk'a dönmek olacağını söylediler. Bunun üzerine söz alan Şerefeddin Boskuş:

“Ölmekten, yaralanmaktan korkan kişiler hükümdarların hizmetinde çalışmasınlar. Ya çiftçi, olsunlar ya da evlerinde kadınlarla otursunlar. Eğer bir zafer kazanmadan veya mazur görülecek bir sebep yokken geri dönersek, Nureddin elimizdeki iktaları (dirlikleri), tahsisatları geri alır, şimdiye kadar harcadığımız bütün paraları geri ister. Bize ‘Müslümanların mallarını (paralarını) yer, düşmanlarından kaçır, Mısır gibi bir ülkeyi kâfirlere teslim mi edersiniz?’ der.”

dedi. Şirkuh ve Selâhaddin de onu desteklediler. Savaşa karar verildi. İki ordu 18 Mart 1167'de el-Bâbeyn'de karşılaştılar. Şirkuh

³ Ebû Şâme, *Kitab el-Ravzateyn*, Mısır 1288, I, 143; İbn Vasıl, *Müferrrec el-Kürub*, nşr. Cemaleddin Şeyyal, Kahire 1953, I, 149.

düşmanın kendisinin bulunduğu merkeze hücum edeceğini bildiği için merkezin kumandanlığını Selâhaddin'e verdi. Kendisi seçkin birliklerle sağ kanadın kumandasını aldı. Selâhaddin'e düşman hücum edince biraz direndikten sonra düzenli geri çekilmesini söyledi.

Savaş başlayınca düşman önce merkeze hücum etti. Selâhaddin biraz direndikten sonra geri çekilmeye başladı. Amaury kumandasındaki düşmanın bir kısmı Selâhaddin'i tabip ederken bir kısmı yağmaya başladı. Tam bu sırada Şirkuh hücumu geçti, düşmanı ağır bir bozguna uğrattı. Asil ordu ile irtibatı kesilen Amaury geri dönünce Selâhaddin hücumu geçti. Amaury esir düşmekten zor kurtuldu. Düşmanın bir kısmı öldürüldü veya esir edildi. Kalan kısmı Kahire'ye doğru çekildi. Bu kadar zor şartlar altında büyük bir zafer kazanılmıştı. Haçlılar'ın Doğu'ya ilk geldikleri sıradaki Müslümanların perişanlığı, dağınıklığı yanında bu 2 bin kişinin dinamikliğine bakınız. Demek ki iyi yetişmiş bir ordu, iyi bir kumandan olunca olmayacak gibi görülen şeyler mümkün oluyor. Tarihçi İbn el-Esir bu münasebetle, *"2 bin süvarinin Mısır ile Sahil Frenkleri'nin askerlerini yenmesi tarihte kaydedilen en büyük başarılarından biridir"* der.⁴

Kahire'ye çekilen Haçlı-Mısır kuvvetleri yeniden toparlanmak için uğraşırken Selâhaddin, Necmeddin b. Masal'ın bulunduğu İskenderiye'ye gitti. Şirkuh Orta ve Yukarı Mısır'da kaldı. Selâhaddin'in yanında 1000 kadar asker vardı. Kahire'den takviye alan Mısır, Haçlı kuvvetleri Nisan 1167'de Selâhaddin'i İskenderiye'de kuşattılar. Kuşatma Temmuz ayı sonlarına kadar devam etti. Şehirde yiyecek kıtlığı baş gösterince Şirkuh yukarı Mısır'dan Kahire üzerine yürümeye başladı. Amaury ile Şaver'in durumları da iyi değildi. Amaury ülkesinden kötü haberler almıştı.

⁴ *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Beyrut 1966, XI, 325; *el-Bahir fi Tarih el-Devlet el-Atabekiyye*, nşr. Abdülkadir A. Tilimat, Kahire 1963, s. 132-133.

Zira, Nureddin onun yokluğundan yararlanarak Temmuz 1167'de Trablus Kontluğu topraklarına girmiş, Halbe, Ureyne, Sâfita kalelerini aldıktan, Hûnin Kalesi'ni kuşattıktan sonra Beyrut'u tehdide başlamıştı. Şirkuh ile Selâhaddin'in yanındaki askerler de uzun müddet süren savaş halinden bıkmışlardı. Bazılarını Şaver altınla kandırmıştı. Bunun üzerine iki taraf müzakerelere başladılar. Şirkuh ve Amaury'nin aynı anda ülkeyi terk etmeleri İskenderiye'deki zayıf, yaralı askerlerin Haçlılar tarafından Akka'ya taşınması, oradan Dimaşk'a gönderilmesi, Şirkuh'a 50 bin, Amaury'ye 30 bin altın tazminat verilmesi şartlarıyla anlaşmaya varıldı. Selâhaddin 4 Ağustos 1167 Pazartesi günü İskenderiye'yi Şaver'e teslim etti. Bilbis'te bekleyen amcasının yanına gitti. 10 Ağustos'ta Oğuzlar, Frenkler, Mısır'ı terk ettiler. 5 Eylül 1167 Pazartesi günü Şirkuh ile yeğeni Selâhaddin Dimaşk'a vardılar. Nureddin Şirkuh'a Hıms'ı, Selâhaddin'e Zerdana ile Medkin'i ilave ikta verdi. Bu sırada Dimaşk'a gelen tarihçi İmâdeddin el-İsfahânî'ye göre Selâhaddin, Nureddin'in yardımcılarındandı. Nureddin onu yanından ayırmaz onunla sık sık polo oynardı.⁵

Üçüncü Mısır Seferi, Selâhaddin'in Fâtımî Veziri Oluşu, Eyyûbîler Devletinin Başlangıcı

İlk iki Mısır seferinden karlı çıkan Şaver olmuş, Mısır'ın başında kalmayı başarmıştı. Şirkuh Şam'a döndükten sonra Şaver onun taraftarlarını takibe başladı. İskenderiye Divanı nazırı el-Reşid b. el-Zübeyr'i, Şirkuh'a kılavuzluk yapan kişiyi öldürdü. Necmeddin b. Masal ve bazı kişiler Şam'a kaçtılar. Daha önce yapılan anlaşmaya göre Kahire'de Frenkler'e bir çarşı verildi. Frenkler Balian d'İbelin kumandasında Mısır'da bir birlik bıraktılar. Bu sırada Yahya b. el-Hayyat başkanlığında Kahire'de Şaver'e karşı yeni

⁵ el-Bündârî, *Sene'l-Bark el-Şâmî*, nşr. R. Şeşen, İRCİCA, İstanbul 2004, s. 12-15,18; *el-Ravzateyn*, I, 143.

bir isyan oldu. İsyancılar başaramayınca Kudüs Haçlı Krallığı'na kaçtılar. Şaver de Kahire'deki Frenk garnizonunu geri gönderdi. Haçlılar için Mısır'ın zaptı kolay görünüyordu. Bizans ile Haçlılar arasında bu konuda müzakereler yapılıyordu. Amaury ve baronları Birans'ı beklemeden Mısır'a girmeye karar verdiler. Hatta, Amaury'nin sefere çıkmadan önce Mısır topraklarını baronlarına paylaştırdığı söylenir. Amaury ve ordusu 19 Ekim 1168'de Mısır'a doğru hareket etti. Amaury önden bir elçi gönderip kötü bir niyeti olmadığını Şaver'e bildirdi. Şaver de Şemselhilafe'yi elçi gönderip onu kararından vazgeçirmeye çalıştı. Oğlu Târî kumandasında Bilbis'e bir ordu gönderdi. 4 Kasım 1168'de Amaury Bilbis'i kuşattı. Birkaç gün sonra şehri zaptetti. Müdafilerin ve halkın bir kısmını kılıçtan geçirdi veya esir etti. 20 parçalık bir haçlı donanması Dimyat'tan Nil nehrine girmeye çalıştı. Tinnis'i yağmaladı. Bunun üzerine Şaver, Fustat'ı ateşe vererek kuvvetlerini Kahire'nin müdafaasında topladı. Ne pahasına olursa olsun şehri müdafaaya karar verdi. Amaury Kahire'yi kuşatınca Şaver ile Fâtımî halifesi el-Azid bir taraftan tazminat vererek onu oyalarken diğer taraftan Nureddin'e, Şirkuh'a birbiri ardına elçiler göndererek acele yardım istemekteydiler. Yardım gönderdikleri takdirde onlara daha önce yapılan anlaşmanın şartlarını yerine getireceklerini vadetmekteydiler. Bu gelişmeler üzerine Nureddin ile Şirkuh Mısır'a acele yardım etmeye karar verdiler.

Bu sırada Nureddin ile Selâhaddin'in yanında olan tarihçi Imâdeddin el-Kâtib'in ifadesine göre, Şirkuh bir gecede Hıms'tan Dimaşk'a geldi. Nureddin'e "Frenkler Mısır'ı ele geçirmek üzere, senden başka Mısırlılara yardım edecek yok. Ne zaman asker toplayıp onları Mısır'dan defedeceksin?" dedi. Bunun üzerine Nureddin, Şirkuh'a III. Mısır Seferi için hazırlık yapmasını emretti. Hazinesini onun emrine verip 200 bin altın, gerekli silah, teçizat tahsis etti. Şirkuh Türkmenler'in yanına gidip onlardan 5 bin civarında süvari asker topladı, İmâdeddin sözüne şöyle devam eder:

“Nureddin Caber Kalesi’ni teslim alıp 2 Aralık 1168 Pazar günü Dımaşk’a geldi. Şehrin güneyindeki el-Fevvar denen yere çıktık. Selâhaddin birkaç gün önce Halep’ten amcasının yardımına gelmişti. Şirkuh el-Fevvar’da askerlerinin başındaydı. Sefer uzun ve meşakkatli olacağı için askerlerden her birine 20’şer dinar para dağıtmıştı. Ordugâhta 5 binden fazla asker vardı. Nureddin bunlara ilaveten hassa kuvvetlerinden 2 bin süvari takviye etti. Bu ordunun emirleri arasında memluktardan İzzeddin Curdik, Garseddin Kılıç, Şerefeddin Bozkuş, hassa emirlerinden Ay-nüddevlet el-Yârûkî, Nâsıheddin Humartigin, Seyfeddin Ali b. el-Meştub, Kutbeddin Yinal b. Hassan vardı. Hemen askerlerin teftişini yaptık” .⁶

Görüldüğü gibi Eseddin Şirkuh’un emrinde 7 binden fazla süvari vardı. Bunların çok büyük kısmı Oğuzlardandı. Aralarında Şirhuk’un memlukları Esediler, Selâhaddin’in memlukları da bulunuyordu. Esedilerin reisi Bahâeddin Karakuş’tu. Bazı tarihçiler Selâhaddin’in bu sefere istemeyerek katıldığını iddia ederler. Hazırlıkları yakından izleyen İmâdeddin el-Kâtib böyle bir şey söylemez. Selâhaddin gibi genç, dinamik, ilerisi için çok şeyler vadeden bir kumandanın güçlüklerden kaçacağına inanmıyoruz. O yine amcası Şirkuh’un yardımcısıydı. Şirkuh kumandasındaki ordu 17 Aralık 1168’de Mısır’a hareket etti. Nureddin Haçlılar’ın onun yolunu kesmelerini engellemek için Ra’sülmâ ordugâhında kaldı. Amaury Şirkuh’un gelmekte olduğunu duyunca Kahire kuşatmasını kaldırıp Bilbis’e çekildi. Onun yaklaşması üzerine 2 Ocak 1169’da ülkesinin yolunu tuttu. Şirkuh yine önceki yolu takib ederek hızlı bir yürüyüşle 8 Ocak 1169’da Kahire’ye vardı. Nureddin’e bu haber ulaşınca etrafa tebşirnameler göndererek zafer müjdeleri verdi.

Mısır’ın fethi Türk tarihinin en büyük zaferlerindendir. Mısır gibi büyük, zengin, stratejik bir ülke üzerindeki Frenkler’in

⁶ *Sene’l-Bark el-Şâmî*, s. 20-22.

emellerine son verilmiş, Şam-Mısır arasında birlik sağlanmış, Mısır donanması Nureddin'in emrine girmişti. Mısır merkezi bir ülkeydi, Kuzey Afrika, Hicaz, Yemen, Kızıldeniz yolu açılmıştı. Haçlılar karadan kuşatılmışlardı. Eğer Mısır üzerindeki mücadeleyi Haçlılar kazansaydı, İslâm dünyası büyük bir tehlike altına girerdi. Hicaz, Mekke, Medine dahi Haçlılar'ın eline geçebilirdi. Şirkuh Kahire'ye varınca 10 Ocak 1169'da Fâtımî halifesi el-Azîd tarafından saraya çağrıldı, hilat giydirildi. Şirkuh Mısır halkı tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanmıştı. Fakat Şaver'in ne yapacağı belli değildi. Yine oyalamalara başlamıştı. Mısır halkı, halife tarafından sevilmiyordu. Bunun üzerine Selâhaddin, Cudik, Bozkuş gibi genç kumandanlar *"Bu iş böyle devam edemez. Yanımızda bu kadar asker var. Şaver sağ kaldıkça bizim ülkeye sahip olmamıza imkân yok. Böyle bizi oyaladıkça bir şey yapamayız"* dediler, onu tutuklamaya karar verdiler. 18 Ocak 1169'da tutuklandılar. Halife el-Azîd bunu öğrenince birbiri ardına adamlar göndererek Şaver'in idam edilmesini istedi. Öldürülüp, başı halifeye gönderildi. Aynı gün Halife el-Azîd, Şirkuh'u sarayına davet etti, onu vezir tayin etti. Böylece Şirkuh bir taraftan Nureddin'in ordu kumandanı, diğer taraftan Fâtımî halifesinin veziriydi. Yardımcısı yeğeni Selâhaddin Yusuf'tu. Hatta bazı tarihçilere göre Şirkun adına işleri Selâhaddin idare ediyordu. Zira amcasının sıhhati iyi değildi. Selâhaddin'e Mısır'daki Divan el-İnşa başkanı Kadî'l-Fâdıl, Divan el-Nazar (mali divan) başkanı Esir b. Bünan, Necmeddin b. Masal gibi önemli Sünni bürokratlar yardım etmekteydi. Şirkuh vezir tayin edildikten iki ay sonra 23 Mart 1169 Pazar günü öldü. Çok şişmandı. Askerleri tarafından çok sevilen, kahrâman bir kumandandı. Hayattaki tek oğlu Nâsireddin Muhammed, Hıms'ta naibi olarak bulunmaktaydı.

Şirkuh ölünce Nureddin'in Mısır'daki emirleri (kumandanları) onun yerine kimin tayin edileceği konusunda ihtilafa düştüler. Şirkuh'un imamı, danışmanı el-Fakih Ziyâeddin İsa ve Esedilerin

reisi Bahaeddin Karakuş'un, bazı emirlerin desteğiyle Selâhaddin ordunun kumandanlığına getirildi. Saygılı, cömert bir kişi olduğu için Halife el-Azîd, Mısır'daki ileri gelen büyük bürokratlar da onu desteklemekteydi. 26 Mart 1169 Çarşamba günü Halife el-Âzîd ona vezaret menşuru verdi. *el-Melik el-Nâsır Selâhaddin* unvanıyla taltif etti. Ona muhalif olan Aynüddeve el-Yârukî, Kutbeddin Yinal b. Hassan, Curdik gibi emirler askerleriyle Şam'a döndüler. Selâhaddin yanında gelen askerlere iktalar dağıttı.⁷ O da asıl Nureddin'e bağlıydı. Para ve hutbede önce el-Azîd'in sonra Nureddin'in, sonra Selâhaddin'in adı geçiyordu. Adet olduğu üzere Mısır'da Selâhaddin'e daha önceki vezirler gibi *sultan* unvanı da verilmişti. Nureddin'in emir ve mektuplarında ona *el-Emir Sipehsâlar Salahaddin* diye hitap ediliyordu.

Selâhaddin etrafıyla geçimli bir kişiydi. Kısa zamanda Mısır'da çok taraftar edindi. Bu husus Mısır'daki yerli Ermeni, zenci askerlerin kıskançlığına sebep oldu. Fâtımî sarayağası Mü'temen el-Hilâfe Cevher etrafında toplandılar, Oğuzları Mısır'dan uzaklaştırmak için planlar kurmaya başladılar. Haşhaşiler ve Frenkler'le temasa geçtiler.

Zencilerin Ermenilerin İsyanı:

Selâhaddin Mısır'daki bazı kumandanların Şam'a dönmesinden sonra Nureddin'den yardım istemiş, o da Selâhaddin'in büyük kardeşi Turanşah, yeğeni Takıyeddin Ömer, Ebü'l-Heycâ el-Semîn kumandanında yeni birlikler göndermişti. Tam bu sırada bir Türkmen askeri Bilbis şehri yakınında elinde iki yeni

⁷ *Sene'l-Bark*, s. 22-25; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 30-42. Mısır seferleri ve Salahaddin'in Fâtımî vezirliğine getirilmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. İbn el-Esir, XI, 298-342; *el-Ravzatey*, I, 165-174; *Vefayat el-Aryan*, VII, 145-150; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çeviren F. Işıltan, Ankara 1986-1989, II, 303-334.

ayakkabı tutarak giden birini gördü. Şüphelenerek adamı yakalayıp Selâhaddin'in yanına getirdi, durumu anlattı. Selâhaddin ayakkabıları söktürünce içinden Haçlılar'a yazılan bir mektup çıktı. Mektuptan muhaliflerin Frenkler, Haşhaşilerle, Selâhaddin'e karşı işbirliği içinde oldukları anlaşıldı. Nureddin ve Selâhaddin Haçlılar'ın, Bizanslılar'ın Mısır üzerine yeni bir sefer düzenleyeceklerine dair haberler alıyorlardı. Bu mektupla içteki Fâtımîler taraftarlarının da onlarla işbirliği içinde oldukları ortaya çıktı. Selâhaddin mektubu kimin yazdığını araştırınca bir Yahudi kâtibi getirdiler. O da mektubu sarayağası Mü'temen el-Hilafe Cevher'in yazdığını söyledi. Selâhaddin meseleyi örtbas eder gibi göründü. Mü'temen el-Hilâfe Cevher ise bir müddet saraydan çıkmadı. Sonra, 20 Ağustos 1169 Çarşamba günü Kahire'nin banliyölerinden Harkâniye denen yerdeki köşküne gitti. Selâhaddin bir miktar asker gönderip onu yakalattı ve başını kestirdi.

Liderlerinin öldürüldüğünü öğrenen yerli zenci ve ermeni askerler 21 Ağustos 1169 Çarşamba sabahı isyan ettiler. Turanşah ve Ebü'l-Heycâ el-Semûn kumandasındaki Selâhaddin'in askerleriyle isyancılar arasında vezâret sarayı ile hilâfet sarayı arasındaki meydana şiddetli çarpışmalar oldu. Halife el-Azîd savaşı sarayından takip ediyordu. İsyancıların çekildiğini görünce, onları takip etmelerini önlemek için, saraydaki askerlere Selâhaddin'in askerleri üzerine ok atmalarını emretti. Bunun üzerine Turanşah halifenin bulunduğu köşkün naftla yakılmasını emretti. Halife isyancılar-
dan desteğini çekti. Onun desteğinden mahrum kalan isyancılar çözüldüler. Turanşah onların evlerini, kışlalarını ateşe verdi. 23 Ağustos 1169 Cumartesi günü Kahire'yi terk etmeleri şartıyla onlara aman verildi. Daha sonra yukarı Mısır'a sürüldüler.

Bu isyan sırasındaki tutumuyla Halife el-Azîd'in nüfuzu sarsıldı. Kahire'den sürülen zenci ve Ermeni askerlerin iktaları Oğuzlar'a verildi. Selâhaddin, öldürülen Mü'temen el-Hilafe Cevher'in yerine sarayağalığına en itimad ettiği kumandanı Bahâeddin Karakuş'u

tain etti. Mısır'ın yerli askerlerinden itimad ettiği kişileri görevlerinde bıraktı. Tarihçi el-Makrîzî bu münasebetle “*Fâtımîler Mısır'ı Cevher el-Kâid vasıtasıyla almışlardı. Devletlerinin yıkılmasına ise Sanîat el-Mülk Cevher sebep oldu*” der.⁸

Frenk-Bizans Kuvvetleri Tarafından Dimyat'ın Kuşatılması

Yukarıdaki ifade ettiğimiz gibi, Amaury Mısır'ı kaybettikten sonra boş durmadı. Bizanslılar'ın da yardımını alarak yeni bir sefer için hazırlıklara başladı. Ayrıca, Mısır'daki muhaliflerle, Haşhaşilerle temas halindeydi. Buna göre Bizans ve Haçlı kuvvetleri Nil nehrinin ağzındaki Dimyat'ı kuşatacaklar, bu sırada Mü'temen el-Hilâfe liderliğindeki içteki muhalifler isyan edeceklerdi. Fakat planları önceden öğrenilmiş, Mü'temen el-Hilâfe ve taraftarları etkisiz hale getirilmişti. Bizanslılar ile Haçlılar gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 16 Ekim 1169'da Askalan'dan Mısır'a doğru harekete geçtiler. Selâhaddin Dimyat'a Şemsülhavas kumandasında takviye birlikler göndermişti. Haçlı-Bizans kuvvetleri Dimyat önüne gelince müdafiler haber gönderip Kahire'den yardım istediler. Selâhaddin bir isyan ihtimaline karşı Kahire'den ayrılmadı. Şihabeddin el-Hârimî, Tukıyeddin Ömer, İzzeddin Çavlı, Bahaeddin Karakuş gibi ünlü kumandanlarını Dimyat'a gönderdi. Nil nehrinden gemilerle asker, silah sevketti.

Haçlı-Bizans kuvvetleri denizden, karadan Dimyat'ı kuşattılar. Mancınıklar, diğer kuşatma aletleriyle surlara hücumla geçtiler. Müdafiler de onlara aynı silahlarla, naft ateşiyle cevap veriyorlar, düşmanla göğüs göğse çarpışıyorlardı. İmâdeddin, “*Küfrün sağlam duvarlarını yıktılar. Onlarla binleri yendiler*” der. Nureddin de Kutbeddin Hüsrev b. Telil el-Hezbânî kumandasında yardımcı kuvvetler gönderdi. Bu yardımcı kuvvetin gelmesi de düşman

⁸ *Sene'l-Bark*, s. 26-28; İbn el-Esir, XI, 345-347; *el-Hıtat*, I, 358, II, 2-3, 37; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 42-45.

üzerinde etki yaptı. Kış bastırmış düşmanın erzak stokları azalmış, önemli kayıplar vermişti. Sonunda Haçlılar, Bizanslılar başarısızlığın suçunu birbirleri üzerine atmaya başladılar. Müdafilerden İzzeddin Çavlı vasıtasıyla müzakerelere başladılar. 13 Aralık 1169'da iki taraf arasında anlaşmaya varıldı. Esirler takas edildi. İki gün sonra müttefikler Dimyat önünden ayrıldılar. Müslümanlar bu kuşatma sırasında naft ateşini çok iyi kullandılar. El bombaları, naft kaplarıyla düşman gemilerini yaktılar. Makrizî müttefiklerin Dimyat önünde 300 gemi kaybettiklerini söyler.⁹

Bu zaferle Haçlılar'ın Nureddin ve Selâhaddin'in Mısır üzerindeki hâkimiyetlerini kabullenmekten başka çareleri kalmadı. Başarısızlık Bizanslılar'la Haçlılar'ın arasını açtı. Bizans ile Selâhaddin arasında iyi ilişkiler kuruldu. Selâhaddin'in Mısır'daki hâkimiyeti iyice yerleşti. Rivayete göre, bu zaferden sonra el-Azîd, Nureddin'e bir mektup göndererek, Selâhaddin ile bir miktar askerin Mısır'da kalmasını, diğer Türk askerlerinin Şam'a dönmelerini istemiştir. Nureddin ona verdiği cevapta *"Frenkler ancak Türkler'den korkarlar. Onların okları olmasa Frenkler'in uzun mızrakları önünde kim durabilirdi. O zaman Mısır'ı ele geçirmek için iştahları artar, ülke üzerindeki emellerine ulaşırlardı"* diye cevap vermiştir.¹⁰

Fâtımî hilâfetin Kaldırılması

Mısır'ın fethinin gayesi Şam ve Mısır'daki güçlerin Haçlılar'a karşı birleştirilmesi, iki taraf arasında ideoloji birliğinin sağlanmasıydı. Fâtımîler var oldukça bunun tam gerçekleşemeyeceği kesindi. Bu sebeple Fâtımî hilâfetin kaldırılması kararlaştırıldı.

⁹ Sene'l-Bark, s. 29-30; İbn el-Esir, 351-352; *vel-Hıtat*, I, 215; *İttihaz el-Hunefâ*, yap. 163 a.

¹⁰ *el-Ravzateyn*, I, 181; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 46-48. Nureddin'in Türkler'in, Frenkler'in kahramanlığını takdir eden başka sözleri de vardır.

Artık Mısır'da Sünniler'in hâkimiyeti yerleşmişti. Halkın çoğu da Sünni idi. Fâtımîler'in mensup olduğu İsmailiye mezhebi halk arasında kök salamamıştı. Mısır'ın elde tutulmamasına büyük önem veren Nureddin 1170 yılı ilkbaharında Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'u da Mısır'a gönderdi. Fâtımî hilâfetinin kaldırılmasını istedi. Dimyat zaferinden sonra Selâhaddin 1170 yılında Mısır'da bazı Sünni reformlara girişti. Şiiler tarzında ezan okunmasını yasakladı. Fâtımî kadılarını azlederek yerlerine Sünni kadılar tayin etti. Câmî el-Ezher'deki Fâtımî dâilîk merkezini kapattı. Onun yerine Sünni mezhebini yaymak, kuvvetlendirmek için medreseler açtı. Makrizî'nin deyimiyle medreselerin açılması İsmailiye Mezhebi'ne indirilen en büyük darbeydi. Ardından Selâhaddin, el-Azîd'in alayla Cuma, bayram namazlarına çıkmasını yasakladı. 1170 yılında Abbasî Halifesi olan el-Müstezi, selefi el-Müstencid'in siyasetini takip ederek Mısır'da Abbasiler adına hutbe okunmasında ısrar etti. Nureddin 1171 yılı Haziran ayında bu konuda Selâhaddin'e bir mektup gönderdi. İmâdeddin el-Kâtib *"Selâhaddin, Nureddin'in emrinden çıkmazdı. Bütün konularda onun sağlam görüşlerine başvururdu. Nureddin'in mektubunu alınca emrinin yerine getirilmesine karar verdi"* der. İbn el-Esir ise Selâhaddin'in Fâtımî hilâfetini kaldırmayıp Nureddin'e karşı koz olarak kullanmak istediğini söyler.¹¹ İbn el-Esir Selâhaddin'in muhaliflerindendir. Bu sebeple iddiasını ihtiyatla karşılamak gerekir.

Nihayet, Fâtımî Halifesi el-Azîd Ağustos 1171'de ağır bir hastalığa yakalandı. Durumundan ümit kesilince 10 Eylül 1171 Cuma günü Mısır'da Abbasiler adına hutbe okundu. 11 Eylül Cumartesi günü Selâhaddin, Frenk ve Bizans elçilerinin de hazır bulunduğu büyük bir resmigeçit düzenledi. Resmigeçit sabahtan akşama kadar sürdü. Mısır'da bulunan 147 tulbten (birlikten) 127'si

¹¹ *Sene'l-Bark el-Şâmî* s. 39-40, 47-50. *el-Kâmil*, X, 368-369.

hazır bulundu. Düşmanlara gözdağı verildi. 13 Eylül Pazartesi günü el-Azıd öldü. Fâtımî hilâfeti resmen sona erdi. Selâhaddin hilâfet sarayına, içindeki mallara, köle ve cariyelere, hayvanlara el koydu. Çok miktarda kıymetli eşya, mücevherat, köle, cariyeler, kitap vardı. Selâhaddin Fâtımî soyundan gelenleri sarayın bir kısmında mecburî ikamete tabi tuttu. Nesillerinin kesilmesi için kadınlarıyla erkeklerini ayırdı. Sarayda kalan diğer hür kişileri serbest bıraktı. Parayı, kıymetli eşyaları, sarayın çeşitli kısımlarını yakınlarına, önemli kişiler verdi. Bir kısmını bahşış olarak dağıttı. Bir kısmını sarayına aldı. Önemli bir kısmını Nureddin'e gönderdi. Saraydaki 120 bin ciltlik çok değerli kitap koleksiyonu ise saray ağası Karakuş'un kontrolünde bırakıldı. Daha sonra bu kitaplar kitap meraklılarının simsarlarının teşvikleriyle satıldı, ileri gelenler tarafından paylaşıldı.

Fâtımî hilâfetinin kaldırıldığı bir elçiyle Bağdat'taki Abbâsî Halifesi el-Mustazî'ye bildirildi. O da Nureddin ve Selâhaddin'e saltanat menşurları, alametleri, sanlarlar, hilatlar gönderdi. Bunlar 1171 yılı sonlarında Halife'nin elçileri tarafından Nureddin'e ve Selâhaddin'e getirildi. Selâhaddin halifenin sancakları, hilatı, atıyla Kahire'de saltanat alayı yaptı.¹²

Selâhaddin'in Haçlılar'a Karşı Bazı Seferleri

Selâhaddin, Dimyat zaferinden sonra müdafaa durumundan taarruz durumuna geçti. 1170 yılı Aralık ayı başlarında Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı sefere çıktı. Ağırhıkları el-Ariş'te bırakarak Filistin içlerine ilerledi. 8-13 Aralık tarihlerinde Gazze, Dârum şehirlerini kuşattı, ardından Remle'ye ilerledi. Esir ve ganimetlerle Mısır'a döndü. 22 Şubat 1170'te Haçlılar'ın Kızıldeniz'e açılan kapısı Eyle şehrine sefere çıktı. Kahire'de parçalar halinde yaptırdığı gemileri

¹² *Sene'l-Bark*, s. 47-51, 139-140; İbn el-Esir, XI, 368-371; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 48-51.

Süveyş'te monte ettirdi. Karadan ve denizden Eyle üzerine yürüdü. Eyle önündeki adadaki kaleyi ele geçirdi. Şam'dan gelen bir kafi-leyi de yanına alarak 6 Mart 1171'de Kahire'ye döndü.

Bu seferden sonra Nureddin ile Selâhaddin Şam-Hicaz yoluna hâkim noktada bulunan Ürdün'deki Kerek-Şevbek Prinkepsliği'ne ortak bir sefer yapmaya karar verdiler. 25 Eylül 1171'de Kahire'den hareket eden Selâhaddin Mısır'a daha yakın Şevbek Kalesi'ni kuşattı. Nureddin ise Kerek'i kuşattı. Amaury'nin Mısır istikametinde harekete geçmesi üzerine Selâhaddin Şevbek'ten Mısır'a döndü. 16 Kasım 1171'de Kahire'ye vardı. Bazı tarihçiler Selâhaddin'in Mısır'a dönmesini Nureddin ile buluşmaktan çekinmesine bağ- larlar. Hatta, İbn el-Esir, Nureddin'in baştan beri Selâhaddin'in Mısır'da iş başına gelmesinden memnun olmadığını iddia eder. Selâhaddin'in işi ise başından aşkındı. Para temininde sıkıntı çek- mekteydi. Mısır'da iktisadi kriz vardı. Nureddin'e Fâtımî sarayın- dan elde edilen paralardan, eşyadan bir kısmını göndermiş, o da bu miktarı az bulmuştu. Nureddin daha fazla para koparmak için 1173 yılı başlarında müstevfisi Halid el-Kaysarânî'yi Selâhaddin'in icraatını teftiş için Mısır'a gönderdi. Selâhaddin ülkenin gelirlerini, masraflarını ona göstermek, *"Böyle büyük bir ülke az parayla ko- runamaz"* dedi. Makrizî'nin ifadesine göre, Selâhaddin *"Aramız- daki ilişki bu dereceye mi vardı?"* diye yakınmıştır.¹³ Bununla be- raber Nureddin *"Mısır'ın elde tutulması her şeyden önemlidir"* derdi. Selâhaddin de bütün işlerinde ona danışır, adını para ve hutbeden önce zikrederdi.

Selâhaddin 1 Nisan 1173'te Nureddin'e götürülecek hediye- leri de yanına alarak, Kerek-Şevbek Prinkepsliği'ne karşı yeni bir sefere çıktı. Bu prinkepsliğin topraklarını yağmaladı. Frenkler'e

¹³ *Sene'l-Bark*, s. 52, 56, 61-62; İbn el-Esir, XI, 352, 353, 371, 373, 391, 394; el-Makrizî, *Kitab el-Süluk*, nşr. Mustafa Ziyâde, Kahire 1942, I, 48-50, 78.

kılavuzluk yapan bedevi Araplar'ı dağıttı. 200 süvari bedeviyi Nureddin'in yanına gönderdi. Nureddin ise bu sırada Anadolu Selçuklularıyla Danişmendliler arasındaki ihtilafı halletmek için kuzeye Halep'e ve Anadolu'ya gitmişti.¹⁴

Mısır'daki Kuvvetlerin Komşu İslâm Ülkelerine Seferleri

Selâhaddin bir taraftan Haçlılar'la uğraşırken diğer taraftan nüfuzunu etrafındaki ülkelere yaymaya çalışıyordu. Kuzey Sudan'daki Hristiyan Nubya krallığı Fâtımîler taraftarlarını himaye ediyordu. Selâhaddin 1173 yılı başlarında Turanşah'ı Nubya seferine gönderdi. Nubya'nın başşehri Dunkula'ya kadar varan Turanşah ülkenin fakirliğini görüp geri döndü. Selâhaddin bu yıl, 31 Temmuz 1174 Salı günü attan düşen babasını kaybetti.

Ayrıca, bu sırada Yemen'de Abdünnebi adında bir harici hüküm sürmekteydi. Kötü icraatları dolayısıyla Yemen halkı ondan şikâyet etmekteydiler. Selâhaddin'den yardım istediler. Selâhaddin 1174 yılı başlarında kardeşi Turanşah'ı 1400 kişilik bir kuvvetle karadan ve deniden Yemen üzerine gönderdi. Bu seferi, tabi olduğu Nureddin'e bildirdi. Hicaz'ı aldıktan sonra Zebid'e ulaşan Turanşah, Abdünnebi'yi kolayca yendi. Ardından 1 Temmuz 1174'te Aden'i, sonra Sana ve diğer birçok yeri aldı. Bu sefer tarih kitaplarında Oğuzların Yemen'i ele geçirmesi olarak geçer. Turanşah 1176'ya kadar Yemen'de kaldı. Selâhaddin'in Şam'a gelmesinden sonra Yemen'de naipler bırakarak Dimaşk'a döndü. Türkler'in Yemen ve Hicaz üzerindeki bu hâkimiyetleri Osmanlılar devrinde de devam ederek Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar sürdü.

Selâhaddin ve yanındakiler 1172-1173 yıllarında, Takıyüddin'in memluklarından Şerefeddin Karakuş kumandasında Barka, Trablusgarb bölgelerine de asker gönderdiler. Nureddin 1174 yılı başlarında Abbasî Halifesi el-Mustazî'ye gönderdiği bir mektupta

¹⁴ *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 51-54.

ordularının Yemen ve Hicaz'ı kontrol altına aldıklarını, Afrika'da Sudan içlerine, Trablusgarb'a vardıklarını, İstanbul ve Kudüs'ün fethinin yakın olduğunu söylemektedir.¹⁵

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Ölümü

Nureddin 1174 yılının başlarında Anadolu seferinden döndükten sonra Dımaşk'ta devlet işleriyle uğraştı, tayinler yaptı. Hayır işlerinde bulundu. 5 Mayıs 1174 Pazar günü oğlu el-Melik el-Salih'in sünnet düğününü yaptı. Emirleriyle pola oynadı. 6 Mayıs'ta hastalığı debreşti. 15 Mayıs 1174 Çarşamba günü 56 yaşında öldü. Önce Dımaşk Kalesi'nde gömüldü. Dımaşk'ta kendi adını taşıyan medresesindeki türbesi tamamlanınca oraya nakledildi. Türk tarihinin en büyük hükümdarlarından biriydi. Babasından Halep ve etrafını miras almıştı. Öldüğü sırada Trablusgarp'tan Hemedan'a Yemen'den Sivas'a kadarki sahada adına hutbe okunuyor, para bastırılıyordu. Haçlılar onun karşısında ülkelerini koruma derdindeydiler. Kilikya Ermeni Krallığı ona tabi idi. Büyük hedefi Kudüs'ün fethinin yakın olduğunu seziyordu. Mescid el-Aksa'ya konmak için Halep'te güzel bir minber yaptırmıştı. O, sadece kahramanlığı, siyasetiyle üstün bir devlet adamı değildi. Aynı zamanda büyük bir teşkilatçı, âdil, alimlerin, ilmin hamisi, fakir ve düşkünlerin koruyucusu, büyük bir imarcı, samimi, temiz bir dindardı. Sade bir hayat yaşar, etrafındakileri de aynı şekilde yaşamaya teşvik ederdi. Ülkesini refaha, sulha kavuşturmuştu, şehirleri imar etmişti. Tarihçi İbn el-Esir "*Sayırsız tarih kitabı okudum. Hulefâ-i Râşidin, Ömer b. Abdülaziz'den sonra onun derecesinde bir hükümdar geldiğini görmedim*" der.¹⁶ Onun

¹⁵ *Sene'l-Bark*, s. 60, 66, 69; İbn el-Esir, XI, 386-386, 396-398; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 54-56.

¹⁶ İbn el-Esir, *el-Tarih el-Bâhir*, s. 163.

şahsiyetini, meziyetlerini İmâdeddin el-Kâtib'in şu satırları ne güzel ifade eder:

*“el-Melik el-Adil Nureddin Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Zengi hükümdarların en hayırlısı, en namuslusu, en dindarı, en iyi geçmiş olanı, en temiz, yaptıkları en faydalı olanı, emeline en çok ereni, en üstün fikirlisi, eserleri en çok meydanda olanıdır. Şam ülkesine İslâm'ın parlaklığını yeniden getiren, kalelerini düşmandan geri alan, değerli topraklarını kurtaran odur. On-
dan önceki hükümdarlar devrinde Frenkler Şam'da sürüler halinde dolaşıyorlardı. O, bu sürülerin ardını kesti, izlerini sildi, onları kovdu. Allah onu Frenkler'e karşı defalarca muzaffer kıldı. Hatta hükümdarlarını esir aldı. Düzenlerini bozdu. Huddutları onlara karşı korudu. İzi silinmiş ilimleri diriltti. Ehl-i sünnet mezhebini öğretmek için medreseler inşa ettirdi. Sufiler için hanikahlar yaptırdı. Bunları her ülkede çoğalttı. Bol vakıflar yaptı. Şehirlerin surlarını, hendeklerini yeniletti. Yollarda hanlar, kervansaraylar inşasını emretti. Yetiştirdiği kişilerle ve askerleriyle Mısır'ın fethine yardım eden odur. Necmeddin Eyyûb'un oğlu Selâhaddin Yusuf onun en yakın emirlerindendi. Meydanda atına binerken, eyvanında otururken onun yanından ayrılmazdı. Babası Necmeddin Eyyûb, Nureddin'in meclislerinde otururken kendisi Nureddin'in yanında ayakta dururdu. Dindarlık, namusluluk, incelik, akıllılık, hükümdarlık âdâbı ve sultanlık hukuku konularında sahip olduğu bütün iyi vasıflarında onun yolunu tuttu. Meziyetlerinin esaslarını ondan öğrendi. Kendi sultanlığı günlerinde bütün bu hususlarda en yüksek seviyeye ulaştı.”¹⁷*

İmâdeddin'in dediği gibi Nureddin'in başladığı eserleri Selâhaddin tamamlayacaktır. Ardında onun gibi bir adam bıraktığı için şanslıydı. Gözü arkada gitmemişti.

¹⁷ Sene'l-Bark, s. 8; el-Tarih el-Bâhir, s. 174-175.

Nureddin öldüğü gün, onun defninden sonra aralarında başkadı Kemaleddin el-Şehrazûrî, kumandanlardan Şemseddin b. el-Mukaddem, Tavâşî Cemaleddin Reyhan, vezir el-Adl b. el-Acemî, hazinedar Şeyh İsmail'in bulunduğu devlet büyükleri; zülüfleri kesilmiş, yakası yırtılmış, yalın ayak, başı kabak matemde bulunan on bir yaşındaki oğlu el-Melik el-Salih İsmail'i kaledeki saraydan çıkardılar. Sarayın kuzey eyvanında bulunan ve Tutuş zamanından kalan taht üzerine oturttular, ona biat ettiler. Naibinin atabeyinin Şemseddin b. el-Mukaddem olmasına karar verdiler. Aynı gün Imâdeddin el-Kâtib, el-Melik el-Salih adına Selâhaddin'e bir mektup kaleme aldı. Bu mektupta emirlerin kararlarını açıklıyor, aralarında ihtilaf olmadığını, Frenkler tarafından gelecek tehlikeden başka bir endişe bulunmadığını bildiriyordu. *“Efendimiz böyle bir zamanda üzerine düşen görevi biliyor... Efendimiz el-Melik el-Adil Nureddin'in ona itimadı böyle zamanlar, böyle tehlikeli anlar içindi. Ondan kendisine ve oğluna destek olmasını bekliyordu”* deniyordu.¹⁸

Fakat el-Melik el-Sâlih'in küçük olmasından, Selâhaddin'in Mısır'da bulunmasından faydalanarak, Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi istiklalini ilan edip el-Cezire bölgesini işgal etti. el-Melik el-Salih'in atabeyliğini ele geçirmek için Nureddin'in Dımaşk ve Halep'teki emirleri birbirlerine düştüler. Nureddin'in emirlerinden Musul'da bulunan Sadeddin Gümüştigin Seyfeddin Gazi'nin desteğiyle Halep'e geldi. Halep valisi Şemseddin Ali b. Daye ve kardeşleri şehrin etrafındaki kalelerin sahipleri idi. Seyfeddin Gazi'nin el-Cezire'yi işgal etmesi üzerine Şemseddin b. el-Dâye kardeşi Sâbıkeddin Osman'ı Dımaşk'a göndererek oradaki emirlerden yardım istedi. Bu sırada Sadeddin Gümüştigin gizlice vezir el-Adl b. el-Acemi, hazinedar Veliyüddin İsmail, Halep

¹⁸ *Sene'l-Bark*, s. 78-80; *el-Ravzateyn*, I, 230. Selâhaddin'in bu mektuba verdiği cevap için bkz. *Sene'l-Bark*, s. 81-83. Bu mektubu Kâdî'l-Fadıl kaleme almıştır.

Kalesi kumandanı Şadbaht'la anlaşıyordu. Bunlar Şemseddin Ali b. Dâye'nin isteğine cevap verme bahanesiyle el-Melik el-Sâlih'i Halep'e götürdüler. Halep'e varınca Dâyeoğulları'nı tutukladılar. Onların tarafını tutan Halep Şiilerinin reisi Ebü'l-Fazl b. el-Haşşab'ı öldürdüler. Sadedin Gümüşüştigin, el-Melik el-Sâlih'in atabeyi oldu. Bundan sonraki hedefleri Şam'da Selâhaddin'i tutan emirlerdi. Bu arada Frenkler, Dimaşk'ın batısındaki Banyas Kalesi'ni kuşattılar. Dimaşk kuvvetleri kumandanı Şemseddin b. el-Mukaddem bir tazminat vererek onları savdı. Selâhaddin ise Amaury'nin Banyası, kuşattığını öğrenince yardım etmek için yola çıkmış, Sina'daki Sadr'a varınca iki tarafın anlaşmasını öğrenince geri dönmüştü. Yapılan anlaşmayı tasvip etmediğine dair bir mektup göndermişti. Ardından Amaury ölmüştü.¹⁹

Sicilya Donanmasının İskenderiye Çıkartması ve Yenilgiye Uğratılması

Bu arada Selâhaddin'in işleri düzeltmek için Şam'a gidecek vakti yoktu. el-Melik el-Salih adına hutbe okutuyor, para bastırıyordu. Sicilya donanmasının doğuya gelmek üzere sefere çıktığına dair haberler alıyordu. Umarat el-Yemenî liderliğindeki Fâtımî taraftarlarının kendisine karşı hazırladıkları komployu yeni ber taraf etmişti.

Beklenen Sicilya donanması Lecce kontu Tankred kumandasında 28 Temmuz 1174 Pazar günü İskenderiye önüne geldi. Pazartesi sabahı çıkartma yapmaya başladı. Yenilerek perişan bir şekilde ülkesine döndü. Selâhaddin tarafından Şam'a gönderilen bir mektupta bu olay ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatılır:

¹⁹ *Sene'l-Bark*, s. 80-89; İbn el-Esir, XI, 402-408; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 56-58.

“Bu mektup 26 Zilhicce Pazar günü öğle vakti Sicilya donanmasının İskenderiye cephesine çıkartmasından sonra yazıldı. Donanmanın İskenderiye önüne gelişi öğleden ikindiye kadar devam etti. Donanmanın geleceği tarafımızdan bilinmesine rağmen, gözetleme görevlilerinin gafleti anına rastladı. Bu donanmanın haberleri ve çeşitli ülkelere saçtığı dehşet meşhurdur. Kuzey Afrika ülkelerinde İbn Abdülmü'min'i, Akdeniz adalarında Bizans imparatorunu tehdit etmiştir. Bu sırada İskenderiye valisinin askerleri iktâlarına gitmişlerdi. Pek azı yanında bulunuyordu. Sicilya askerleri ertesi sabah kıyıya çıktılar. Türkler'den akıllı bir grup halkın düşmana sahilden uzakta, sura yakın bir yerde karşı koymasını tavsiye ettiler. Sahil boşaltıldı. Sicilya donanması çıkarma yapma imkânı buldu. Tardalardan atlarını, galerilerden yayalarını indirdiler. Esir alınanların ifadesine göre, düşman süvarilerinin sayısı 1500'dür. Bunlardan 1000'i mızraklı şövalye, 500'ü türkopoldü. Her galeride 150 piyade vardı. 200 galerileri olduğuna göre toplam 30 bin piyade eder. At taşıyan tardaların sayısı ise 36 idi. Kereste ve muhasara âletleri taşıyan gemilerin sayısı 6 idi. Muharipler için erzak ve eşya taşıyan gemiler 50 taneydi. Diğer piyadeler, at uşakları, gemilerdeki hücum kuleleri, debbâbe ve mancınık ustalarıyla beraber bütün personel 50 bine ulaşıyordu.”

“Düşman karaya çıkınca Müslümanlar üzerine hamle yaptı. Bu hamle sırasında kumandanlarımızdan Mahmûd el-Basârû vardı. Bu kumandan çarpışırken şehit düştü. Düşman, Müslümanları surlara kadar püskürttü. Bunun üzerine, düşman gemileri limana girmeye başladılar. Bu sırada limanda çeşitli harp ve ticaret gemileri vardı. Adamlarımız düşmandan önce davranarak limanda bulunan gemileri batırdılar veya yaktılar. Harp akşama kadar devam etti. Sicilyalılar akşamleyin çadırlarını karaya çıkarıp çadırlarda gecelediler. Çadırlarının sayısı 300'dü.”

“Düşman, geceyi muhasara âletlerinin hazırlanmasıyla geçirdi. Sicilyalılar, Salı sabahı hücumla geçtiler. Üç debbâde, üç büyük mancınık diktiler. Bu mancınıklarla yanlarında getirdikleri siyah taşları atıyorlardı. Debbâbeler burçlar gibi büyüktü. Bunlarla hücumla geçip surlara yaklaştılar. Çarpışma bütün gün boyunca devam etti.”

“Biz, Fâkûs’taki karargâhtayken, düşmanın gelişinin üçüncü günü (Salı günü) haber güvercinle bize ulaştı. Hemen İskenderiye ve Dimyat cephelerine asker gönderdik. Yanımızda bulunan Bedreddin Eyyûb ile Fârisüddîn Temîrek askerleriyle İskenderiye’ye koştular. İskenderiye etrafında ve Buheyre’da bulunan müfred ve başka sınıftan askerler Salı ve Çarşamba günleri onların kuvvetlerine katıldılar. Berka’daki Araplar’a karşı gönderilen Takıyeddin’in askerlerinden bir kısmı da geri döndü. Düşmanın mancınıkları ve debbâbeleri surun bir ok atımlık yakınına kadar yaklaştı.”

“Bu sırada, şehirde toplanan kuvvetlerimiz, ansızın mancınıkların ve debbâbelerin karşısındaki sur kapısını açarak hücumla geçtiler. Hazır bulunan emirler ve süvariler atlarına binerek kapılardan çıkıp düşman üzerine atıldılar. Cephe halkı her taraftan koşarak düşmanın hücum kulelerini yaktılar. Var güçleriyle çarpıştılar. Kılıç kılıca mücadele Çarşamba akşamına kadar devam etti. Düşman perişan olmuş, muhasara âletleri yakılmıştı. Müslümanlar, alış-veriş yapmak için şehre gelmişlerdi. Biz de imdada gelmekte olduğumuzu bildirmedi için memlûklarımızdan Akkuş adında birini önden göndermiştik. Akkuş, yanına iki yedek at alarak hareket etti. Rastladıklarına, bizden el-Ma’addiye’de ayrıldığını bildirerek Çarşamba günü ikindiden sonra İskenderiye’ye girdi. Geliş müjdemizi verdi.”

“Bu müjdeyi duyan halk galeyana geldi. Her taraftan naralar yükseldi. Namaz kılmak ve alış-veriş yapmak için gelen halk surların kapılarından çıktılar. İskenderiye halkı ve bu havali-deki kabileler birbirini düşmanla çarpışmaya çağırdılar. Ben aralarında olunca Allah Müslümanların yüreklerine cesaret

verdi. Evinden çıkan herkes önümüzden düşmanla çarpışmaya koşuyor, sanki kahramanlığının tarafımızdan görülüp takdir edilmesini istiyordu. Nihayet, zafer Müslümanlara nasip oldu. Çadırlarında bulunan Frenkler'e hücum ettiler. Ortalık kararırken şehir halkı, düşmanın çadırlarını içlerindeki kıymetli eşya ile birlikte ele geçirdiler. Düşman piyadesine çok büyük ziyat verdirdiler. Adamlarımız düşman süvarilerini esir aldı. Onlardan ancak üzerlerindeki zırhı çıkartıp kendini denize atanlar kurtuldu. Adamlarımız denizde bulunan düşman gemilerine de hücum edip bazılarını batırdılar. Bunun üzerine, diğer gemiler demir alıp kaçtılar. En sonunda 300 süvari bir tepede tutunmaya çalıştılsa da atları ellerinden alındı. Kimi öldürüldü, kimi esir edildi. Esir edilenler arasında 50 yaşında büyük bir adam da vardı. Ganimet olarak alınan hayvanların, koyunların, âletlerin ve silâhların haddi-hesabı yok. Şam Frenkleri'nin bundan daha çoğuna sahip olamayacağı söyleniyor. Ele geçirilen atlar iğdiş ve erkektir. Beraberlerinde hiçbir at götürmemişlerdir.”

“Bu donanma, 1 Muharrem 569/30 Temmuz 1174 Perşembe günü İskenderiye önünden ayrıldı. Onda harbedecek takat kalmamıştı. Büyük ve tehlikeli bir düşmandı. Yalnız, söylediklerine göre muharebe hileleri zayıftı. Esir alınan şövalyelerin akıllılarından biri, sefer hakkında bilgi edinmek için huzura çağrıldı. Doğru söylemesi emrolundu. Onun söylediğine göre; donanmada 1000 süvari (şövalye) vardı. Her süvariye beş aylık nafaka verilmişti. Bu 1000 süvariden 700'ünün ayığı 15 ilâ 30 dinar arasında değişiyordu. İçlerinde 50 dinar aylık alanlar vardı. Hatta meşhurları arasında 100 dinar aylık alanlar bile vardı. İktâa (dirliğe) bağlı süvari sayısı 300'dü. Türkopoller 500 kişiydi. Atlarının sağ kalması şartıyla bunların masrafları krala aitti. Bunların her birinin aylık harçlığı 5 dinardı. İçlerinde 10 dinar alanlar da vardı. Kumandanlarının aylık harçlığı 20'şer dinardı. 5 bin kişi olan çarhçılar ve sergentler (çaruşlar) dışındaki muhariplerin sayısı 40 bine yak-

laşıyordu. Donanmanın üç kumandanı vardı. Bunlardan biri Sicilya kralının amcasının oğluydu.”

Gerçekten Sicilya donanmasına karşı kazanılan zafer çok önemliydi. 1177, 1178 yılların Tinnis'e yaptığı iki baskın dışında III. Haçlı Seferi'ne kadar bu donanma doğuda gözükmeydi.²⁰

Selâhaddin bunun ardından Eylül 1169'da Yukarı Mısır'da isyan eden Fâtımî taraftarı zenciler ve Asvan Valisi Kenzüddevle isyanını bastırdı. Kenzüddevle yanında bulunan Ebü'l-Heycâ el-Semûn'un kardeşini, iktalı askerlerin bir kısmını hapse atmıştı. Selâhaddin ona karşı kardeşi el-Melik el-Adil ile Ebü'l-Heycâ el-Semûn'u dayısının oğlu İzzeddin Müsek'i gönderdi. Bunlar isyanı bastırdıktan sonra Asvan-Kus arasında Tavd denen yerde Kezüddevle'yi yakalayıp idam ettiler. Bundan sonra Mısır'da Selâhaddin'e karşı önemli bir isyan olmadı.

²⁰ *Sene'l-Bark*, s. 91-95; *Selahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 59-62.

III. Bölüm

Selâhaddin'in Nureddin'in Yerini Alması, Devletin Birliğini Yeniden Sağlaması

Selâhaddin, Nureddin'in ölümünden sonra Şam ve el-Cezire'de meydana gelen gelişmeleri yakından takip ediyordu. el-Melik el-Salih adına hutbe okutuyor, para bastırıyordu. Gümüştigin'in atabey olmasını, Banyas'ı kuşatan Frenkler'le anlaşma yapılmasını uygun bulmamıştı. Şam'daki kumandanlarla, mektuplaşıyordu. Gümüştigin ve Seyfeddin Gazî'den kuşkulanan Dimaşk ve etrafındaki emirler Şemseddin b. el-Mukaddem'in etrafında birleşmişler, Selâhaddin'i Şam'a çağırırmaktaydılar. Devletin içine düştüğü keşmekeşi görenler, bu kargaşadan devleti sadece onun kurtaracağına inanmaktaydılar.

Selâhaddin Bizans ve İtalyan şehir cumhuriyetleriyle ikili ticari anlaşmalar yaptı. Kenzeddevle isyanının bastırılmasından sonra, kardeşi el-Melik el-Adil'i Mısır'da naip bırakarak, 12 Ekim 1174'te, yanında veziri Kadî'l-Fâdıl, kardeşi Tuğtigin olduğu halde, 700 süvarinin başında Kahire'den Şam'a hareket etti. Yanında Şemseddin b. el-Mukaddem'in, Busra Sahibi Sıddık b. Çavlı'nın

elçileri de vardı. 20 Ekim'den sonra Basra'ya vardı. Şehrin sa-
hibi Sıddık b. Çavlı tarafından karşılandı. Etraftaki askerler ge-
lerek ordusuna katıldılar. Selâhaddin Salhad'ı aldıktan sonra 23
Ekim'de Dımaşk'a yaklaştı. Şemseddin b. el-Mukaddem, amcası-
nın oğlu Nâsıreddin Muhammed b. Şirkuh, eniştesi Sadeddin Me-
sud b. Ünser tarafından karşılandı. Pazar günü Dımaşk yanındaki
ordugâhta kumandanlar, askerler bağlılıklarını arzettiler. 29 Ekim
1174 Pazartesi günü Dımaşk'a girdi, babasının evi Darülakiki'ye
yerleşti. Şehrin ileri gelenlerine, halka çok iyi davrandı. Kale ku-
mandanı Cemaleddin Reyhan biraz direndi ise de Selâhaddin
onun gönlünü aldı, direnmekten vazgeçirdi. Halka, el-Melik el-
Sâlih'i himaye etmek için geldiğini söyledi. Onun adına hutbe
okuttu, para bastırdı. Başkadı Kemaleddin, el-Şehrazurî'yi, Şem-
seddin b. el-Mukaddem'i görevlerinde bıraktı. Kardeşi Tuğtigin'i
Dımaşk Kalesi kumandanı tayin etti. Halep'te bulunan el-Melik
el-Salih'e bir elçiyle mektup gönderdi. Bu mektupta ona *"Efendi-
miz ve efendimizin oğlu"* şeklinde hitap etmekte, *"Mısır'dan sa-
dece sana hizmet etmek için geldim. Etrafındakilerin sözlerine
kulak asma, işlerin bozulur. Maksadım sadece Frenkler'e karşı
birliği sağlamaktır."* demektedir. el-Melik el-Salih ona verilecek
cevabı etrafındaki emirlere danıştı. Musulluların da teşvikiyle onlar
sert bir cevap yazıp Selâhaddin'in ateşli muhaliflerinden Kutbed-
din Yinal b. Hassan'la Dımaşk'a gönderdiler. Kutbeddin Dımaşk'a
gelince mektubu Selâhaddin'e sundu. Ona *"Seni Mısır'ın sahibi
yapan kılıçlar, Mısır'a geri gönderecek. Maksadın saltanatı ele
geçirmek. Elde edemeyeceğin işe girişme"* dedi. Selâhaddin teh-
ditlerini tebessümle karşıladı. Halep'tekilerin anlaşmak niyetinde
olmadıklarını anladı. Frenkler, Haşhaşilerle işbirliği yapan Halep-
Musul ittifakıyla on yıla yakın uğraştı.

Selâhaddin bu gelişmeler üzerine kardeşi Tuğtigin'i Dımaşk'ta
naip bırakarak 9 Aralık 1174'te Hıms üzerine yürüdü. 11 Aralık Salı
günü Hıms'ı aldı. Direnen kaleyi kuşatacak kadar asker bıraktıktan

sonra Hama üzerine yürüdü 28 Aralık'ta Hama'yı aldı. 30 Aralık 1174'te Halep'i kuşattı. Kış mevsimiydi. Halep kuşatması uzadı. Halepliler müttefikleri Haşhaşiler ve Frenkler'den yardım istediler. Haşhaşiler onun karargâhına fedailer göndermişlerdi. Kumandanlardan Nâsiheddin Humartigin²¹ Ebu Kubeys Kalesi Sahibi'ydi. Haşhaşilere komşu olduğu için onları tanıyordu. Suikastçıları tanıyıp sorguya çekince onu öldürdüler. Biri Selâhaddin'in üzerine saldırdı. Candar Tuğrul tarafından hemen öldürüldü. Diğerlerini de askerler etkisiz hale getirdiler. Selâhaddin, Humartigin'in ikta Ebu Kubeys'e oğlu Nâsireddin Menküyors'ı tayin etti. Trablus Kontu III. Raymond'un Hıms üzerine yürüdüğünü öğrendi. 26 Ocak 1174'te kuşatmayı kaldırdı. Hıms'ın yardımına koştu. Onun yaklaşması üzerine Frenkler çekildiler. Sultan ise Hıms Kalesi'ni sıkı şekilde bir ay kuşattıktan sonra teslim aldı. Fahreddin Mesud el-Zaferânî'nin terk ettiği Ba'rin Kalesi'ne el koydu. Sonra Yûmn adında bir kumandanın bulunduğu Balebek üzerine yürüdü. 29 Mart 1175 Cumartesi günü bu önemli şehri de teslim aldı. Halep dışındaki önemli Şam şehirleri onun idaresi altına girdiler. Tarihçi İmâdeddin el-Kâtib bu sırada onun hizmetine girdi. Veziri Kadî'l-Fâdil'in yardımcısı ve sultanın sır kâtibi oldu. Daha önce Nureddin'in Divan el-İnşa başkanı ve müşrifiydi.

Selâhaddin Balebek'ten Hıms'a, oradan tekrar Hama'ya geçti. Zira, Halep-Musul ittifakı onun Haçlılar'la uğraşmasından istifade ile Musul Atabeyinin kardeşi İzzeddin Mesud kumandasında ordularını birleştirmişler, Hama'yı kuşatmışlardı. Hama'daki kumandan sultana durumu bildirmiş, yardım istemişti. Halep'ten Sadeddin Gümüştigin ile vezir Şihabeddin b. el-Acemi Hama'ya gelmişlerdi. Selâhaddin anlaşma yapmak için onlarla müzakereler yaptı. Hatta, Hama, Hıms'ı onlara geri verebileceğini, Dımaşk'ta el-Melik el-Salih'in naibi olarak kalmak istediğini

²¹ Bu zat, meşhur Osmanlı astrononim Takyyeddin el-Rasîd'in uzak dedesidir.

bildirdi. Gümüştin ile Şihabeddin b. el-Acemi onun her istediklerine razı olduğunu, yanında az sker bulunduğunu görünce, onu küçümsediler. Rahbe'yi de istediler. Selâhaddin, Rahbe'nin amcasının oğlu Nâsireddin Muhammed'in iktâı olduğunu söyledi. Onlar müzakereyi terk edip dönmeye karar verdiler, Selâhaddin'in ricalarına kulak asmadılar. Ordugâhlarına döndüler. Ertesi sabah ordularıyla Şeyzer yakınına Asi nehri kıyısına geldiler. Selâhaddin de Kurun-ı Hama tepelerine ilerleyip onlar karşısında mevzilendi. Mısır'dan gelecek yardım bekliyordu. Tam bu sırada 1 Nisan 1175 Cumartesi günü yeğenleri Takyeddin Ömer, İzzeddin Ferruhşah, dayısı Şihabeddin Mahmud el-Hârimî kumandasında Mısır'dan yardımcı kuvvetler geldi. Selâhaddin hücumu geçti. Halep-Musul kuvvetleri ağırlıklarını bırakarak kaçtılar. Selâhaddin önce onların karargâhına girdi. Sonra Halep'e bağlı Karahisar'a vardı. Burada Ramazan bayramını geçirdi.²² Karahisar'dayken sulh için Halep elçileri geldiler. Hama'ya kadar aldığı yerlerin elinde kalmasını kabul ettiler. Selâhaddin Maarrat el-Numan ile Kefertabı da onlara bıraktı iki taraf arasında sulh yapıldı. Dâyeoğulları hâpisten serbest bırakıldı.

Selâhaddin Şam'a gelince Abbasi Halifesine elçi göndermişti. Karahisar'dan Hama'ya döndüğü sırada 6 Mayıs'ta Halife'nin elçileri saltanat alametleri getirdiler. Bunları ona takdim ettiler. Bu alametler arasında Şam ve Mısır'ın taklidi, hilatlar, atlar, sancaklar vardı. Yeğeni Nâsireddini Muhammed'e de hilatlar gönderilmişti. Böylece Selâhaddin'in Sultanlığı Abbasî Halifesi tarafından resmen tanındı. Sultan Hama'dan sonra Hıms, Balebek şehirlerine uğradı. Dımaşk'a döndü. Hama'yı dayısı Şihabeddin Mahmud el-Harimî'ye, Hıms'ı yeğeni Nâsireddin Muhammed b. Şirkuh'a, Balebek'i Şemseddin b. el-Mukaddem'e iktâ verdi.²³

²² *Sene'l-Bark*, s. 96-106; Bu münasebetle Selahaddin'in Mısır'a gönderdiği bir mektup da yer alır.

²³ *Slahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 62-67.

Halep-Musul Kuvvetlerinin Kesin Olarak Yenilgiye Uğratılması ve İki Taraf Arasında Sulh İmzalanması

1 Muharrem 571/22 Temmuz 1175'te Sultan Selâhaddin Dımaşk'ın güneyinde Merc el-Suffer ordugâhındaydı. Buraya gelen Frenk elçileriyle sulh anlaşması yaptı. Kadı'l-Fâdıl ile Mısır'dan gelen askerleri geri gönderdi. Diğer taraftan Halep-Musul ittifakı anlaşmaya rağmen boş durmuyordu. Selâhaddin ile yeniden savaşmak için hazırlık yapmaktaydılar. Niyetlerinin sulh yapmak olduğunu göstermek için, Haleplilerle yapılan anlaşmaya Musulluların da dâhil edilmesi için sultana bir elçi gönderdiler. Sultan Dımaşk'a gelen Musul elçisinden anlaşma metnini isteyince, elçi hata ederek Halepliler yazılan anlaşma metnini verdi. Bu metinde sultana karşı savaş hazırlıklarından bahsedilmekteydi. Sultan bu metni görünce "Halepliler bizimle anlaşma yaptılar. Şimdi bizden habersiz Musullularla anlaşıyorlar" dedi. Anlaşmayı bozduklarını öğrendi. Bu sırada Bağdat'tan gelip kendine sığınan bazı emirleri kabul etti. Bunlar arasında İzzeddin Akbörü de vardı. Kızı, Ferruhşah'la evliydi.

Sultan bir müddet Dımaşk'ta devlet işleriyle uğraştı. Darüladl'de mezalim oturumları tertip etti. Halka, devlet ileri gelenlerine ih-sanlarda bulundu. Bu arada Haleplilerin, Musulluların, müttefiklerinin ordu toplamakta oldukları haberleri geliyordu. Sultan Mısır'daki naibi el-Melik el-Adil'e mektup yazmış, gerektiğinde yardım göndermesi için hazırlıklı olmasını tembih etmişti. Musullular işi sıkı tutarak, Artuklu beyliklerinden de yardım alarak 6 bin kişilik bir ordu toplayıp Atabey Seyfeddin Gazi kumandasında Halep'e doğru hareket etmişlerdi.

Seyfeddin Gazi ordusuyla Halep'e geldi. Halep kuvvetleri de onun ordusuna katıldılar. Nureddin zamanından beri esir tutulan bazı haçlı büyüklerini serbest bıraktılar. Bunlar arasında Renaud de Chatillon, II. Joscelin de vardı. Ayrıca, Frenkler'den

Haşhaşilerden yardım istediler. İmâdeddin'e göre 20 bin civarında bir orduyla Hama'ya doğru harekete geçtiler.

Sultan gelişmeleri takip ediyordu. Yanında 7 bin civarında asker vardı. 7 Nisan 1176'da Ebû Kubeys çayırına gelmiş, karargâh kurmuştu. Müttefiklerin Tell el-Sultan denen yere geldiğini öğrenince Asi Nehri'nin doğusuna geçerek ordusunu savaş tertibine koydu, ağırlıkları Hama'ya gönderdi. 22 Nisan 1176 Perşembe günü iki ordu Tell el-Sultan'da karşılaştılar. Musul-Halep ordusunun merkezini Seyfeddin Gazi, sağ kanadını Muzaffereddin Gökbörü kumanda ediyordu. Savaş başlar başlamaz Gökbörü'nün Selâhaddin'in sol kanadına yaptığı saldırı gelişti. Bunun üzerine merkezde bir tepenin arkasında mevzilenen sultan hücumu geçti. Seyfeddin Gazi'nin direnmeleri kırıldı. Müttefiklerin ağırlıkları, ordugâhları ele geçirildi. Çok sayıda esir alındı. Sultan ileri gelen esirlere iyi davrandı, onlara hilatler giydirip Hama Kalesi'ne gönderdi. Ganimetler çoktu. Bunları paylaştırdı, devlet hissesini aldı.

Musul, Halep askerleri arkalarına bakmadan kaçtılar. Seyfeddin Gazi Musul'a gitti. Halepliler şehre kapandılar. Sultan doğrudan Halep üzerine yürümedi. Önce oraya bağlı müstahkem kaleleri almak istedi. 4 Mayıs 1176 Pazartesi günü Ba'rin Kalesi'ni aldı. Sonra, Kutbeddin Yinal b. Hassan'a ait Menbic Kalesi'ni kuşattı, amanla bu şehri ve kalesini aldı. Kutbeddin Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi'nin hizmetine girdi. Bundan sonra 14 Mayıs'ta Sultan Halep'e bağlı en müstahkem kalelerden olan Azaz'ı kuşattı. Burası Antakya Haçlıları'na yakındı. Kale 38 gün şiddetle direndikten sonra 22 Haziran 1176 Pazar günü fethedildi. Sultan bu sırada Haşhaşi fedailerinin saldırısına uğradı. İmâdeddin olayı şöyle anlatır:

“Azaz Kalesi kuşatılırken 22 Mayıs Pazar gecesi haşhaşi fedailerinden sultana suikast düzenlendi. Kumandanlardan Çavlı el-Esedî'nin çadırı mancınıkların bulunduğu yere

yakındı. Sultan zaman zaman buraya gelir, bombardımanı idare ederdi. 22 Mayıs Pazar gecesi de buraya gelmişti. Asker kıyafetine bürünen, çadıra kadar gelen haşhaşi fedailerinden biri hançeriyle sultana ani bir darbe vurdu. Yenlerinin atlındaki zırhları sultanın boynuna zarar gelmesini engelledi. Fakat yanağından yaralandı. Sultan suikastçıyı yakalayıp yere yatırdı. Kumandanlardan Seyfeddin Yazguç onu kılıcıyla doğradı. Tam bu sırada başka bir haşhaşi saldırdı. Emir Davud b. Menklan onu engelledi, yaralandı, birkaç gün sonra öldü. Başka bir saldırganı Emir Ali b. Ebi'l-Fevâris yakaladı. Haşhaşi ona bıçağını saplamadan Nâsireddin Muhammed b. Şirkuh tarafından öldürüldü. Başka biri elinde bıçakla çadırdan çıktı. Emir Bahaeddin Mahmud'la karşılaştı. Bahaeddin yana kaçarak kurtuldu. Ordu çarşısındaki insanlar bu haşhaşiyi parça parça doğradılar.

Sultan dehşete kapılmış, kükreyerek otağına geldi. Yanağından kan damlıyordu. Zırhın üzerine giydiği hurkanın halkası sökülmüştü. Yarasının önemli olmadığını görünce sakinleşti. Sultan bundan sonra insanlarla kendisi arasına mesafe koydu. Otağının etrafına çadır direkleri gibi ağaç direkler yerleştirdi. Ahşap çadırdan oturdu. Ancak tanıdıklarını yanına yaklaştırdı. Atına bindiği zaman alayında tanımadığı birini görürse uzaklaştırdı. Sonra bir isteği varsa yerine getirirdi.”²⁴

Tarihçi İmâdeddin der ki:

“Azaz kuşatması sırasında Halepliler baskın yapmak için fırsat kollarlardı. Bir gün yine baskın yaptılar. Aralarından bir süvari yakalandı. Sultanın huzuruna getirildi. Sultan elinin kesilmesini emretti. Emri yerine getirecek kişi Hüsameddin Sungur el-Ahlâti idi. Sultanın duyacağı şekilde ona “Biraz bekle” dedim. Sonra sultana “Bu ceza uygun değil. Senin gibi büyük

²⁴ Sene'l-Bark, s. 115-123.

kişiyeye yakışmaz” diye yalvardım. Bu sözleri tekrarlarlarken yüzünde tebessüm belirdi. Hapsedilmesini emretti. Nâsıreddin Muhammed b. Şirkuh öfkeyle “Neden öldürül müyor?” diye homurdandı. Sultan onu teskin etti. Ardından adamı serbest bıraktı²⁵.”

Sultan Azaz’ı fethettikten sonra 25 Haziran’da Halep’i yeniden kuşattı. Etrafında tasarrufa başladı. Her gün askerleriyle surları inceledi. Bu sırada Sadeddin Gümüştigin iktâ olan Harim’deydi. Sultan’dan Halep’e girmek, müzakereleri başlatmak için izin istedi. İçeri girdi. Fakat netice alamadı. Sultanın kuşatması uzayınca Temmuz sonlarında Halepliler anlaşmaya yanaştılar. Musullular, Artuklular, hatta Anadolu Selçukluları anlaşmaya dâhil edildiler. Aralarından bir taraf anlaşmayı ihlal ederse diğerleri ona karşı ittifakla hareket edeceklerdi. Hatta Frenkler’e yapılan seferlerde Halepliler katkıda bulunacaktı. Halep ile etrafındaki birkaç kale el-Melik el-Salih’in idaresinde kalacaktı. Anlaşma imzalanınca Halepliler Nureddin’in küçük kızını göndererek Sultan’dan Azaz’ın kendilerine bırakılmasını istediler. O da isteklerini yerine getirdi. Sultan, Sadeddin Ebû Hâmid el-Acemî’yi Musul ve Artuklu beylerine gönderdi. Anlaşmaya sadık kalacaklarına dair söz aldı.

Haşhaşilere Sefer, Misyaf Kuşatması:

Sultan Haleplilerle anlaşma yaptıktan sonra kendisine karşı iki defa suikast düzenleyen Haşhaşilerin reisi Râşideddin Sinan b. Selman (ö. 1193)’ın oturduğu Misyaf Kalesi üzerine yürüdü. Râşideddin Sinan Basra yakınında bir köyde doğmuştu. Babası simyacıydı. İyi bir eğitim görmüş, Alamut’a giderek Haşhaşilerin reisi Keya Muhammed’den ders almıştı. Muhammed’in oğlu Hasan tahta çıkınca onu Şam Haşhaşilerinin başına şeyh tayin

²⁵ *Sene’l-Bark*, s. 124.

etmişti. 1164 yılından beri Hama'nın batısındaki dağlık bölgede bulunan Misyaf Kalesi'nde oturmaktaydı. Teşkilatçı bir kişiydi. Rusâfe, Havâbî, Uleyke gibi kaleler de ona bağlıydı. Sünnilere karşı Haçlılar'la işbirliği içindeydi. Kendisine karşı tehlikeli gör-
düğü Selâhaddin'e Haleplilerin teşvikiyle, iki defa suikast düzen-
lemiş, başarısızlığa uğramıştı.

Sultan 30 Temmuz 1176'da Haşhaşilerin ülkesine girdi. Misyaf'ı kuşatıp bombardımana başladı. Ülkelerini yağmaladı, tahrip etti. Haşhaşiler Hama Sahibi Şihabeddin el-Hârimî'ye elçi göndererek sulh istediler. Sultanla bundan sonra iyi geçinmeye söz verdiler. Sultan bunun üzerine kuşatmayı kaldırdı. Bundan sonra iki taraf arasında tatsız bir alay olmadı. Bu arada 19 Nisan 1176'da sultanın büyük kardeşi Turanşah Dimaşk'a gelmişti. Yemen'i naipleri va-
sıtasıyla idare etmeye devam etmekteydi. Dimaşk'ta sultanın na-
ibiydi. Balebek Sahibi Şemseddin b. el-Mukaddem Frenkler'den bir grubun Bikâ'yı yağmaladığını duyunca onlara karşı pusu kur-
muş, 200'den fazla esir almıştı. Sultan Misyaf'ı kuşatırken bu esir-
lerle yanına gelmişti. Ayrıca Misyaf kuşatmasını baltalamak için Frenkler Dimaşk topraklarına akınlara başlamışlardı. Turanşah bunu duyunca onlara karşı harekete geçmiş, bazı adamları esir düşmüşlerdi. Sultan Misyaf kuşatmasından sonra Hama'ya vardı. 10 Ağustos 1176 Salı günü Turanşah da Hama'ya geldi. İki kardeş hasret giderdiler. Zira 1173 yılı sonlarında Turanşah Yemen'e ha-
reket ettikten sonra ilk defa birbirlerine kavuşuyorlardı.²⁶

Sultan'ın Dimaşk'a Dönüşü, Mısır'a Hareketi

Sultan 25 Ağustos 1176'da Dimaşk'a vardı. Dimaşk naipli-
ğini kardeşi Turanşah'a verdi. Bu arada Şam başkadısı Kema-
leddin el-Şehrezûrî ölmüştü. Yerine kardeşinin oğlu Ziyâeddin

²⁶ *Sene'l-Bark*, s. 124-128; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 67-69, Ayrıca bkz. İbn el-Esir, XI, 402-431.

el-Şehrazûrî'nin tayin edilmesini istemişti. Fakat Şerefeddin el-Fakih Ziyaeddin İsâ ve ileri gelen bazı kişilerin isteğiyle bu makama Şerefeddin b. Ebî Asrun getirildi. Şerefeddin önemli eserleri olan büyük bir fakihti.

Bu sırada ölen başka bir önemli kişi Şemseddin b. Ebî'l-Mazâ'dır. Bu zat Mısır'da Abbasiler adına ilk hutbeyi okumuş, Sultan tarafından defalarca Abbasi Halifesi'ne, diğer yerlere elçi gönderilmişti. Sultan onun yerine elçilik görevine Ziyadeddin el-Şehrazûrî'yi tayin etti. Ziyaeddin uzun müddet bu görevde bulundu. Ayrıca, bu sırada Üsâme b. Munkiz Dımaşk'a geldi. Sultan ona Dımaşk'ta güzel bir ev, geçimi için çiftlikler tahsis etti. Dımaşk'ta bulunduğu sırada ona ziyaretlerde bulunur, önemli işleri danışırdı. Üsâme'nin şiirlerini çok beğenir, divanını okurdu.

Sultan bu sırada, eski Dımaşk atabeylerinden Üner'in kızı ve Nureddin'in dul eşi Ismeteddin Amine ile 6 Eylül'de evlendi. Nikâhın şahitliğini gelinin kardeşi ve Sultanın eniştesi Sadeddin Mesud b. Üner ile başkadı Şerefeddin b. Ebî Asrun yaptılar.²⁷

Sultan, Ismeteddin Amine ile evlendikten iki gün sonra Mısır'a gitmek için hazırlıklara başladı. 10 Eylül'de Mısır'a hareket etti. 3 Ekim 1176 Cumartesi günü Kahire'ye vardı. Kardeşi, naibi el-Melik el-Adil tarafından karşılandı. Devlet işleriyle uğraştı, ilim, edebiyat meclisleri düzenledi.

Bu sırada Kahire, Fustat etrafında kerpiçten zayıf iki sur vardı. Sultan bu iki şehri taştan inşa edilmiş müstahkem yeni bir surla çevirmeye, Surun içinde Mukattam dağı eteğinde müstahkem bir kale, saraylar yaptırmaya, Nil üzerine köprüler inşa ettirmeye karar verdi. Bu işle Kahire valisi ve saray ağası Bahaeddin Karakuş'u görevlendirdi. Bu büyük inşaat yıllarca sürdü. Kalet el-Cebel ve içindeki saraylar el-Melik el-Adil zamanında tamamlandı. Bu kale

²⁷ *Sene'l-Bark*, s. 129-136.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar sultanların, beylerbeyilerin, valilerin ikametgâhı oldu.²⁸

Sultan bir müddet Kahire’de kaldıktan sonra 26 Ocak 1177 Çarşamba günü ülkeyi teftiş için Kahire’den Dimyat’a gitti. Şehrin müdafaa tedbirlerini gözden geçirdi. Sonra İskenderiye’ye geçti. Buradaki müdafaa tedbirlerini de gözden geçirdi. Ünlü hadisçi Ebû Tahir el-Silefi’nin derslerinde hazır bulundu. Sonra Kahire’ye döndü. Darüladl’de oturumlar tertip etti. Hayır işlerinde bulundu. Kahire’de bir hastane açtı. İmam Şafii türbesi yanında bir medrese inşa ettirdi.

Remle Yenilgisi

Daha önce zikredildiği gibi, Sultan Haleplilerle anlaşma yaptıktan sonra Sadeddin Ebu Hâmid’i Musul’a, Artuklu beylerine elçi göndermişti. O, elçilik görevini tamamladıktan sonra Musul ve Artuklu elçileriyle Dımaşk’a geldi. Turanşah elçileri kabul etti. Sonra elçiler Sadeddin Ebu Hamid ile Mısır’a yollarına devam ettiler. Bunlar Frenk topraklarından geçerken Mardin ve Hısn-keyfa elçileri esir edildiler. Sultan, Haçlılar’ın bu hareketini cezalandırmak için Kudüs Haçlı Krallığı’na bir sefer yapmaya karar verdi. Nisan 1177’de Kahire’nin doğusunda Fâkus denen yerde ordugâh kurdu. Av yapmakla, Frenk topraklarına keşif birlikleri göndermekle meşgul oldu. Sonra Kahire’ye döndü. Bir müddet kaldıktan sonra 28 Ekim 1177’de Kahire’den ordusuyla Bilbis’e hareket etti. Sonra Mibrez denen yere ilerledi, ordugâh kurdu. Buradayken askerlere on günlük azıklarını yanlarına almalarını, akına çıkacağını bildirdi. Sultanın bütün seferlerine katılan İmâdeddin “*Ordu çarşısına gittim. Fiyatlar yüksekti. Kadıl-Fâdıl’dan izin alarak sefere gitmekten vazgeçtim,... geri döndüm*” der.

²⁸ *Sene'l-Bark*, s. 136-144. İmâdeddin bu sırada Fâtımî saray kütüphanesinden kalan kitapların satılmalarını da anlatır.

Sultan Mibrez'den hareketle el-Ariş'e vardı. Burada ağırlıkların başında Kadı'l-Fâdıl'ı bırakıp Filistin içlerine ilerledi. 23 Kasım Çarşamba günü Kral IV. Baudovin'in bulunduğu Askalan'ı ardından Darum'u kısa müddetle kuşattı. Düşmandan eser yoktu. Askerler gruplara bölünüp Filistin içlerine daldılar. Sultan 25 Kasım Cuma günü Remle yakınında Tell-el-Sâfiye denen yere varınca, burada bir suyu geçerken aniden Kral IV. Baudovin ve Renaud de Châtillon kumandasındaki haçlı şövalyelerinin saldırısına uğradı. Askerlerin bir kısmının üzerinde zırhları yoktu. Bazıları aldıkları ganimetleri koruma derdine düştüler, dağıldılar. Sultanın yanında Takıyeddin Ömer ve bazı yakın adamları vardı. Takıyeddin şiddetle direndi. Sultanı hedef alan haçlı şövalyelerinden bir kısmını öldürdü. Kendi adamlarından bazıları şehit düştüler. Bunlar arasında oğlu Ahmed de vardı. Şahinşah adlı bir oğlu ise Haçlılar tarafından kandırılmış, esir edilmişti. Yedi yıl esir kaldıktan sonra Sultan tarafından fidye verilerek kurtarıldı.

Öyle anlaşıyor ki, Takıyeddin'in üzerinde de zırh yoktu. "*Zırhum olsa onların hepsini mahvederdim*" dediği rivayet edilir. Sultan bu kritik anları sonraları anlatırken "Atını bana doğru süren, mızrağını göğsüme doğrultmuş bir şövalye gördüm. Yanında iki de arkadaşı vardı. Arkadaşlarımdan üçü onlara karşı çıktılar. Yanıma yaklaştırmadılar. O süvariye mızrakladılar. Bu üç kişi İbrahim b. Kanabir, Fadl el-Feyzi, Süveyd b. Gaşm el-Mısri idiler" demiştir. Turanşah'a gönderdiği bir mektupta ise "Mızrak aramızda tehlike saçarken seni hatırladım" demektedir.

Sultan bu şekilde savaşa savaşa düzenli şekilde çekildi. Karanlık basınca arkadaşlarıyla çöle girdi. Yanlarında yiyecek, su azdı. Günlerce çölde yürüdüler. Fakih Ziyaeddin İsâ ve kardeşi Zuhireddin, bazı askerler bedevilerin ihbarı üzerine esir düştüler. el-Ariş'te bulunan Kadı'l-Fâdıl çöle Kinane Arapları'ndan kılavuzlar göndererek, sultanı birçok kişiyi kurtardı. Askerlerin çölde yolla-

rını kaybetmeleri epeyce atın telef olmasına yol açtı. Düşman da akınlar dolayısıyla büyük zayiata uğramıştı.

Imâdeddin şöyle der: “*Kahire’ye sultandan haberciler gelince onları karşılamaya gittim. “Müjde Sultan ve yakınları selametteler, geliyorlar diyorlardı. Bundan felaketi anladım. Sultan Kahire’ye yaklaşınca karşılamaya çıktık. 19 Aralık 1177 Perşembe günü Kahire’ye girdi. Etrafa tebşirnâmeler gönderdik*”. Aynı sırada Kadîl-Fadıl tarafından yazılıp bir Emire gönderilen bir mektupta Rembe Seferi anlatılır. Yenilginin sebebi askerlerin ganimet tamahına bağlanır.²⁹

Remle yenilgisi bazı tarihçilerin abarttığı kadar kötü değildir. Düşmanın da ziyatı fazlaydı. Düşmandan çok, aradaki Sina Çölü zararlı olmuştu. Yakın bir yerde sığınacak, kale olmadığı için askerler çölü katetmek zorunda kalmışlardı. Kadîl-Fâdıl’ın gönderdiği kılavuzlar ziyatı azaltmıştı. Kadîl-Fâdıl bir mektubunda “*Remle olayı görünürde bizim, gerçekte düşmanın zararına olmuştur. Bizim üzerimizde unutulmuş hatırası, düşmanın üzerinde etkili zararı kalmıştır. Kuvvetli olduğumuz hakkında, olayın meydana gelmesinden iki ay sonra, ağır kafileler ve kalabalık orduyla Frenk ülkeleri içine dalarak Şam’a gitmemizden daha kuvvetli delil yoktur*” der.³⁰

Sultan Kahire’ye dönünce bozgunun yaralarını hızla sardı. Zira Şam’da işler iyi gitmiyordu. Dımaşk naibi Turanşah zevke dalmıştı. Doğuya gelen Flandre Kontu Philippe d’Alsace liderliğinde Haçlılar Hama üzerine yürümüşler, 14 Kasım’da Hama’yı kuşatmışlardı. Şehrin sahibi Şihabeddin el-Hârimi ve oğlu Tüküş (Tokuş) hastaydılar. Yakında bulunan Seyfeddin Ali b. el-Meştub müdafilerin başına geçmiş, dört gün süren şiddetli çarpışmalardan

²⁹ *Sene’l-Bark*, s. 146-161; *el-Bark el-Sâmi*, III, nşr. Mustafa el-Hayânâ, Amman 1987, 31-42; *İbn el-Esir*, XI, 442-443; Runciman, II, 348-349.

³⁰ *Sene’l-Bark*, s. 169.

sonra Haçlılar geri çekilmişlerdi. Ardından, bu sırada isyan halinde olan Harim Kalesi'ni kuşatmışlardı. Aynı sıralarda Hıms üzerine akına çıkan bir Frenk birliğini Nâsıreddin Muhammed b. Şirkuh pusuya düşürmüş, fide alınacak önemli esirleri hapse atmış, diğerlerini öldürmüştü.

Sultan'ın Şam'a Dönüşü

Şam'daki gelişmeler ve Frenkler'in Hârim'i kuşatmalarının uzanması üzerine sultan Mısır'da gerekli tedbirleri aldıktan ve kardeşi el-Melik el-Adil'i naip bıraktıktan sonra, ordusunun bir kısmını yanına alarak 23 Mart 1178 Perşembe günü Kahire'den Dimaşk'a hareket etti. Onun gelmekte olduğunu öğrenen Haçlılar Hârim kuşatmasını kaldırdılar. Sultan 15 Nisan 1178 Perşembe günü Dimaşk'a vardı. Burada Halifenin elçisiyle karşılaştı. Onu kabul etti, devlet işleriyle uğraştı. Eğlenceye dalan kardeşi Turanşah'ı Dimaşk naipliğinden aldı. Onun yerine Dimaşk naipliğine yeğeni Ferrruhşahı tayin etti. Ziyâeddin el-Şehrazurî başkanlığında Halifeye cevabî elçi heyeti gönderdi.

Mayıs ayında Dimaşk'ın batısındaki Kârâ'ya doğru ava çıktı. Maksudı Frenkler'in hareketlerine dair haberler toplamaktı. Bu arada, Dimaşk naipliğinden azledilen Turanşah, Şemseddin b. el-Mukaddem'in elindeki Ba'lebek'in kendisine verilmesinde ısrar ediyordu. Sultan ise Şemseddin b. el-Mukaddem'i üzmemiyordu. Bu sebeple, Sultan Şam'a gelince İbn el-Mukaddem huzuruna gelip saygısını arz etmemişti. Turanşah'ın ısrarı üzerine Sultan onu Balebek'i teslim almaya gönderdi. İbn el-Mukaddem şehri Turanşah'a teslim etmedi. Turanşah'ın yerine Dimaşk naibi tayin edilen Ferruhşah ise Frenk hudutlarında tedbirler aldı. Şam'da kuraklık vardı, az asker bulunuyordu. Sultan Eylül 1178'de Hıms'a gitti. Oradayken, Ebu Kubeys Sahibi Nâsıreddin Menküpars Hama üzerine akına çıkan bir Frenk birliğini yenilgiye

uğratmıştı. Aldığı esirleri 27 Eylül 1178'de Sultanın yanına getirdi, esirler öldürüldüler.

Sultan Hıms'tan Balebek üzerine yürüdü, Şemseddin b. el-Mukaddem'i kuşattı. Bir müddet sonra Tuğrul el-Candar'ı kuşatmayı devam ettirmekle görevlendirdi. Nihayet, Sultan Ba'rin, Kefertab kaleleriyle, Maarrat el-Numan'ın bir kısmını Şemseddin b. el-Mukaddem'e vererek Balebek'i Mart 1179'da teslim aldı. Turanşah'a verdi. Turanşah bir müddet sonra İskenderiye'ye tayin edildi. 1180 yılı ortalarında İskenderiye'de öldü. Sultan onun ölüm haberini alınca yas tuttu. Ebu Temmam'ın *el-Hamase*'sinden çeşitli divanlardan ağıtlar okudu. Balebek şehrini Ferruhşah'a verdi. Daha önce dayısı Şihabeddin el-Hârimî'nin ölümü üzerine Hama'yı Takıyeddin Ömer'e vermişti. Hıms'ta amcasının oğlu Nâsireddin Muhammed b. Şirkuh vardı. Böylece, Şam'daki üç önemli Eyyûbî beyliği teşekkül etti. Bunlardan Ferruhşah Kudüs Krallığı cephesinin, Nâsireddin Trablus cephesinin, Takıyeddin Antakya cephesinin müdafaasıyla görevlendirildiler.³¹

Mercî Uyun Zaferi, Beytelahzan Kalesi'nin Fethi

Bu arada, Remle zaferinden ve Sultan'ın Balebek meselesiyle meşgul olmasından istifade eden Haçlılar Celile cephesinin takviyesiyle uğraşmışlar, Hûle ile Taberiye Gölü arasında Dımaşk-Hicaz yoluna hâkim bir nokta olan Beyt el-Ahzan (Hz. Yakub'un hüznü Evi) denen yerde büyük, müstahkem bir kale inşasına girişmişlerdi. Sultan bu kaleyi inşa ettirmemek için defalarca müracaatta bulunmuş, yapılan kısmın yıkılması için 60 bin ile 100 bin dinar tazminat vermeyi teklif etmiş fakat Haçlılar kararlarından vazgeçmemişlerdi. Sultan Balebek meselesini hallettiği

³¹ *el-Bark el-Şâmi* II, 42-76, 134-143; *Sene'l-Bark*, s. 170, 182-183, 193-194; İbn el-Esir, XI, 436-437, 450-452; *Salahaddin Eyyûbî ve Devri*, s. 69-71.

sırada kalenin inşaatı bitmişti. Bu sırada Frenkler'in Dimaşk topraklarına akın düzenleyeceklerine dair haberler geldi. Sultan, Ferruhşah'ı 1000 kişilik bir kuvvetin başında hududa gönderdi. Ferruhşah 10 Nisan 1179 Çarşamba günü Telle-el-Harre denen yerde aniden Kudüs Kralı IV. Baudoin ile III. Onfroi de Toron kumandasında akına çıkan 100 kişi kadarlık bir şövalye birliğine rastladı. Hemen savaşa tutuştu. Sultana haberci gönderdi. Türk okçular hücumu geçerek kralın atını, yanındaki şövalyelerin bazılarını öldürdüler. Onfroi, kralı kurtarmak için ileri atıldı, yaralandı, Nâsıra sahibi öldürüldü. Onfroi da aldığı yaradan birkaç gün sonra öldü. Ferruhşah'ın yardımına gelen Sultan yolda zafer müjdesini aldı.

Sultan bu zaferden sonra Halife'nin elçisi Fâdıl el-Hadem'i de yanına alarak Beytelahzan Kalesi üzerine akına çıktı. Mısır'dan 1500 kişilik seçkin bir süvari birliğini Şam'a çağırması, kuraklık dolayısıyla Şam'daki fazla askerleri Mısır'a göndermişti. Mısır'dan çağırdığı birlik gelince 17 Mayıs 1179 Perşembe günü Beytelahzan Kalesi'ni fethetmeye karar verdi. Banyas yanında Tell el-Kâdi'de ordugâh kurdu. Kuraklık kıtlık dolayısıyla göçebe Türkmen ve bedevî kabileleri yiyecek bulmak için her çareye başvuruyorlardı. Sultan bunlardan eli silah tutanları çağırdı. Ferruhşah'ın himayesinde Frenk topraklarına akına gönderdi. Bunlar Sayda, Akka'ya kadar akınlar yaparak düşman arazisindeki ekinleri topladılar, yağma yaptılar.

Bu akınlardan birinde 9 Haziran 1179 Pazar günü Sultan, Banyas valisi Samsameddin Ecük ile bir miktar kuvvetin başında sınırda dolaşırken ağaçlıklar arasında otlayan sığırların sürülerin kaçıştıklarını gördü. Bu sırada bir çoban gelip düşman askerlerinin yağma akınına çıkan Ferruhşah kumandasındaki askerlere doğru gittiklerini söyledi. Sultan casuslardan böyle bir haber almadığı için önce tereddüt etti. Ardından bazı askerler gelip haberi doğruladılar. Sultan bunun üzerine öğle vakti hemen karargâha

dönerek ahırlardaki atları memluklarına verip düşman üzerine yürüdü. Bu arada Ferruhşah, Merc-i Uyun denen yerde düşmanla savaşa tutuşmuştu. Sultanın da gelmesiyle iki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Düşmanın ilk hamlesinde Banyas valisi Samsameddin Ecük şehit düştü. Sultanın direnişi karşısında düşmanın hamleleri sonuç vermedi. Akşam olduğunda tam bir zafer kazanılmıştı. Düşmanın en ünlü şövalyeleri ya öldürülmüşler ya esir edilmişlerdi. Esir edilenler arasında Baudovin d'lbelin, Templier şövalyelerinin (Tapınak şövalyeleri) büyük üstadı Hugue, Cübeyl sahibi olmak üzere 70'i şövalye 200'den fazla kişi vardı. Kral IV. Baudovin yine kaçmayı başarmıştı, şövalyelerin yenilmesi üzerine piyadeler dağılmıştı. Kazanılan zafer büyüktü. Düşmanın yeniden taarruz edecek hali kalmamıştı. Alınan esirler Dımaşk Kalesi'ne gönderildiler.

Zaferden sonra Sultan Beytelahzan Kalesi'ni kuşatmak için hazırlıklara başladı. Türkmenlerden yardımcı birlikler aldı. Düşman topraklarından kestiği ağaçlarla mancınıklar yaptırdı. 24 Ağustos 1179 Cumartesi günü Beytelahzan Kalesi'ni kuşatıp durumu emirleriyle müzakere etti. İzzeddin Çavlı el-Esedî *"Bombardımandan önce kalenin hücumla zaptedilip zaptedilmeyeceğini bir deneyelim"* dedi. Sultan da bunu uygun buldu. Akşama doğru yapılan hücumla kalenin müdafaa duvarlarıyla suru arasındaki bâşûre kısmı ele geçirildi. İmâdeddin "Hücum edenlerin en önünde, üzerinde eski bir gömlek taşıyan, arslan gibi atılğan halktan bir genç vardı. Bir elinde kılıç, bir elinde kalkan dövüşerek müdafaa duvarına tırmandı. Onu benzerleri takip etti. Bunun üzerine düşman kaçarak kaleye kapandı" der. Ertesi sabah sultan lağım açılması için surun kısımlarını emirlerine taksim etti. Güney kısmını Ferruhşah'a, bir kısmını Nâsıreddin Muhammed'e, bir kısmını Takıyeddin'e verdi. Kendisi ise kuzey kısmını aldı. Kalenin suru çok müstahkemdi. Lağımlara Pazartesi, Salı, Çarşamba günleri yapılan ateşlemelerden bir sonuç alınamadı. Bu

sırada Frenkler'in kral Baudovin kumandasında Taberiye'de toplanıldıkları haberi geldi. Nihayet, 29 Ağustos 1179 Perşembe günü lağma yapılan ateşlemeyle surun bir kısmı çöktü. Frenkler girişe mani olmak için bu kısma odun yığıp ateşe vermişlerdi. Surun çökmesi üzerine rüzgârın etkisiyle ateş kalenin içine sirayet etti, evleri yaktı. Bu gedikten askerler içeri girip kaleyi ele geçirdiler. Imâdeddin şöyle der: *“Kaleye girdiğimde bir şövalyenin, esir düşmemek için, atıyla alevler içine daldığını gördüm. Şu hamiyete şu onura bakın!”*

Sultan kalenin fethinden sonra esirlerin getirilmesini emretti. İçlerinden mürted olanları, çarh ve ok atanları öldürttü. Diğerlerini Dımaşk'a gönderdi. Kalenin inşasında çalışan 100'den fazla Müslüman esiri kurtardı. Çarşamba gününe kadar altı gün orada kalarak kaleyi tamamen yıktırdı. Sonra Dımaşk'a döndü. Birbiri peşine darbe yiyen Frenkler elçiler göndererek sulh istediler. Merc-i Uyun savaşında esir düşen ünlü şövalyelerini fidye ödeyerek kurtardılar. Bunlar arasında Balian d'Ibelin de vardı. Onun için 150 bin dinar para ile 1000 Müslüman esiri verdiler. Templierlerin büyük üstadı Hugue için 50 bin dinar ödediler. Kurtulan Müslüman esirler arasında Remle savaşında esir düşen el-Fakih Ziyaeddin İsâ ile kardeşi Zuhireddin de vardı. İki taraf arasında barış anlaşması yapıldı.³²

Anadolu Selçukluları'na, Ermenilere Yapılan Sefer, Mısır'a Dönüş

Bu arada 1178 yılında Malatya'yı alan Anadolu Selçuklu Sultan II. Kılıçarslan'ın kuvvetleri, Sultan Ba'lebek meselesiyle uğraşırken Şemseddin b. el-Mukaddem'e ait Ra'ban (Araban) Kalesi'ni kuşatmışlardı. Sultan Balebek meselesini hallettikten sonra Takıyüddin

³² *Sene'l-Bark*, s. 196-214; *el-Bark el-Şâmî*, III, s. 144-183; İbn el-Esir, XI, 450-457; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 99-104; Runciman, II, 350-352.

Ömer ile Seyfeddin Ali b. el-Meştub'u 1000 kişilik bir kuvvetin başında Araban'ın yardımına göndermişti. Takıyüddin kaleyi kuşatan kalabalık Selçuklu ordusunu yenip Beytelahzan Kalesi'nin fethine yetişmişti. Sultan Beytelahzan Kalesi'nin fethinden sonra Dımaşk'a döndü. el-Müstazi'nin ölümü üzerine Abbasi Halifesi olan el-Nâsır li-dinillah'a elçi gönderdi. Yeni halife buna elçisi Şeyhuşşuyuh Abdurrahim b. İsmail ile taklid, diğer saltanat alametleri göndererek cevap verdi. Sultan Dımaşk'ta oğlu el-Melik el-Aziz'in sünnet düğününü yaptırdı.

Bu arada Anadolu Selçuklu Sultan II. Kılıçarslan ile damadı Hısn-keyfa Sahibi Nureddin Muhammed b. Kara Arslan arasında ihtilaf patlak vermişti. Nureddin b. Kara Arslan bir cariyeye tutulup eşi ve Kılıçarslan'ın kızı Selçuk Hatun'u ihmal etmişti. Bunun üzerine Kılıçarslan, Nureddin'e çeyiz verdiği kaleleri istemekteydi. Nureddin ise sultana sığınmış, onun yardımını rica etmekteydi. Sultan bu işi halletmek için Haziran 1180'de kuzeye doğru sefere çıktı. Fırat nehrinin kollarından Göksu ırmağı kıyısında konakladı. Sultanın Araban bölgesine geldiğini öğrenen Kılıçarslan müzakerelerde bulunması için veziri ihtiyareddin Hasan b. Gafras'ı gönderdi. Vezir Hasan b. Gafras, sultana, Nureddin'i desteklerse tarih önünde sorumlu olacağını söyledi. Sultan ona "Sen haklısın. Yalnız, himayeme giren birini yalnız bırakmam doğru olmaz, Nureddin ile konuş, anlaşmaya çalış" dedi. Sultanın yardımıyla iki taraf arasında yapılan müzakerelerde Nureddin b. Kara Arslan'ın şarkıcı cariyeyi bırakıp Selçuk Hatun'a dönmesi kararlaştırıldı. Nureddin bir sene sonra eşi Selçuk Hatun'a döndü. Daha sonraları Selçuk Hatun, Halife el-Nâsır ile evlenecektir.

Sultan Anadolu Selçuklularıyla anlaştıktan sonra, 1179 yılında Çukurova bölgesinde hayvanlarını otlatan Türkmenlere saldıran Kilikya Ermeni Krallığı topraklarına girdi. Müstahkem Menâkır (?) Kalesi'ni kuşattı. Etrafı yağmaladı. Bunun üzerine kral Rupen aldığı esirleri, malları iade etti. Sultanla sulh anlaşması

yaptı. Sultan anlaşılmadan sonra Kasım 1180'de Hama'ya, oradan Dimaşk'a döndü. Dimaşk'ta devlet işleriyle uğraştı. Aralık 1180 başlarında Abbasi halifesi el-Nâsır'ın elçileri Şeyhüş-şüyuh ile Beşir el-Hadim'i kabul etti. 8 Aralık 1180'de Halife'nin elçisi Şeyhüş-şüyhu da yanına alarak Mısır'a hareket etti. Dimaşk'ta Ferruhşah'ı naip bıraktı. 2 Ocak 1181'de Kahire'ye vardı.³³

Mısır'da devlet işleriyle uğraştı, alimlerle meclisler düzenledi, Darüladl'de oturumlar tertip etti. Taceddin Ebû Sâid el-Bundehî (ö. 1188)'den hadis dersleri aldı. Bir ara İskenderiye'ye gitti. Şehirdeki müdafaa tedbirlerini gözden geçirdi. Hadisçi Ebû Tahir İsmail b. Meklâ b. Avf'dan İmam Malik'in *el-Muvatta* adlı eserini okudu. Kahire surlarının, Kalet el-Cebel'in inşaatını gözden geçirdi. Bu işle uğraşan Bahaeddin Karakuş'a gerekli direktifleri verdi. Turanşah tarafından Yemen'de naip bırakıldıktan sonra aşırı mal toplayan ve Kahire'ye dönen Seyfüddevle Mübarek b. Munkız'ın 30 bin dinarını müsadere etti. Kardeşi Tuğtigin'i Yemen'e tayin etti. O da Yemen'e gitmek için hazırlıklara başladı. 1182 yılında Yemen'e gitti, ülkenin idaresini eline aldı.³⁴

Halep Meselesinin Yeniden Alevlenmesi, Sultan'ın Şam'a Dönüşü

Bu arada Şam'da yeni gelişmeler oldu. Sultan 1180 yılında Anadolu Selçuklularına sefere çıktığı sırada 29 Haziran 1180'de Musul Sahibi Seyfeddin Gazi ölmüştü. Yerine kardeşi İzzeddin Mesud geçmişti. Yerine geçen İzzeddin Mesud, Fahreddin b. el-Dehhan'ı sultana elçi göndererek Musul üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasını istedi. Sultan Musul'un kayd-ı hayat şartıyla Seyfeddin Gazi'nin elinde bırakıldığını söyledi. Ardından, sultan Mısır'dayken 6 Aralık 1181'de Halep Sahibi el-Melik el-Salih

³³ *el-Bark el-Şâmî*, III, 173-174; *Sene'l-Bark*, s. 215-228; İbn el-Esir, XI, 464-466; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 102-105.

³⁴ *Sene'l-Bark*, s. 230-231, 237-241.

İsmail öldü. Ölmeden ülkesinin idaresini Musul Atabeyi İzzeddin Mesud'a vasiyette bulunmuştu. Musul'dan gelen İzzeddin Mesud Halep'i teslim aldı. Selahadin'in Şam'daki beyleri, bilhassa Takıyeddin Ömer buna engel olamadılar. Bu sırada Dımaşk'ta naip bulunan Ferruhşah ise Teyma üzerine yürüyen Kerek Sahibi Renaud de Châtillon'la meşguldü. Mısır'da bulunan Sultan bir taraftan Şam'daki emirlerine talimatlar gönderirken, diğer taraftan Abbasi halifesine mektuplar gönderiyor, daha önceki halife tarafından Halep'in temliknâmesinin kendine verildiğini el-Melik el-Salih'in elinde kayd-ı hayat şartıyla bırakıldığını ifade ediyordu. Halife el-Nâsır ise haris bir kişiydi. Selâhaddin'in mektuplarına olumlu cevap vermiyordu. Halep'in Musulluların elinde kalmasını onaylıyordu. Bu husus iki taraf arasında çeşitli yazışmalara yol açtı. Selâhaddin bu yazışmalarda Halepliler, Musulluların kendisine karşı Frenkler'le, Haşhaşilerle işbirliği yaptıklarını hatırlatıyordu. Sultan girişimlerinden sonuç alamayınca Şam'a dönmeye karar verdi. Şam'da kuraklık kalkmıştı. Yanında çok sayıda askerinin götürülmesi müsait hale gelmişti.

Sultan Mısır'da gerekli tedbirleri aldıktan, kardeşi el-Melik el-Adil'i naip bıraktıktan sonra 14 Mayıs 1182'de Mısır ordusunun yarısını yanına alarak Birket el-Cüb ordugâhına çıktı. Buradan ayrıldığı gün akşam vakti küçük çocuklarından birini severken onun müeddibi (öğretmeni) el-Hamase'deki "*Necd nergislerinin kokusundan faydalan. Bu akşamdan sonra nergis bulamayacaksın*" anlamındaki beyti okudu. Orada bulunanlar tarafından bu sözler soğuk karşılandı. Gerçekten sultan bundan sonra savaşlardan vakit bulup Mısır'a dönemedi.

Şam'da kuraklık ortadan kalktığı için sultanın kfilesinde halktan, tüccarlardan çok sayıda insan vardı. Sultan, Sadr, Eyle, Vâdi Musa yoluyla Ürdün'e yaklaştığı sırada, Frenkler'in yolunu kesmek için Kerek'te toplandıklarını öğrendi. Ağırlıkların, tüccarların başında kardeşi Bâri'yi bırakarak Kerek topraklarına girdi. Etrafi

yağmaladı. Frenkler Kerek'ten çıkmaya cesaret edemediler. Sultan bundan sonra el-Ezrak denen yerde ağırlıkların başında yol alan kardeşi Börü ile buluştu. Frenk kuvvetlerinin Kerek'te toplanmasından istifade eden Dımaşk naibi Ferruhşah ise, Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına girerek Taberiye, Deburiye, Akka topraklarını yağmaladı. Cevlan' ın(Golan) güney-batısındaki Habis-i Celdek müstahkem mevkiini zaptetti. Esirler, ganimetlerle döndü. Sultanı ve yanındaki kabileyi Busra'da karşıladı.

Sultan 22 Haziran 1182 Pazartesi günü Dımaşk'a vardı. 11 Temmuz Pazartesi günü, Taberiye ve Beysan seferine çıktı. Beysan, Cinin, Lecun şehirlerini yağmaladı. Kevkeb Kalesi'ni kuşattı. Kevkeb Kalesi yakınında Haçlılar'la şiddetli bir çarpışma oldu. Yayılarından çok sayıda zayıat veren Haçlılar Afrbela Kalesi'ne sığındılar. Düşman ülkesini yağmalayan sultan 18 Temmuz 1182'de Dımaşk'a döndü. Artık Frenkler inisiyatifi kaybetmişlerdi.

Sultan düşmanı Şam tarafından sıkıştırırken kardeşi el-Melik el-Adil de Mısır tarafından Frenk topraklarına girmişti. Mısır öncü kuvvetleri düşmanın bir birliğini yenilgiye uğratmışlardı. Ayrıca, sultan donanmanın da katılmasıyla Beyrut üzerine bir sefer yapmayı planlamıştı. 40 parçalık bir Mısır donanmasının Beyrut önüne geldiğini öğrenince, Ağustos ayında karadan ve denizden Beyrut'u kuşattı. Dört gün Beyrut'u kuşattıktan sonra, Frenkler'in yardıma gelmesi üzerine Balebek yakınındaki ağırlıkların yanına döndü. Maksudı Halep meselesini halletmektir.³⁵

Birinci Doğu Seferi, el-Cezire Bölgesiyle Amid, Halep Şehirlerinin Alınması

Bu sırada Halep II. İmâdeddin Zengi'nin elindeydi. Musul Atabeyi İzzeddin Mesud, Sincar Sahibi II. İmâdeddin Zengi ile anlaşarak, Sincar ve oraya bağlı bazı yerleri Halep ile değişmiş, Halep'i

³⁵ *Sene'l-Bark*, s. 232-236, 244-254.

II. İmâdeddin Zengi'ye bırakmıştı. Sultan Ferruhşah'ı, Dımaşk'ta Frenkler'e karşı bıraktıktan sonra Hıms'a oradan Hama'ya vardı. Takıyüddin'e müdafaa tedbirleri aldıktan sonra kendisine katılmasını emretti. Halep'e yaklaşıncı şehri kuşatmak veya Fırat'ın doğusuna doğru ilerlemek hususunda karar vermek üzereyken, Musul atabeyi İzzeddin Mesud ile arası açılan Harran Sahibi Muzaferreddin Gökbörü, Birecik Sahibi Şihabeddin Mahmud, Seruc Sahibi İbn Malik yanına gelip sultana Halep'le uğraşmamasını doğudaki halkın onu beklediğini, kolayca el-Cezire bölgesini alabileceğini, asıl hedefin Musul olduğunu söylediler.

Sultan bunun üzerine Halep'i arkada bırakarak Fırat'ın doğusuna geçti. Bu sırada Hısn-Keyfa Sahibi Nureddin b. Kara Arslan'ın elçileri gelip itaatlerini arzettiler. Sultan Birecik'ten sonra Urfa'ya geçti. Burada muhaliflerinden Fahreddin b. el-Za'ferânî vardı. Birkaç günlük kuşatmadan sonra kaleyi ve şehri teslim etti. Sultan Urfa'yı Gökbörü'ye verdi. Sonra, Gökbörü'nün sahip olduğu Harran'a geçti. Etraftaki askerler ordusuna katıldılar. Ardından Sultan, Kutbeddin Yinal b. Hassan'ın elindeki Rakka'yı kuşattı. Birkaç günlük kuşatmadan sonra amanla bu şehri de aldı. Yinal Musul'a gitti. Sultan sırasıyla Meşhed el-Rumman, Araban, Habur, Rasul ayn, Mâkisin, Husayn, Fedin, Mecdel kalelerini aldı. Nusaybin'e geçti. Şehir hemen teslim oldu. Kalesi ise birkaç gün direndi. Sultan buraya Hüsâmeddin Ebü'l-Heycâ el-Semûn'u tayin etti.

Yoluna devamla Beled'i aldıktan sonra Dicle'ye ulaştı. 10 Kasım 1182'de Musul önüne vardı. Kumandanlarla suru inceledi. Her birine bir kesimi verdi. Kendisi güney kısmı, Takıyeddin doğu kısmı, kardeşi Börü Bab el-İmâdiye kısmını aldı. Şehri kuşatmaya başladı. Musul çok müstahkem bir şehirdi. Surlarıyla ünlüydü. Atabey İzzeddin Mesud, naibi Mücâhideddin Kaymaz gerekli müdafaa tedbirlerini almışlardı. Bahâeddin İbn Şeddad başkanlığında bir elçilik heyetini Bağdad'a gönderip Halife el-Nâsır'dan müdahale

etmesini istemişlerdi. Kuşatma sırasında Halifenin elçileri Şeyhüşşüyuh Abdurrahim, Beşir el-Hadim geldiler. Ardından Azerbaycan atabeyi Kızıl Arslan'ın, diğer hükümdarların elçileri geldiler. İki taraf arasında aracılık yapmaya başladılar. Bunun üzerine Selâhaddin'in yanına 'gelen yerli askerler onu terk edip Musul'a girdiler. İki taraf arasında ufak çaplı çarpışmalar devam ediyordu. Nihayet yapılan müzakereler sonunda Halep'in Selâhaddin'e bırakılması şartıyla anlaşma yapıldı. Şeyhüşşüyuh'un şefaati üzerine Sultan kuşatmayı kaldırdı. Fakat Musullular Halep'i teslim etmeye yanaşmadılar.

Bu arada Musul kuşatması sırasında Sincar'daki Musul askerleri sultanın ikmal yolunu kesiyorlardı. Sultan yeğeni Takıyeddin'i Sincar üzerine gönderdi. Takıyeddin Sincar'a yakın Bârinan denen yerde Sincar'ın yardımına giden Musul askerlerine baksın yapıp atlarını, silahlarını aldıktan sonra Sultan'ı yanına çağırdı. Sultan Sincar'ı kuşattı. 19 Aralık 1182'de aldı. Buraya eniştesi ve kayın biraderi Sadeddin Mesud b. Ünür'i tayin etti. el-Cezire bölgesindeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı. İmâdeddin el-Kâtib Sincar kuşatması sırasında disiplinsiz Kürt askerlerin bağları, bostanları tahrip ettiğini söyler.³⁶

Frenk Cephesi

Bu arada Sultanın Musul üzerine yürümesini engellemek isteyen Frenkler Dimaşk topraklarına saldırılarını artırmışlardı. Ferruhşah onların önünde Seddi. Ekim 1182'de Ferruhşah ölmüş, Sultan onun yerine Şemseddin b. el-Mukaddem'i tayin etmişti. Frenkler kral IV. Baudovin ve Trablus Kontu III. Raymond kumandasında Habis-i Celdek'i aldıktan sonra Dimaşk yakınındaki Dâreyya'ya kadar ilerlemişlerdi. Sultan onların bu akınlarına pek

³⁶ *Senell'l-Bark* s. 253-263; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Bark el-Şâmi*, nşr. R. Şeşen, İstanbul 1979, s. 2-35; İbn el-Esir, XI, 462-487.

kulak asmiyordu. Musul'a yaklaştığı sırada Frenkler'e karşı geri dönmeyi tavsiye eden bir kumandanına "Onlar köyleri tahrip ediyorlar, döner imar ederiz. Şimdi biz ülkeler zaptetmekle meşgü-lüz. Onlara karşı yürümek için gücümüzü artırıyoruz" demiştir. Bununla beraber Sultan, Sincar'ın zaptından sonra Takıyeddin'i Frenk cephesine göndermiştir.

Selâhaddin Musul seferindeyken Frenk cephesinde yaşanan asıl önemli gelişme Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Châtillan'ın Kızıldeniz'deki harekâtıdır. Şöyle ki, 1170 yılında Selâhaddin tara-fından fethedilen Eyle adasındaki kalede bulunan İslâm denizci-leri bu şehirde bulunan Frenkler'i rahatsız ediyorlardı. Bu denizde (Kızıldeniz'de) Frenkler'in gemileri bulunmuyordu. Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Châtillon bu probleme bir çare aradı. Parça halinde ahşap gemiler yaptırıp Eyle sahilinde monte ettirdi. İçle-rini silah ve personelle donattı. Bu gemilerden ikisini adanın ku-şatmasıyla görevlendirdi. Diğer gemileri korsanlık yapmaları için 1182 yılı sonlarında Kızıldeniz içlerine gönderdi. Hicaz ve Kızılde-niz kıyılarında korsanlık yapan bu gemiler önlerinden geçtikleri yerleşme yerlerini yağmaladılar. Ticaret gemilerine saldırdılar. Nil vadisinden Ayzab'a gelen bir ticaret kervanını ele geçirdiler. Medine'ye yakın Havra, Yenbu, Mekke'ye yakın Rabiğ limanlarına saldırdılar. Ayzab limanını bir Oğuz birliği koruduğu için buraya bir şey yapamadılar. Mekke, Medine tehdit altına girdi. Bu sahil-lerin halkı dehşete düştüler. Sultanın Mısır'daki naibi el-Melik el-Adil bunun üzerine prefabrik gemiler yaptırdı. Bunları Süveyş'te monte ettikten, silah ve personelle donattıktan sonra Emirmâ (amiral) Hüsameddin Lü'lü el-Hacib kumandasında Kızıldeniz'e gönderdi. Hüsameddin önce Eyle adasını kuşatan gemileri et-kisiz hale getirdi. Ardından Kızıldeniz'deki Frenk gemilerini ta-kibe başladı. Hicaz açıklarında bu gemileri etkisiz hale getirdikten sonra karaya kaçan Frenk askerlerini takip edip yakaladı. Şubat 1183'te bu Frenk deniz harekâtını tamamen bastırdı. Frenkler'e

bu denizin meçhul kalması için esirlerin hepsini öldürttü. Yine aynı sıralarda Mayıs 1183'te Frenkler Sadr üzerine bir sefer düzenlemişlerdi. el-Melik el-Adil onlara karşı Sadeddin Gümüşaba el-Esedi ile Alemeddin Kaysar el-Selahi kumandasında bir birlik gönderdi. Bu birlik Frenkler'i Uzeyle suyu yanında yakaladı, kılıçtan geçirdi.³⁷

Amid (Diyarbakır) ve Halep'in Alınması

Sultan Aralık 1182'de Sincar'ı aldıktan sonra Nusaybin'e döndü. Halkın şikâyeti üzerine Ebü'l-Heycâ el-Semûn'u şehrin valiliğinden azletti. Kışlamak için, Şubat 1182 sonlarında Harran'a vardı. Takıyyüddin Ömer'i Hama'ya gönderdi. Maksadı Amid (Diyarbakır)'ı ele geçirip burayı kendi tâbii (vasali) olan Hısn-Keyfa Sahibi Nureddin Muhammed b. Kara Arslan'a vermektir. Amid'in taklidini (temliknamesini) halifeden istemişti. Diğer taraftan Musullular ve müttefikleri Artuklu beylikleri, Ahlat, Erzen, Bidlis sahipleri boş durmuyorlardı. Selâhaddin'i Fırat'ın batısına atmak için askerlerini Mardin yakınında Harzem'de (Kızıltepe) Mart 1183'te toplamışlardı. Sultan bunu öğrenince Takıyeddin'i yanına çağırdı. Harzem'deki müttefikler üzerine yürüdü. Onun geldiğini öğrenen Musullular ve müttefikleri dağıldılar, ülkelerine gittiler. Sultan Harzem'e vardı. Burada ordugâh kurdu. Takıyyüddin'i Frenkler'e karşı Hama'ya gönderdi. Sultan Harzem'deyken Abbasi Halifesi el-Nâsır'ın gönderdiği Amid'in taklidi geldi. Sultan hemen sur-larıyla ünlü olan bu şehir üzerine yürüdü. İmâdeddin bu sırada yanında yürüyen Siverek sahibinin "Sultanınız olmayacak bir işe giriyor" dediğini kendisinin "Onun tâlîi yüksektir" şeklinde cevap verdiğini söyler. Sultan ordusuyla 17 Zilhicce 578 / 13 Nisan 1183 Perşembe günü Amid önüne vardı. Şehri kuşattı. Bu sırada

³⁷ *Sene'l-Bark*, s. 268-270; *el-Bark el-Şâmi*, IV, s. 50-55, 135-139; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 107-109.

Amid, İnalogulları'ndan Mahmud b. Eykeldi'nin elindeydi. Onun adına şehri veziri Mesud b. Nisan idare ediyordu.

Sultan şehri kuşatınca üç gün içinde teslim edilmesi için mühlet verdi. Mancınıkları hazırladı. Bunlar arasında müfettiş adında ünlü bir mancınık vardı. Şehir teslim edilmeyince üç gün sonra bombardımana başladı. Oklarla pusulalar atarak halkı karşı koymaktan vazgeçirmeye çalıştı. 26 Nisan'da (1 Muharrem 579) kuşatma devam ediyordu. Önce iki sur arasındaki kısım ele geçirildi. Ardından lağımcılar lağım açmaya başladılar. Nihayet müdafiler ümitlerini kesip müdafaayı gevşettiler. Bu sırada şehirden İbn Nisan'ın kadınları çıktı. Sultan ve veziri Kadı'l-Fâdıl'dan aman dilediler. Kıymetli eşyaları şehrin dışına çıkarmak için üç günlük mühlet istediler. Sultan onlara bu mühleti verdi. Hatta eşyalarını taşımak için yardım etti. Mesud b. Nisan üç gün sonra 29 Mayıs 1183'te şehri sultana teslim edip Musul'a veya Anadolu Selçukluları'na gitti. Sultan şehre girdi. Vaat ettiği şekilde içindeki bütün mallarla şehri Nureddin Muhammed b. Kara Arslan'a teslim etti. Kendisine, şehirdeki mallara el koymasını tavsiye edenlere *"Aşlı verip de teferruata tenezzül etmek bize yakışmaz"* dedi. Şehrin anahtarlarını Nureddin b. Kara Arslan'a teslim etti. Halka iyi davranmasını, şehri imar etmesini tembih etti. Amid'in zaptı üzerine Mardin sahibi de elçi gönderip itaatini arzetti.

Sultan Amid işini hallettikten sonra en büyük hedefi Halep'e doğru hareket etti. 9 Mayıs'ta Tell-Halid'i, 13 Mayıs'ta Antep'i aldı. Halife'ye elçi gönderip Halep'i kuşatmaya karar verdiğini bildirdi. Şehrin taklidini istedi. 21 Mayıs 1183'te Halep'i kuşattı. Meydan el-Ahdar (Hipodrom)'da karargâh kurdu. Bu sırada Halep en önemli merkezlerdendi. *"Şehirlerin anası"* adıyla anılan stratejik, zengin, kalabalık bir şehirdi. Surları, kalesiyle ünlüydü. İçeride 10 bin civarında asker, savaşçı barındırıyordu. Her gün surların önünde iki taraf arasında çarpışmalar cereyan ediyordu. Bilhassa sultanın genç kardeşi Bâri savaşçılar arasında temayüz

etmişti. Sultan ise Halep'teki emirlerin değerini, kahramanlığını takdir ediyor, onları iyilikle yola getirmek istiyordu. Kuşatmayı sıkılaştırmak için karargâhını Cebel-i Cevşen'e taşıdı. Uzun kuşatmada kararlı olduğunu göstermek için orada evler inşa etmeye başladı. Bunun üzerine Halep Sahibi II. İmâdeddin Zengi Sultanla anlaşmaya varmanın daha akılcıca olacağını düşündü. Kuman-danî Toman el-Yârûkî'yi gizlice sultan, sulh müzakeresi yapmak için görevlendirdi. Toman da anlaşma taraftarıydı. Sultan ile Toman arasında yapılan gizli müzakerelerde İmâdeddin Zengi'nin Halep'i teslim etmesine karşılık Sincar, Habur, Seruc, Nusaybin'i alması, Toman'a da Rakka'nın ikta verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, II. İmâdeddin Zengi sultana tabi olacak, Haçlılar'la yapılan savaşlara katılacaktı. Anlaşma kesin şeklini alınca 12 Haziran 1183'te ilan edildi. Selâhaddin'e düşman olan bazı Halep emirleri İmâdeddin Zengi'yi şehri satmakla itham ettiler. Sultan onların kahramanlığını övdü, gönüllerini aldı. 13 Haziran'da şehrin kapıları açıldı. 22 Haziran'da Halep ile Sincar'ın devir, teslimleri yapıldı. Sultan şehrin kalesine girdi. Tarihçiler kaleye girerken, Sultan'ın *"Ey Allah'ım mülkün sahibi sensin. Mülkü dilediğine verirsin..."* ayetini okuduğunu, *"Bu şehrin fethiyle sevindiğim kadar hiçbir yerin fethiyle sevinmedim"* dediğini yazarlar.

Tarihçilerin anlattığına göre, Sultanın kardeşi Börü Halep kuşatması sırasında dizinden yaralanmıştı. Sultan Halep'i teslim aldığı gün İmâdeddin Zengi onuruna bir ziyafet verdi. Tam bu sırada biri gelip kardeşi Börü'nün öldüğünü haber verdi. Sultan gizlice kardeşinin defnedilmesini emretti. Ziyafete gölge düşürmedi.

Frenkler ile Zengiler taraftarları dışında Halep'in düşmesine herkes sevindi, Şairler, sultana medhiyeler yazdılar. Kadîl-Fâdıl'ın yardımcısı Mısırlı şair İbn Senâülmülk bu münasebetle Selâhaddin'e yazdığı medhiyesini *"Türkler'in devletiyle Arap milleti yüceldi. Ehl-i Salib davası Eyyûb'un oğlu tarafından perişan*

edildi” beytiyle başlar. Halep kadılığına tayin edilen Muhyiddin ibn el-Zeki ise sultana yazdığı mehdîye de “*Safer ayında kılıçla Halep’i fethiniz, Recep ayında Kudüs’ün fethini müjdeliyor*” demiştir. Gerçekten Kudüs’ün fethi dört yıl sonra 27 Recep’te Mirac’ın yıldönümünde gerçekleşmiştir. İbn el-Esir ise “*Halep’in zaptıyla Selâhaddin hâkimiyeti iyice yerine oturdu. Daha önce sarsıntıda uçurumun kenarındaydı*” der.³⁸

Gerçekte Halep’in fethiyle en büyük zarara uğrayan Frenkler idi. Onlarla işbirliği yapacak Müslüman muhalefet kalmamıştı. Selâhaddin, Nureddin’in devletinin tartışılmaz varisiydi. Sultan tarafından gönderilen çeşitli mektuplarda Kudüs’ün yolunun açıldığı açıkça ifade edilir. Frenkler bu durumun farkında oldukları için, Sultan ne zaman Halep’i kuşatmışsa harekete geçmişlerdi. Guilanme de Tyr’e göre, Halep’in düşmesi Frenkler aleyhinde meydana gelebilecek en kötü gelişmeydi. Halep’in fethedilmesi üzerine oraya bağlı olan Harim Kalesi de teslim oldu.

Sultan Halep’i oğlu el-Melik el-Zâhir Gazî’nin idaresine verdi. Antep’i eski sahibi Nâsireddin Muhammed b. Humartigin’in elinde bıraktı. Tell-Hâlid’i Tell-Bâşir Sahibi Bedreddin Duldurum el-Yarûkî’ye, Hârim’i İbrahim b. Şerve’ye verdi. Azaz Kalesi’ni İmâdeddin Zengi yıkmış, topraklarını Alemeddin Süleyman b. Candar’a ikta vermişti. Bu zat Sultanı en çok destekleyenlerdendi. Sultan onu iktasında bıraktı. Azaz Kalesi’ni yeniden inşa etmesini emretti. O da kaleyi eskisi gibi müstahkem hale getirdi. Sultan Halep kadılığına Muhyiddin b. el-Zeki’yi, kalenin kumandanlığına Seyfeddin Yazguc’u, Halep mali divanı başkanlığına Amid Nâsiheddin İsmail’i tayin etti. Ayrıca muhtesip, baş imam, hekim başı, baş müderrisler atadı. Bunlara verilen menşurlar *el-Bark el-Şâmî*, V, 129-135’te bulunmaktadır.

³⁸ *Sene’l-Bark*, s. 273-288; *el-Bark el-Şâmî*, IV, s. 35-135; *el-Kâmil*, XI, 493-499, *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 77-81.

Halep ve etrafının zaptedilmesi üzerine Antakya Prinkepsi IV. Bahemund Müslüman esirleri serbest bırakıp elçi gönderdi, sulh istedi. Ayrıca, Kudüs Kralı IV. Bundovin'den ülkesini müdafaa için yardım istedi. Tarsus'u Ermenilere bıraktı.³⁹

Beysan, Kerek Kuşatmaları

Sultan Selâhaddin Halep'te işleri düzene koyduktan sonra, bu şehrin ve el-Cezire'nin askerlerini de yanına alarak Dımaşk'a hareket etti. Hama'da yeğeni Takıyeddin tarafından ağırlandı. Takıyeddin Hama Kalesi'ni, şehri iyi imar etmişti. Sultan sonra Zerrâa, Lebve, Balebek şehirlerini teftiş etti, Dımaşk'a vardı. Ordusu büyümüştü. Askerlerinin yanında olmasını fırsat bilerek 17 Eylül 1183'te Beysan seferine çıktı. Fevvar denilen yerde orduyu savaş nizamına koydu; 29 Eylülde Taberiye Gölü'nün güneyinden Frenk topraklarına girdi. Beysan'ı yağmaladı. Ordunun öncüleri IV. Orfroi de Toron kumandasındaki bir haçlı birliğini Nablus yakınında bozguna uğrattılar, bazı kişileri esir aldılar. Bu sırada Frenkler'in 1500 kişilik şövalye, yine o kadar türkopol ile savaşa hazırlandıkları haberi ulaştı. Müslüman ordusu onların üzerine yürüdü, Ayn-i Câlut denen yerde onları kuşattı. Frenkler piyadeleriyle süvarilerinin etrafını sur gibi çevirdiler, sırtlarını dağa verdiler. Savaşı göze alamadılar. Müslümanlar beş gün böyle keklediler, akınlar yaparak yüklü ganimet aldılar. Bunun üzerine sultan 6 Ekim 1183'te Taberiye gölü kıyısındaki Tur Kalesi'ne doğru çekildi. Frenkler de ülkelerine döndüler.

Sultan 9 Ekim 1183'te Dımaşk'a döndü. Mısır'dan kardeşi el-Melik el-Adil kumandasında bir ordunun gelmekte olduğunu öğrenince 22 Ekim'de Kerek seferine çıktı. Kardeşi el-Melik el-Adil Halep'i istemekteydi. Sultan onun yerine Mısır naipliğine Takıyüddin'i tayin etmek istiyordu. Onu yanına almıştı. Önce

³⁹ *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 77-81.

Ürdün'deki Şerat bölgesine girdi. Burası Kerek'e bağlıydı. Bölgeyi ele geçirdi. Buradaki Müslüman halkı esaretten kurtardı. Sonra Rubbe'ye, Rubbe'den Kerek önüne vardı. Şehri kuşattı ve ele geçirdi, kaleyi kuşattı. Yedi büyük mancınıkla kaleyi bombardımana başladı. Şehrin rabaz kısmında reisin evinden kuşatmayı yönetiyordu. Bu sırada kalede düğün vardı. Kasım ayı geçti. Kale zayıfladı. Kerek Sahibi Renaud de Châtillon'un imdat istemesi üzerine Frenk ordusunun Valih denen yerde topladığı haberi geldi. Sultan bir meydan savaşı yapmak için Vâlih üzerine yürüdü. Frenkler yine savaşa yanaşmadılar. Bunun üzerine Sultan yeğeni Takıyüddin'i Mısır naipliğine ve oğlu el-Melik el-Afdal'in atabeyliğine tayin etti. Onu 3 Aralık 1183'te Mısır'a gönderdi. Mısır'dan gelen el-Melik el-Adil ile Dımaşk'a döndü. el-Melik el-Adil'i Halep'e tayin etti. Halep'te olan el-Melik el-Zâhir babasının yanına Dımaşk'a döndü. Diğer oğlu el-Melik el-Aziz de Dımaşk'taydı.

Sultan Ramazan ayını Dımaşk'ta geçirdi. Ardından Dımaşk'a gelen Halifenin elçileri Şeyhüşşüyuh, Beşir el-Hâdim ile Musul elçisi Muhyiddin el-Şehrazûrî'yi kabul etti. Musul ile Sultan arasında sulh müzakereleri oldu, bir sonuç alınamadı. Musul'a bağlı bazı yerlerin beyleri doğrudan sultanın hizmetine girmek istiyorlardı. Musullular ise bunu kabul etmiyordu. Kış ortasıydı, yağmur mevsimiydi.

Cemre düşüp havalar ısınmaya başlayınca sultan askerleri cihada çağırdı. el-Cezire, Mardin, Diyarbakır askerleri geldi. Gelen kumandanlar arasında Nureddin Muhammed b. Kara Arslan, Sincar Sahibi İmâdeddin Zengi'nin kardeşi Şihabeddin ve Dârâ sahibi vardı. Mısır askerleri de sefere çağırılmıştı. Sultan 13 Temmuz 1184'te Dımaşk'tan Kerek'e hareket etti. 16 Temmuz'da Kerek'e bağlı Âdür'e vardı. Burada Takıyeddin ile Kadı'l-Fâdıl Mısır askerleriyle geldiler. Kerek kuşatıldı. Sultanı şehrin rabaz kısmını ele geçirdi. Yine reisin evinden kaleyi dokuz büyük mancınıkla bombardımana devam etti. Kalenin surları tahrip edilmesine rağmen

aradaki hendek ilerlemeye engel oluyordu. Sultan 16 Ağustos Perşembe günü hendeğin doldurulması için ahşap siperler yapılmasını emretti. Bu siperler sayesinde askerler hendeği doldurmaya başladılar. Bunun üzerine Prinkeps Renaud de Châtillon yine haçlı ordusundan yardım istedi. Sultan Vâlih'de toplanan haçlı ordusu üzerine yürüdü. Haçlılar sarp bir yerde mevzilenmişlerdi, yerlerinden ayrılmadılar. Savaşı göze alamadılar. Bunun üzerine Sultan, İzzeddin Çavlı'yı öncü tayin ederek, Frenkler'in yerlerinden ayrılmalarını bekledi. Onlar da gece karanlığından istifade ile Kerek'e sığındılar. Bunun üzerine Sultan Nablus'u yağmaladı. Askerler çok ganimet, esir aldılar. Sultan kardeşi el-Melik el-Adil ve Takıyeddin ile 4 Eylül 1184'te Dımaşk'a döndü. Uzaktan gelen askerlere izin verdi. Takıyeddin Kasım 1184'te Mısır askerlerinin başında Mısır'a döndü.⁴⁰

İkinci Doğu Seferi, Meyyâfârikîn'in Zaptı, Musul'un Sultana Tabi Olması

Sultan Dımaşk'a gelince, Abbasi Halifesi el-Nâsır'ın elçileri Şeyhüşşüyuh, Beşir el-Hâdim'i kabul etti. Ardından Musullularla anlaşılan Hemedan Sahibi Kızıl Arslan'ın askerleri Erbil'e hücum ettiler. Musullular ile Erbil Sahibi Zeyneddin Yusuf'un arası açıldı. Azerbaycan Atabeyi Pehlüvan da Musullularla ortak hareket ediyordu. Bunun üzerine Erbil Sahibi Yusuf Yınaltigin, Cizre Sahibi Muizzeddin Sencerşah b. Seyfeddin Gâzi sultanın himayesine girdiler, Musullular ve müttefiklerine karşı yardım istedikler. Yine bu 1184 yılında Mardin-Mayfârikîn Sahibi İlgâzi b. Alpî b. Temürtaş öldü. İki küçük çocuk bırakmıştı. Bunun üzerine ülkesinin idaresini memluklarından Nizâmeddin Alpkuş ele aldı. Bu gelişmeler sultanı doğuya ikinci bir sefer yapmaya sevketti.

⁴⁰ *Sene'l-Bark*, s. 291-312; *el-Bark el-Şâmî*, V. 136 vd; İbn el-Esir, XI, 501-502; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 109-110.

Şubat 1185'te Balebek'e gitmek için Dimaşk'ın iki fersah batısında ordugâh kurdu. Günlerce ava çıktı. Bikâ semtine giderek Balebek'e vardı. 22 Şubat'a kadar burada kaldı. Sonra ordusuyla Hıms'a ilerledi. Oradan Hama'ya geçti.

Sultan Nisan 1185'te Hama dışındaki ordugâhındaydı. Havalarda ısınınca harekete geçti. Tell el-Sultan'da Halep sahibi kardeşi el-Melik el-Adil tarafından karşılandı. Sonra Halep'e ilerledi. Dışında karargâh kurdu. Askerlerin toplanmasını bekledi. Mayıs başlarında doğuya hareket etti. Birecik yanında sallar ve gemilerle Fırat'ı geçti. Üç günde burada ordunun geçmesi tamamlandı. Harran'a doğru hareket etti. Harran dışında karargâh kurdu. Şehrin sahibi Gökbârî, sultan Harran'a gelirse 50 bin dinar yardımda bulunmayı vadetmişti. Gökbörü hiç bu paradan bahsetmedi. Sultan onun Musullularla anlaşmasından kuşkulandı. Elinden geçici olarak Urfa Kalesi'ni aldı, onu geçici olarak tutukladı. Haziran başında Harran'dan Rasülayn'a hareket etti. Burada Diyarbakır askerleri orduya katıldılar. Sonra Nusaybin'e geçti. Nusaybin'den Beled'e hareket etti. Temmuz 1185 başlarında Beled'e vardı. Burada Cizre Sahibi Sencerşah, etraftaki bazı beyler orduya katıldılar. Musul Atabeyi'nin kadınlarından bir heyet anlaşma yapmak için geldi. Anlaşma mümkün olmadı. Sultan Musul topraklarında tasarrufa başladı. Bazı tayinler yaptı. Cüdeyde Kalesi'ni aldı. İsmailiyyat'a varınca Halife'ye bir elçi gönderip Musul'un taklidini istedi. Burada Gökbörü Dicle'nin doğusuna geçti. Erbil'den gelen kardeşi Zeyneddin Yusuf'u karşıladı. Ardından Sultan Musul önüne vardı. Şehri kuşattı. Temmuz ayıydı, sıcak çok fazlaydı. Askerlerin zırh giymesi zararlıydı. Bu sebeple Sultan şehri kuşatmakla yetindi. Bu sırada Dicle'nin suları azalmıştı. Birisi gelip sultana Dicle'nin yatağının değiştirilerek Musul'un susuz bırakılabileceğini söyledi. Sultan, mühendis Fahreddin İbn el-Dehhan'ı bu projeyi keşifle görevlendirdi. O da mümkün olduğunu bildirdi. Bu iş için hazırlıklar yapılırken Ahlat Sahibi Şahermen Sökmen'in

ölüm haberi geldi. Ahlat'taki taraftarları Sultan'ın şehri teslim almaya gelmesini istemekteydiler.

Sultan 21 Temmuz 1185'te Musul kuşatmasını kaldırarak Ahlat'a hareket etti. Amcasının oğlu Nâsireddin Muhammed'i öncü birliklerinin başında yola çıkarmıştı. Bunlar Tatvan'a kadar vardılar. Sultan ise yolu üzerinde Mardin'e bağlı önemli Meyyafârikin Kalesi'ni almadan ilerlemenin doğru olmadığını düşündü. Bu sırada Meyyafârikin'de, ölen Mardin Sahibi İlgazi'nin dul karısı vardı. Onun adına işleri emirlerden Esededdin Yarankuş idare ediyordu. Bu müstahkem kale sultanı bir aydan fazla uğraştırdı. Nihayet, İlgazi'nin dul eşi, emir Yarankuş anlaşmaya razı oldular. Yarankuş'a Çapakçur (Bingöl), Hatun'a Hotah, Zülkarneyn kaleleri ikta verildi. 29 Ağustos 1185'te Meyyafârikin Kalesi teslim alındı. Sultan buraya memlукlarından Hüsameddin Sungur el-Ahlatî'yi tayin etti.

Bu arada Ahlat'ta Azerbaycan atabeyi Pehlüvan'ın desteğiyle, ölen Sökmen'in memlукlarından Beğtemür idareyi ele almıştı. Sultan Ahlat'a yakın bir yere kadar ilerledi. Sultanın delegeleriyle Beğtemür ve Pehlivan'ın delegeleri arasında yapılan müzakereler sonucu Ahlat Beğtemür'ün elinde kaldı. Sultan ise Musul'u kuşatmak niyetiyle Ekim 1185 başlarında geri döndü. Bu sırada dizanteri salgını vardı. Sultanın eniştesi ve kayın biraderi Sadeddin Mesud b. Üner öldü. Sadeddin Mesud'un dul karısı sultanın kardeşi Rabia Hatun'la Gökbörü evlendi. Sultan çeyiz olarak ona Samsat'ı verdi. Diğer kızkardeşi Sittüşşam ise amcasının oğlu Nâsireddin Muhammed'le evliydi.⁴¹

Sultan ordusuyla Meyyafârikin, Sebasib, Savur yoluyla Dârâ'ya geldi. Burada bir müddet kaldıktan sonra Nusaybin yoluyla Musul'un kuzeyindeki Kefr-zemmar'a, oradan Musul önüne vardı. Niyeti kışı Musul kuşatmasıyla geçirmekti. Zaman zaman

⁴¹ *Sene'l-Bark* s. 319-331, 345; ibn el-Esir, XI, 511-518; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 81-82.

Musul kuşatmasını kontrol ediyordu. Bu arada iki taraf arasında elçiler gelip gidiyordu. Bir gün Musul atabeyinin yakını kadınlar şehirden çıkıp sultanın yanına geldiler. Sultan onları ihtiramla kabul etti. İki taraf arasında sulh yapılması için Sincar Sahibi II. İmâdeddin Zengi'nin aracı olmasını istediler. Sultan bu teklifi kabul etmedi. Bu arada Ramazan ayı (Aralık 1185) girdi. Sultan oruç tutuyor, az yemek yiyordu. Dizanteri salgını vardı. 8 Ramazan 581/3 Aralık 1185 Çarşamba günü Sultan hastalandı. Bir müddet hastalığı gizlendi. Sonra hastalığı etrafa yayıldı. Sultan, II. İmâdeddin Zengi'nin aracılığını kabul ettiğini Musullulara bildirdi. İmâdeddin veziri Şemseddin b. el-Kâfi'yi gönderdi. Daha önce Musullularla Zap sularının doğusundaki Şehrazur, Bevâzic, Rustak, Kara-veli, Kıpçak yurtlarının Musullular tarafından sultana bırakılması, diğer yerlerin Musul Atabeyliği'nin elinde kalması için müzakereler yapılmıştı. Şemseddin b. el-Kâfi ile Sultanın elçisi Kazasker Şemseddin b. el-Ferraş müzakereler yapmak için Musul'a gönderildiler. Sultan Aralık 1185 ortalarında kuşatmayı kaldırıp Nusaybin'e döndü. 1185 yılı sonunda iki taraf arasında sulh anlaşması imzalandı. Musul, Diyarbakır, Artuklu ülkelerinde Sultan adına hutbe okunmaya, para bastırılmaya başlandı. Kararlaştırılan yerler sultanın idaresine verildi. Musullular ayrıca, Frenkler'le yapılan savaşlarda sultanın emrine askerlerini vereceklerdi. Böylece, Tunus'tan Hemedan'a kadar ki yerler sultanın hâkimiyetini tanıdır. Müslüman muhalefet tamamiyle ortadan kalktı. Artık Sultan tamamiyle kendini Frenkler'le mücadelele verebilirdi.⁴²

Sultanın Hastalığı

Sultan Musullularla sulh yaptıktan, kendisine bırakılan yerlere tayinlerde bulunduktan sonra Harran'a hareket etti. Harran dışında otağını kurdu. Hastalığı şiddetlenmişti. Bir grup tabip tarafından tedavi ediliyordu. Ölüm tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

⁴² *Sene'l-Bark*, s. 336-339; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 83-84.

İmâdeddin buna rağmen onun etrafındaki insanlara nasıl iyi davrandığını, zaman zaman onu eğlendirmek için musikişinaslar, şarkıcılar çağrıldığını, sultanın bol hayırlar yaptığını söyler.

Bu arada Halep'te bulunan el-Melik el-Adil sultanın ağır hasta olduğunu öğrenince hemen Harran'a geldi. Devlet işlerini yönetti. Bir gün sultanın hastalığı iyice şiddetlendi. Tabipler ümitlerini kestiler. Ardından yavaş yavaş iyileşti. el-Melik el-Adil Nisan 1186'da sultanı olarak Halep'e getirdi.

Bu arada aynı hastalıktan sultanın eşi Ismeteddin Âmine bint Üner, yeğeni Hıms Sahibi Nâsıreddin Muhammed b. Şirkuh ölmüşlerdi. Sultan ile el-Melik el-Adil Hıms'a geçtiler. Hıms'ın idaresini düzenlediler. Nâsıreddin Muhammed'den boşalan Hıms melikliğine oğlu II. Şirkuh getirildi. Henüz çocuk yaşta olduğu için, sultan ona Esedî emirlerden Arslan-boğa'yı naip tayin etti. Nâsıreddin Muhammed büyük bir miras bırakmıştı. Bu miras 1 milyon dinara yaklaşıyordu. Bu parayı sultan varislerine paylaştırdı. Devletin hakkı olan miktarı aldı. Hıms Kalesi kumandanlığına İbrahim b. Şerve'yi tayin etti. Sonra Dımaşk'a hareket etti. Şehrin halkı tarafından coşkuyla karşılandı.⁴³

Sultanın Ülkesinin İdaresini Yeniden Düzenlemesi

Sultan kardeşi el-Melik el-Adil'in fikirlerinin etkisinde kalmıştı. Ona danışarak ülkesinin idaresini yeniden düzenlemeye karar verdi. Büyük oğlu el-Melik el-Afdal Mısır'daydı. el-Afdal ile atabeyi Takıyeddin Ömer arasında geçimsizlik vardı. Sultan oğlu el-Melik el-Afdal ile Takıyeddin'i Şam'a çağırdı. el-Afdal'ı Dımaşk naibi ve veliahdi yaptı. İkinci oğlu el-Melik el-Aziz'i Mısır'a tayin etti. Onun atabeyliğine kardeşi el-Melik el-Adil'i getirdi. el-Melik el-Adil'den boşalan Halep'e tekrar üçüncü oğlu el-Melik el-Zâhir'i tayin etti. Takıyeddin Mısır'dan geldi. Hama'ya naip tayin

⁴³ *Sene'l-Bark*, s. 348-352.

ettiği Nâsıreddin Menküpars'tan beyliğin idaresini teslim aldı. Yemen'de Sultan'ın üçüncü kardeşi Tuğtigin vardı. Sultan kardeşi Turanşah'ın ölümünden sonra 1182 yılında Tuğtigin'i Yemen'e tayin etmişti. Libya'da kumandanlardan Şerefeddin Karakuş ile Bozaba bulunuyorlardı. Bunlar bir ara Muvahhidler ordusunu yenerek Tunus'un bir kısmına da hâkim olmuşlardı. Daha sonra Bozaba ve bazı Oğuz askerler Muvahhidlerin hizmetine girdiler. Bunları başkaları takip etti. 1186 yılından sonra Muvahhidler ordusunda bir oğuz birliği bulunmaya devam etti. Abdülvâdiler devletini kuran Yağmur-esen el-Zeyânî bunlardandır.⁴⁴

Sultan 1186 yılının kalan kısmını Dımaşk'ta istirahat etmek, ava çıkmak, devlet işleriyle meşgul olmakla getirdi. Musullularla iyi münasebetler gelişti. Dımaşk'a çeşitli hükümdarların elçileri geldiler. Sultan ayrıca ilim meclisleri tertip etti. İmâdeddin, Sultanın işleriyle yakından ilgilenmek için evini Dımaşk Kalesi'ne komşu bir yere taşıdığını, bazı geceleri bile sultanın yanına giderek çeşitli yerlere gönderilecek mektuplar hakkında sultanla fikir alış-verişinde bulunduğunu söyler. Bazı günler Sultan'ın Tell-Rahit'a memluklarıyla ava çıktığını anlatır. Bu arada çok güzel, avcı bir şahini olduğunu, bir gün sultanla otururken bu şahini kendisine vermesini istediğini, bunun üzerine Sultan'ın “*Sen kalem erbabısın, şahini ne yapacaksın?*” dediğini söyler. Bunun üzerine İmâdeddin “*Olsun, şahini bana verirsiniz. Sizinle ava çıkar. Avdan dönünce avlarını bana gönderirsiniz*” der. Sultan onun isteğini kabul eder. Bundan sonra ava çıktığında şahinin avladıklarını İmâdeddin'e gönderir, bu hal yıllarca devam eder. İmâdeddin sözüne şöyle devam eder: “*Ne mübarek bir sultan. Kalbi ülkenin problemleriyle meşgul, üzerinde dünyanın yükü vardı. Benim bu sözlerimi ciddiye aldı. Yıllarca hakkımı gönderdi. Onun*

⁴⁴ Sene'l-Bark, s. 352-353; ibn el-Esir, XI, 523-525; Salahaddin Eyyûbi ve Devri, s. 84-87.

gibi bir kişinin kaybına insan çok üzüliyor, 'Yâ esefi' alâ Yusuf'e' diyor” der.⁴⁵

Yine İmâdeddin'in kaydettiğine göre 582/1186 yılı Şaban ayında astrologlar terâzi burcunda altı yıldızın toplanması sonucu kıyametin kopacağını söylemişler. İnsanlar, hükümdarlar yer altında sığınaklar, tüneller kazarak buralarda yiyecek, içecek stok etmişler. Bahsedilen günün akşamı buralarda saklanmışlar. İmâdeddin “*Onların yaptıklarını duyunca Sultan gülüyordu. Onların akıllarından şüpheleniyordu. Bahsedilen akşam olunca bir meydanda Sultanın yanında toplandık. Astrologların sözlerinden bahsettik. Bu konudaki hadislerden söz ettik. O akşam gibi sakın bir akşam görmedik*” der.⁴⁶

⁴⁵ Hz. Yakub'un oğlu Yusuf için sözü. Bk. *Sene'l-Bark*, s. 362

⁴⁶ *Sene'l-Bark*, s. 358-359

IV. Bölüm

Hıttin Zaferi, Kudüs'ün ve Filistin'in Fethi

Sultan Selâhaddin 1180 yılından itibaren Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı askerî üstünlük sağlamış, 1182 yılından itibaren Frenkler'le kesin sonuçlu bir savaşa tutuşmak için Kerek üzerine seferler düzenlemişti. Fakat bu mümkün olmamıştı. 1186 yılında Dımaşk'ta bulunduğu sırada hastalıktan yeni kurtulduğu için zamanını dinlenmek, devlet işlerini düzenlemek, av ve keşif yapmakla geçirdi. Bu arada Kudüs Haçlı Krallığı'nda yeni gelişmeler oldu. 4 Nisan 1185'te cüzamlı kral IV. Baudovin öldü. Yerine altı yaşındaki oğlu V. Baudovin geçti. Bu kral küçük yaşta olduğu için devlet işlerini yürütmek için ona Trablus kontu III. Raymond vasi ve naip tayin edildi. Raymond sulh taraftarı bir idareciydi. Taberiye kontesi Ehive ile evliydi. Bu arada Kudüs Krallığı baronları arasında hâkimiyet kavgası başladı. Nihayet, Eylül 1186'da Guy de Lusignan ve Renaud de Châtillon grubu üstünlüğü ele geçirdi. Guy kral V. Baudovin'in anası kraliçe Sibylle'le evlendi. Ardından kral seçildi. Bundan memnun olmayan III. Raymond 1186 yılında sultanın desteğiyle kral olmak için yardım istedi. Sultan da gerekli

desteği vermeyi vadetti. 1186 yılı sonlarında Sultanın akıncı birlikleri Raymond'un eşi Ehive'e bağlı Taberiye kontluğundan Kudüs topraklarına akınlar yapmaya başladılar. Tam bu sırada Guy'ün kral seçilmesinde önemli rolü olan Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Châtillon, iki taraf arasında varılan anlaşmaya uygun olarak, Mısır'dan Şam'a gelen ve Kerek topraklarından geçen bir Müslüman kervanına elkoydu. Mallarını ganimet, personelini, muhafızlarını esir aldı. Sultan Selâhaddin bu hareketin anlaşmaya aykırı olduğunu söyleyerek kervanın, esirlerin geri verilmesini kral Guy de Lusignan ve Renaud de Châtillon'dan istedi. İsteği reddedilince 1187 yılı başlarında Kerek'e ve Kudüs Krallığı'na büyük bir sefer düzenlemeye karar verdi. Askerlerini cihada çağırdı.

Sultan 1 Muharrem 583/13 Mart 1187 Cumartesi günü askerleriyle Dimaşk'ın dışında Ra'sûlmâ ordugâhında otağını kurdu. Burada birkaç gün kaldıktan sonra oğlu ve veliahdi el-Melik el-Afdal'i etraftan gelecek askerleri beklemesi için ordugâhta bırakıp hassa kuvvetleriyle Busra'ya doğru ilerledi. Kasrüsselâme denen yerde otağını kurdu. Burada, kızkardeşinin oğlu Hüsameddin Muhammed b. Ömer b. Lâçin başkanlığındaki Şam hac kafilesinin Hicaz'dan dönmesine kadar bekledi. Safer ayı sonunda 10 Mayıs 1187'de Hacılar dönünce Kerek'e ilerledi. Kerek Kalesi'ni kuşattı, etrafını yağmaladı. Bu sırada Mısır'dan istediği kuvvetler geldiler.

Bu arada el-Cezire, Diyarbakır, Musul, Sincar, Halep askerleri Ra'sûlmâ'da bulunan el-Melik el-Afdal'in yanında toplandılar. el-Afdal bu askerleri boş tutmak istemedi. el-Cezire, Musul, Diyarbakır askerlerinin başına Muzaffereddin Gökbörü'yü Halep askerlerinin başına Bedreddin Duldurum el-Yârûkî'yi, Dimaşk askerlerinin başına Sârimeddin Kaymaz'ı kumandan tayin ederek, 10 Mayıs 1187 gecesi akına gönderdi. Bunlar Akka yakınındaki Safuriye çayırına kadar ilerlediler. Frenkler'e baskın yaptılar. Onlara karşı Templier şövalyeleri reisi Gerard de Ridefort

kumandasında ünlü şövalyelerden bir grup hücumla geçti. Yapılan çetin savaş sonrası çok sayıda, şövalye öldürüldü, bazıları esir alındı. Gökbörü ve arkadaşları muzaffer bir şekilde Ra'sülmâ ordugâhına döndüler.

Sultan Kerek önünde bu zaferin müjdesini alınca, oğlu el-Melik el-Afdal kumandasındaki askerlerle birleşmek için Aşterâ denilen yere döndü. Ra'sülmâ'da toplanan askerler yanına geldiler. Emrinde 12 bin zırhlı süvari vardı. Bu yerde 24-26 Haziran günleri askerlerini teftiş, ordusunu tertip etti. Merkezin kumandanlığını kendisi aldı. Sağ kanadın kumandanlığını Takıyeddin'e, sol kanadın kumandanlığını Gökbörü'ye verdi. İmâdeddin şöyle der:

“Sultan her Emire bir görev verdi. Her kahramanın, her püçünün, her emirin yerini tayin etti. Kendisinden bir emir almadıkça yerinden ayrılmamasını tembih etti. Her birlikten öncü müfrezeler çıkardı. ‘Düşman ülkesine girince askerlerimizin tertibi böyle olacak...’ dedi. Bahşişler dağıttı. Memnun bir şekilde otağına döndü. Mısır’da bulunan kardeşi el-Melik el-Adil’e mektup yazarak askerlerinin başında düşman ülkesine girmesini emretti.”

Sultan 18 Haziran 1187 Cumartesi günü Aşterâ’dan Taberiye istikametinde batıya doğru hareket etti. Hisfin denilen yerde konakladı. Buradan hudut üzerindeki Ukhuvâne denilen yere ilerledi. Burada ordugâh kurdu. Askerler düşman topraklarına akınlar yaptılar. Sultan 2 Temmuz Perşembe gününe kadar Ukhuvane’de kaldı.

Bu arada Frenkler, Raymond ile kral Guy arasındaki ihtilafı halletmişler, ülkelerinde dellallar çağırarak Dârum’dan Antakya’ya kadar bütün ülkelerinde toplayabildikleri en büyük orduyu toplamışlar, 1200 ilâ 2 bin şövalye, 20 bin türkopol ve piyade ile Safuriye’de ordugâh kurmuşlardı. Başlarında kral Guy, Renaud

de Châtillon, III. Raymond, Balian d'İbelin, Renaud de Sidon gibi ünlü kumandanlar vardı.

Sultan Ukhuḫvane'de bir savaş meclisi topladı. Kumandanlarla Frenkler'le kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapılmasına karar verdi. Sultan ordusuyla 2 Temmuz 1187 Perşembe günü sabahleyin düşman toprağında ilerleyip Taberiye'nin batısında Libya ovasında Kefr-Sebt denen yerde konakladı. Burası bir meydan savaşına elverişliydi. Öncü birlikler düşman üzerine ok atarak onu harekete geçirmeye çalıştılar. Fakat düşman yerinde mevzilenmiş, harekete geçmiyordu. Bunun üzerine Sultan orduyu savaş nizamında bırakıp candarlar, nakkaplar, horasancılar, taşçılar, naftçılar gibi teknik sınıf askerlerini yanına alıp Taberiye'ye hücum etti. Şehre girip kaleyi kuşattı. Kaleye kapanan III. Raymond'un eşi ve Taberiye kontesi Ehive Haçlı ordusundan yardım istedi.

Hittin Savaşı

3 Temmuz 1187 Cuma sabahı Haçlı ordusu Safuriye'den Taberiye'ye doğru harekete geçti. Sultan onların harekete geçtiklerini öğrenince beklediği fırsatın doğduğunu gördü. *"İstediğimiz oldu. Haçlılar yenilirlerse Taberiye ve bütün sahil bölgesi korumasız kalacak. Fethimize kimse mani olamayacak"* dedi. Hemen ordusunun başına döndü. Mevsim çok sıcaktı. Haçlılar hareketlerinden biraz sonra susuzluk çekmeye başladılar. Sultan onları kuşatmış, ilerlemelerine engel oluyordu. Ortada süvarileri, etraflarında yayaları ilerlemeye çalışıyorlardı. Bu taktik daha önce defalarca iyi sonuç vermişti. Haçlılar bir ara küçük bir suyu ele geçirdiler. Sonra, Taberiye'ye doğru yürümeye devam etmek istediler. Müslümanlar ok atarak onların ilerlemesini engellediler. Bu halde iki ordu geceyi geçirdi. Sultan o gece ertesi günkü savaş için hazırlıklar yaptı. Haçlılar'la Taberiye Gölü arasındaydı. Dört yüz çuval ok dağıttı. Zemberekçiler, ziyaretçiler yerleştirdi.

25 Rebiülahir 583/4 Temmuz 1187 Cumartesi sabah olunca Frenkler susuz ve çaresizdiler. Taberiye'ye doğru ilerlemek istediler. Müslümanların ok yağmuruyla karşılaştılar. Sultan askerlerin safları arasında dolaşiyor, saldırıya geçmelerini teşvik ediyordu. Frenkler çetin savaşçı oldukları için askerler saldırmaktan çekiniyorlardı. Bu sırada askerlerin ön safında sultanın memluklarından ünlü bir türk süvari olan Menküpars vardı. Düşmana saldırdı. Arkadaşları kendisini takip etmedikleri için tek başına savaşarak şehit düştü. Onun şehit düşmesi Müslüman askerleri galeyana getirdi. Saldırıya geçtiler. Frenkler susuz, yorgun, zor durumdaydılar. Sultanın kuşatma çemberini yaramadılar. Rüzgâr onlara doğru esiyordu. Bu sırada gönüllülerden biri kuru otları tutuşturdu. Frenkler çok güç duruma düştüler. Vaziyetin çok kötü olduğunu gören III. Raymond, Renaud de Sidon, Balian d'Ibelin, Takıyeddin'in bulunduğu sağ kanada bir intihar hücumu yaparak safları yarıp kaçtılar.

Bunu gören Frenkler son hücumlarını yaptılar. Her defasında zayıt vererek çekildiler. En sonunda Hittin tepesine çekildiler, burada kralın kırmızı çadırını kurdular. Birçoğu öldürüldü, esir alındı. En sonunda kral Guy'ün çadırı etrafında 150 kadar şövalye karşı koymaya çalıştı. Bu sırada Gerçek Haç Müslümanların eline geçti. Müslümanlar saldırıya geçerek kralın çadırından başka çadır kurulmasını engellediler. Sonunda kral Guy, Renaud de Châtillon, kralın kardeşi Godefroi, Cübeyl Sahibi II. Hugue, IV. Onfroi de Toron, Templierlerin reisi Gerard esir alındı.

Savaşta bulunan el-Melik el-Afdal'den şöyle nakledilir:

“Bu savaş ilk katıldığım savaştı. Babanın yanındaydım. Frenkler'in kralı arkadaşlarıyla Hittin tepesine çekilince, Frenkler Müslümanlar üzerine hamle yaptılar. Onları babamın bulunduğu yere kadar püskürttüler. Babama baktım, benzi atmuş, sapsarı

olmuştı. Sakalını tutup ileri atıldı. ‘Şeytan yalan söylüyor’ diye bağırdı. Müslümanlar hücumla geçip Frenkler’i tepeye kadar püskürttüler. Sevincimden ‘Onları yendik’ diye bağırdım. Fakat Frenkler tekrar hücum edip Müslümanları babamın yanına kadar sürdüler. Ben yine ‘Onları yendik’ diye bağırdım. Babam bana dönüp ‘Sus! Şu çadır düşmedikçe onları yenmiş olmayız’ dedi. O, bu sözleri söylerken çadır düştü. Babam atından indi, şükür secdesine kapandı. Sevincinden ağladı. Bunun ardından Müslümanlar kral ve arkadaşlarını esir ettiler.”

Esirler arasında kral Guy, Renaud de Châtillon, Templier tarikatı reisi Gerand, IV. Onfroï vardı.

İmâdeddin der ki,

“Öldürülenlere bakan kişi kimse esir edilmemiş, esir edilenlere bakan kişi kimse öldürülmemiş sanırdı. Haçlılar 491/1098 yılında doğu sahillerine gelemeden beri Müslümanlar böyle bir zafer kazanmamışlardı. Allah diğer hükümdarlara nasip olmayan şeyi sultana nasip etti. Hayrettir ki, tepeden tırnağa zırhlı oldukları için, atları öldürülmeden şövalyelerin öldürülmesi mümkün değildi. Savaş bitince Sultan otağının kurulmasını emretti. Yanına arkadaşları geldi. Şükür namazı kıldı. Alınan önemli esirler Sultanın huzuruna getirildiler. Sultan yanına kral Guy’ü oturttu. Çok susuzdu, Krala su verilmesini emretti. O da içti. Su kabını yanındaki Prinkeps Renaud de Châtillon’a verdi. O da kalan suyu içti. Sonra Sultan tercümanı çağırdı. Renaud’ya yaptığı kötülükleri hatırlattı. Kral ile Renaud’yu yanına alarak otağına girdi. Kılıcıyla Renaud’yu öldürdü. Kral bunu görünce korktu. Sultan onu yanına oturttu, teskin etti. “Bu kişi anlaşmalara riayet etmediği için cezasını çekti” dedi. Önemli esirleri devlet payı olarak ayırdı. Önemsiz esirler alanların elinde kaldı”.

Halifeye, diğer yerlere gönderilen mektuplarda ölü ve esir düşmanın kaybı 20 bin ilâ 40 bin arasında değişir. Kadı'l-Fâdıl'ın kalemeye aldığı bir mektupta 40 bin, İmâdeddin'in yazdığı bir mektupta 30 bin rakamları verilir.⁴⁷

Hittin Savaşı Filistin Şehirlerinin Fethi

Hittin'de Frenkler'e büyük darbe vuran Sultan Selâhaddin bunu fırsat bilerek hızlı bir fetih hareketine girişti. 5 Temmuz 1187 Pazar sabahı Taberiye'yi kuşattı. Teslim olması için sahibi kontes Ehive'e elçi gönderdi. O da amanla teslim edip şehirden ayrıldı. Sultan bu şehre Sârımeddin Kaymaz'ı tayin etti.

Sultan 6 Temmuz'da Templierlerin reisi Gerard'ı, kral Guy'ü, diğer önemli haçlı esirlerini Dımaşk Kalesi'ne gönderdi. Templier ve Hospitalier şövalyelerinden esir alınanların hayatta kalmalarının zararlı olacağını düşünerek onları öldürttü. İnsanlar onların öldürülüşünü gülüşerek seyrettiler.

Sultan 7 Temmuz Salı günü Taberiye'den Luby'a'ya geçti. 8 Temmuz Çarşamba günü Akka'yı kuşattı. Akka ülkenin en zengin ticaret limanıydı. Bu şehri 9 Temmuz Cuma günü amanla teslim aldı. Şehirdeki Frenkler'in çoğu Sur şehrine gittiler. Askerler ve gönüllüler tarafından Akka şehri yağmalandı. Cuma namazı kılındı. Sultan bu şehri oğlu el-Melik el-Afdal'e verdi. Kadılığına, muhtesipliğine, hatipliğine Abdüllatif b. Ebu'l-Necib el-Suhraverdi'yi tayin etti. Templierlere ait malların idaresini el-Fakih Ziyâeddin İsa'ya verdi. İmâdeddin bu mamur şehrin böyle yağmalanışına üzülür. Çok miktarda malın telef olduğunu söyler.

Sultan bir müddet Akka'da kaldı. Hittin zaferi günü kardeşi el-Melik el-Adil'e tebşirnâme göndermişti. O, bu tebşirnameyi

⁴⁷ *Sene'l-Bark*, s. 369-378; İmâdeddin el-Kâtib, *el-Feth el-Kudsi*, nşr. M. Mahmud Subh, Kahire 1962, s. 58-84; İbn el-Esir, XI, 529-537; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 111-116; Runciman, 372-386, 409-413.

alınca Kudüs Haçlı krallığı topraklarına girmiş, Mecdelyaba ile Yafa'yı almıştı. Akka'nın zaptından sonra çeşitli kumandanlar etraftaki şehirler üzerine gittiler. Nâsıra, Kaysariye ve etraflarındaki kaleler birer birer alındı. Bunlar arasında Fûle, Deburiye, Cinin, Zerin, Tur kaleleri vardı. Ardından Hayfa, Nablus şehirleri alındı. Nablus halkı genellikle Müslümanlardan oluşuyordu. Hittin zaferi üzerine Hristiyanlar'ı kovmuşlardı. Sultan bu şehri kızkardeşinin oğlu Hüsameddin Muhammed b. Ömer b. Lâçin'e verdi. Hüsameddin Sebastıye'yi de aldı.

Sultan Akka'dayken Takıyeddin'i Tibnin Kalesi üzerine göndermişti. Takıyeddin Tibnin'e varınca kalesinin çok müstahkem olduğunu gördü. Sultanı yardıma çağırdı. Sultan 17 Temmuz 1187 Cuma günü Akka'dan Tibnin'e hareket etti. 19 Temmuz'da oraya vardı. Kaleyi bombardımana başladı. Yedi günlük bir kuşatmadan sonra amanla teslim aldı. Kaledeki Frenkler mallarını, ailelerini alıp Sur şehrine gittiler.

Sultan Tibnin'den Sayda'ya hareket etti. Yolda giderken Sarfend'i aldı. Sayda'ya vardı. Renaud de Sidon'un boşalttığı bu şehri 29 Temmuz 1187 Çarşamba günü teslim aldı. Renaud de Sidon Dimaşk-Sur arasındaki Şakif-i Arnun Kalesi'ne gitti. Sultan 30 Temmuz Perşembe günü Beyrut'u kuşattı. Sekiz günlük kuşatmadan sonra 6 Ağustos 1187 Perşembe günü şehri amanla teslim aldı. Ardından Hittin'de esir düşen Hugue de Embriaci'ye ait Cübeyl şehrini teslim aldı. Gösterdiği yardım dolayısıyla, Hugue'ü serbest bıraktı. O da Sur'a gitti.

Bu arada deniz içine girmiş bir yarımada bulunan müstahkem Sur şehri Frenkler'in sığınağı haline gelmişti. Amanla teslim olan şehirlerdeki, kalelerdeki Frenkler Sur'a gidiyorlardı. Sultan Beyrut'u kuşatırken Marquis Conrad de Montferrant Sur'a gelmiş, şehrin kumandanlığını eline almıştı. Kurnaz, gözü pek bir şövalyeydi. Sultan Beyrut'u aldıktan sonra Sur'u atlayarak Akka'ya

gitti. Bu arada Sur Avrupa'dan ve amanla teslim olan yerlerden devamlı yardım aldı. Çok müstahkem bir hale geldi.

Bu sırada el-Melik el-Adil sultanı Kudüs'ü bir an önce kuşatması için teşvik etmekteydi. 1186 yılındaki hastalığı sebebiyle sultan bazen rahatsız oluyordu. Kardeşinin ısrarı üzerine Sultan Yafa'da onunla buluştu. 23 Ağustos 1187 Pazar günü Mısır yolu üzerinde, sahilde stratejik bir şehir olan Askalan'ı kuşattı. Yanında esir alınan kral Guy, Templier tarikatı reisi Gerard da vardı. Onlardan müdafilerin şehri teslim etmesine yardımcı olmalarını istedi. Fakat müdafiler kralın baskı altında böyle söylediğini düşünerek şehri müdafaaya karar verdiler. Sultan bunun üzerine mancınıklarla surları bombardımana başladı. Surlar bir miktar tahrip olduktan sonra lağımcılar lağım açtılar. Ümitlerini kesen müdafiler kral Guy'e haber göndererek şehri amanla teslim edeceklerini bildirdiler. Sultandan cezalandırılmayacaklarına dair söz aldıktan sonra 5 Eylül 1187 Cumartesi günü şehri teslim ettiler. Aileleriyle beraber Sur'a gittiler. Kral Guy ile Gerard serbest bırakıldı. Ardından Darum, Gazze, Yübnâ, Beytlahm, Remle, el-Halil, Beyt-Cibril, Natrun, Lüd gibi Kudüs etrafındaki kaleler amanla teslim oldular.

Kudüs'ün Fethi

Sultan Askalan'ı alınca, Mısır'dan oğlu el-Melik el-Aziz kendine bağlı kuvvetlerle, Hüameddin Lü'lü el-Hacib kumandasındaki Mısır donanmasıyla geldi. Donanma deniz tarafını emniyete aldı. Sultan bundan sonra Kudüs'e doğru hareket etti. Kudüs'te bu sırada çok sayıda savaşçı, halk toplanmıştı. Fethedilen yerlerdeki askerlerin bir kısmı, Hittin'den kaçan Balian d'Ibelin Kudüs'te toplanmışlardı. Şehrin müdafaasını Balian d'Ibelin, patrik Heraklyus idare etmekteydi. İmâdeddin mübalağalı olarak şehirdeki askerlerin sayısını 60 bin olarak verir. Bununla beraber gönüllüler dâhil 20 bin civarında olmalı.

Sultan önden öncü birlikler yollamıştı. Bu birliklerin kumandanlarından Cemaleddin Şervin b. Hasan el-Zerzârî Kudüs yakınında Kubeybat denen yerde düşmanın hücumuna uğradı, şehit düştü. Sultan ise 15 Recep 583/20 Eylül 1187 Pazar günü Kudüs önüne vardı. Şehrin batısında karargâh kurdu. Beş gün surları keşfetti, kumandanların yerlerini belirledi. Şehrin kuzeyinde müsait bir yer buldu. Karargâhını 25 Eylül Cuma günü o kesime nakletti. Mancınıkları kurdu. 27 Eylül Pazar günü bombardımana başladı. İçeriden de aynı şekilde cevap veriliyordu. Bu arada Frenk şövalyeleri her gün surun dışına çıkıyorlar. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar, düellolar yapılıyordu. Bu düellolardan (mübareze-lerden) birinde Caber Kalesi'nin eski sahibi Mâlik el-Ukaylî'nin oğlu İzzeddin İsa birçok hasmını tepeledikten sonra şehit düştü. Onun ölümü Müslümanları heyecana getirdi. Şiddetli bir hücumla geçerek düşmanı püskürttüler. Hendeği geçerek sura dayandılar. Lağım açmaya başladılar. Lağımaları ateşlediler.

Bunun üzerine müdafiler daha fazla dayanmanın manasız olacağına kanaat getirdiler. Aralarında bir danışma meclisi düzenlediler. Aman almak için sultana elçiler gönderdiler. Sultan aman vermeyi kabul etmedi. *“Frenkler 91 yıl önce Kudüs’ü nasıl teslim aldılarsa şehri öyle teslim alacağım”* dedi. Bunun üzerine Balian d’Ibelin bizzat dışarı çıkıp sultanla meseleyi yeniden konuştu. Sultan olumsuz cevap verince,

“Ey Sultan! Şunu bil ki, biz bu şehirde çok kalabalığız. Bu insanlar senin amanını bekledikleri için gevşek harp ediyorlar. Onlar ölmek istemiyor, yaşamak istiyorlar. Ölümünden kurtuluş olmadığını görürsek, vallahi çocuklarımızı, kadınlarımızı öldürür, mallarımızı ve eşyalarımızı yakarız. Size, ganimet alacak bir şey, esir alacak bir insan bırakmayız, sonra Kubbet el-Sahra, Mescid el-Aksa gibi kutsal yerleri tahrip ederiz. Bundan sonra yanımızda esir olan 5 bin müslümanı, atları-

mızı öldürürüz. Sonra hep birlikte size karşı çıkar, sadece canını ve kanını müdafaa eden bir kişi gibi sizinle savaşıyoruz. O zaman her adam kendisi gibi birkaç kişi öldürmeden ölmez. Ya şerefle ölür, ya itibarlı olarak muzaffer oluruz”

dedi. Sultanın yanındaki emirler *“Bunlar dediklerini yaparlar. En iyisi onlara esir statüsü tanıyalım, fidye alalım”* dediler.

Sonunda kırk gün içinde her erkeğin 10 dinar, her kadının 5 dinar, çocukların 2’şer dinar ödemesi şartıyla istedikleri yere gidebilecekleri kararlaştırıldı. Kırk gün içinde fidyesini ödemeyenler esir olacaktı. Balian d’Ibelin fakirler için 30 bin dinar verdi. 27 Recep 583/2 Ekim 1187 Cuma günü Kudüs’ü teslim ettiler. Kale-nin burçlarına Selâhaddin’in bayrakları çekildi. Frenkler’in fidye ödemeden kaçmalarını önlemek için şehrin kapıları kapandı. Sultan tebrikleri kabul etti. Etrafa tebşirnameler gönderdi. Bu gün Cuma namazı kılınmadı.

Zira, Haçlılar Mescid el-Aksa’yı saray yapmışlardı. Resimler, heykeller vardı. Onları temizlemek gerekiyordu. Sultan fidye toplaması için surun her kapısına bir emir tayin etti. Yolsuzluklar olduğu için istenen fidye toplanamadı. Bazı kişiler fidyeden muaf tutuldu. Gökbörü Urfa Ermenilerinden 1000 kişiye şefaatt etti. Diğer kişiler de bazı esirleri himayelerine aldılar. Bunun üzerine bu işin başına el-Melik el-Adil tayin edildi. Bir dereceye kadar yolsuzlukları engelledi. Buna rağmen birçok esir memurlara rüşvet vererek kurtuldu. Her şeye rağmen toplanan fidye parası 1 milyon dinara yaklaştı. Fidyesi ödenmeyenler esir kaldı. Bunlar 15 bin civarındaydı. Sultan bu esirleri askerlere taksim etti. Buradan ayrılan haçlılar da Sur şehrine gittiler.

Bu sırada Kudüs’te Bizanslı rahibe bir prenses vardı. Sultan onun mallarına, adamlarına dokunmadı. O da ülkesine gitti. Ayrıca, kral Guy’ün karısı Sibylle de eşyalarını, maiyetini alarak fidye

ödemedi gitti. Kerek Sahibi Renaud de Châtillon'un karısı ve IV. Onfroï'nın anası da sultanın affına mazhar oldu. Esir edilen oğlunun serbest bırakılması için sultandan söz aldı. Sultanın bu insani davranışları Frenk kaynakları tarafından takdirle karşılanır.

Bu arada Mescid el-Aksâ çeşitli değişikliklerden temizlendi. Minber yapılıp yerine yerleştirildi. Sultan Cuma hutbesini okumak için, Halep'in fethi sırasında Kudüs'ün fethini müjdeleyen Kadı Muhyiddin b. el-Zekî'yi hatip tayin etti. 9 Ekim 1187 Cuma günü Mescid el-Aksâ'da sultan adına hutbe okundu, Cuma namazı kılındı. Sultan, el-Melik el-Adil Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından Mescid el-Aksâ'ya konmak için yaptırılan minberin Halep'ten getirilip yerine yerleştirilmesini, mihrabın mermerle kaplanmasını, caminin tamirini emretti.

Kubbet el-Sahra'yı Frenkler kiliseye çevirmişlerdi. İçindeki kayadan bazı parçaları alıp ülkelerine götürmüşler, üzerini kaplamışlardı. Bu caminin temizlenmesiyle el-Fakih Ziyâeddin İsa uğraştı. Sultan bu camilere imam, hatip Kuran okumak için görevliler tayin etti. Mushaflar, cüzler vakfetti. Ayrıca, Frenkler Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu Kemame (Kıyame) Kilisesi'ni kıymetli ipekli kumaşlarla, altın kaplamalarla süslemişlerdi. Patrik buradaki kıymetli eşyaları aldı. Kiliseyi eski sade haline döndürdü. Kudüs'ün eski yerli hristiyanları ise fidye ve cizye alınarak yerlerinde bırakıldı. Kubbet el-Sahra civarındaki Frenk büyüklerinin mezarları tahrip edildi. Hatta, Kemame (Kıyame) Kilisesi'nin de tahrip edilmesini isteyenler olduysa da Sultan bunu uygun bulmadı.

Bu arada Sultan şehrin dışındaki otağında kalıyordu. Fidyeye için toplanan paraları askerlere cömertçe dağıtıyor, hayır yapıyordu. Kardeşi el-Melik el-Adil bu paraların bir kısmının zor günler için saklanması tavsiye ediyordu. Sonuçta bu kadar paradan elde bir şey kalmadı. Sur kuşatması sırasında para sıkıntısı çekildi.⁴⁸

⁴⁸ *Sene'l-Bark*, s. 378-404; *el-Feth el-Kudsi*, s. 85-152; İbn el-Esir, XI, 538, 545-553; Runciman, II, 382-392; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 116-121.

Sur Kuşatması

Kudüs Haçlı Krallığı topraklarından sahilde sadece Sur şehri kalmıştı. İç kısımda ise Kerek, Şevbek, Safed, Kevkeb, Hûnin, Şakif-i Arnun gibi müstahkem haçlı kaleleri direnmeye devam ediyorlardı. Direnen kalelerin hiçbirisi denizle irtibatla olmadığı için Avrupa'dan yardım alamazdı. Sur'un durumu ise böyle değildi. Avrupa ile devamlı irtibat halindeydi. III. Haçlı Seferi'nin öncüleri Sur'a gelmeye başlamışlardı. Bunlar arasında Fransız, Alman, Pizalı, Cenovalı, Venedikli gruplar vardı, Sur şehri müstahkemliğiyle darb-ı mesel olmuştu. Frenkler herhangi bir felakete karşı bu şehri hazırlamışlardı. Şehrin kara ile bağlantısını dar bir kumsal sağlıyordu. Bu kumsal üzerine müstahkem bir sur, önüne müdafaa duvarları, bunların dışına derin bir hendek yapılmıştı. Ayrıca, Conrad de Mintferrant gibi ünlü bir marquis tarafından müdafaaya hazırlanmıştı. Sayda ve Beyrut Sahibi Seyfeddin Ali b. el-Meştub bu gelişmelerden rahatsızdı. Bir an önce Sur'un kuşatılmasını istemekteydi. Bu konuda sultana devamlı mektuplar gönderiyordu.

Sultan Kudüs'te işleri düzenledikten sonra 30 Ekim 1187 Cuma günü ordusuyla Sur'a hareket etti. Akka'ya uğrayıp 12 Kasım Cuma günü Sur önüne vardı. Şehri karaya bağlayan kumsalın üzerindeki surun karşısında karargâhını kurdu. 28 Kasım Perşembe günü otağını surun karşısındaki bir tepeye yaklaştırdı. Suru, burçlarını mancınıklarla dövmeye başladı. Her emir bir kesimle görevlendirildi. Yanında el-Melik el-Adil, Takıyyüddin, el-Melik el-Afdal, diğer ünlü komutanları vardı. Bu sırada Halep'te oğlu el-Melik el-Zâhir de geldi. Sabah, akşam iki taraf arasında çarpışmalar sürdü.

Sultan ayrıca Mısır'dan donanma yardımı istemişti. 10 büyük savaş gemisi geldi. Frenkler'in de ağır, hafif savaş gemileri vardı. Çarh, zemberek (arbelet) kullanan okçularla techiz edilmişti.

Karaya yaklaşıp Müslüman askerlerin üzerine ok atıyorlar, sultanın kuşatmasını engelliyorlardı. Mısır'dan gelen gemiler onları kıyıdan uzaklaştırdı. Sultan surlara daha da yaklaştı. Şehri karadan, denizden kuşattı. Durum bu şekildeyken bir gece Sur limanında bekleyen düşman gemileri bir çıkış yaparak limanın karşısında demirlemiş olan 5 müslüman savaş gemisini ele geçirip limana götürdüler. Personelinden bir kısmı esir düştü, bir kısmı denize atlayıp boğuldu veya yüzerek karaya çıktı. Sultan diğer gemilerin de aynı akıbete uğramasından korktu. Onları Beyrut'a gönderdi. Bunu gören düşman gemileri onları takibe koyuldular. Esir düşmekten korkan 4 geminin personeli gemilerini terk ettiler. Sadece bir gemi Beyrut'a ulaşabildi. Bunun üzerine Sur'daki Frenkler hücumu geçtiler. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma cereyan etti. Bir kont esir alındı. Önce onun Marquis Conrad olduğu sanıldı. Bunun yanlış olduğu anlaşıncaya esir öldürüldü. Bunu takibeden günlerde de çarpışmalar devam etti. Bu arada kış bastırmış, askerler uzun zamandır savaştan bıkmıştı. Şehrin alınmasının zorluğunu görerek sızlanmaya başladılar. Kuşatma gevşedi. Sultan bahşiş vererek askerleri tutmaya çalıştı. Ardından para sıkıntısı çekilmeye başlandı. Sultan emirlerinden istediği parayı alamadı. Onun ısrarı üzerine savaş tekrar başladı. Bir müddet sonra askerler yine şikâyet etmeye başladılar. Mancınıklar boş kaldı.

Askerlerin fedakârlığa yanaşmaması üzerine Sultan mancınıkların, savaş aletlerinin sökülerek ağırlıklarla beraber Akka'ya, Beyrut'a götürülmesini emretti. 1 Ocak 1188'de Sur kuşatmasını kaldırıp uzaktan gelen askerlere izin verdi. Otağını ilk kurduğu tepeye taşıdı. Takıyüddin doğudan gelen askerlerle hareket etti. Bu arada Tibnin, Banyas arasındaki müstahkem Hûnin Kalesi de amanla alınmıştı. Sultan Sur etrafındaki Hunin ve Tibnin'de tedbirler aldıktan sonra ağırlıklarla Akka'ya döndü. el-Melik el-Adil Mısır'a, el-Melik el-Zahir Halep'e gittiler.

İmâdeddin başarısızlığın sebebini denizcilerin tecrübesizliğine, bazı emirlerin fedakârlığa yanaşmamasına bağlar. İbn el-Esir ise askerlerin zorluk karşısında gevşek, yılgın davranmalarına bağlar. Bunlardan daha önemlisi Sur'un çok müstahkem, Frenkler'in çetin savaşçı, usta denizci olmalarıdır. Bu kuşatma Frenkler'in hala güçlü olduklarını ortaya koymuştur.⁴⁹

Sultan 4 Ocak 1188'de Akka'ya vardı. Avrupa'da yapılan III. Haçlı Seferi hazırlıklarından haberdardı. Haçlılar'ın ilk hedefinin Akka şehri olacağını biliyordu. Bu sebeple, Kahire surlarının, Kalet el-Cebel'in inşaatını yürüten büyük emir Bahâeddin Karakuş'u Akka'nın tahkimıyla görevlendirdi. Karakuş gerekli ustalar, işçiler, hayvanlar, malzemelerle Mart 1188'de Akka'ya geldi. Hemen işe koyuldu.

Sultan Akka'da üç ay kadar kaldı. Şehrin tahkim edilmesinden başka etraftan gelen elçilerin kabulü, ağırlanmasıyla meşgul oldu. Bu hükümdarlar Kudüs'ün fethi dolayısıyla onu tebrik etmekteydiler. Gelen elçiler arasında Abbasi Halifesi el-Nasır'ın elçisi Tâceddin Ebû Bekr Hâmid el-İsfahânî vardı. Sultanın Hıf-tin zaferi dolayısıyla halifeye gönderdiği elçinin statüsünün düşüklüğü tenkit edilmekteydi. Ayrıca, II. Kılıçarslan'ın elçisi Hasan b. Gafras, Erzurum kadısı Kemaleddin el-Şâî, Hemedan Sahibi Kızıl Arslan'ın elçisi vardı. Sultan Akka valiliğine İzzeddin Curdik'i tayin etti. Hospitalierler evinin bir kısmını sufilere, bir kısmını fakihlere vakfetti. Baş papazlık binasını hastaneye çevirdi. Bu vakıfların idaresini Akka kadısı Cemaleddin Ebü'l-Necib el-Suhraverdi'ye verdi.⁵⁰

Sur kuşatmasından sonra Sultan tarafından Yemen'deki kardeşi Tuğtigin'e gönderilen bir mektupta bu yıl içinde cereyan eden olaylar şu şekilde özetlenir:

⁴⁹ *Sene'l-Bark*, s. 409-412; *el-Feth el-Kudsi*, s. 153-176; İbn el-Esir, XI, 554-557; Runciman, II, 394-396; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 122-124.

⁵⁰ *el-Feth el-Kudsi*, s. 180-189, 209-213.

“Sizi her mü’minin müjdesiyle sevineceği büyük fetihle müjdele-
riz. Bu fetih doksan küsur sene Haçlılar’ın elinde kalan Kudüs’ün
fethidir ki, daha önceki hükümdarlar onu Haçlılar’ın elinden
kurtarmak ümidiyle ömürlerini geçirmişlerdi. Allah, bu büyük
üstünlüğü bize ve bu asra nasip etti...”

“Şöyle ki, biz 583 yılını Haç’ın kökünü kazımak ve İslâm’ın
yardımına yetişmek gayesini güden bir işle açtık. Muharrem
ayında, askerlerimizin başında kesin bir azimle Dımaşk’tan
çıktık. Frenkler’in hac yolunu kesmelerinden endişelendiğimiz
için, üzerlerine yürüyerek onları oyaladık. Kerek’e doğru ha-
reket ederek Busrâ’nın dışında karargâh kurduk. Suların bu-
lunduğu yerlere keşif kolları gönderdik. Nihayet, hacılar sağ
salim döndüler.”

“Daha önce, her taraftaki askerlerimizi cihada çağırmıştık.
Onların gelmelerini beklemedik. Oğlumuz el-Melik el-Afda’la
Ra’selmâ’da beklemesini ve gelen bütün emirlerin onun mai-
yetinde toplanmasını emrettik. Maiyetimizdeki müfred hassa
askerlerimizle Kerek ve Şevbek üzerine yürüyüp mamûrelerini
tahrip ettik, ekinlerini yaktık, ağaçlarını kestik, sakinlerinin
huzurunu kaçırdık.”

“Bu sırada, biz el-Karyateyn’de iken Mısır’dan çağırdığımız
askerler geldiler... Ra’selmâ’daki el-Afda’ın karargâhında ise
Şam, Fırat, el-Cezîre, Musul ve Diyarbakır askerleri toplandı.
Oğlumuz eline geçen bu fırsatı değerlendirip Haçlılar’ın üzerine
bir seriye (birlik) gönderdi. Bunlar neşe ile gittiler. Yağma ya-
pıp ganimet ve esir aldıktan sonra dönerken küfrün birlikleri-
nin yollarını kestiklerini gördüler. Fırtınaların önünde dağla-
rın durduğu gibi, küfrün reislerinin önünde ayaklarını direyip
onların kanlarıyla mızraklarını suladılar. Bu birliğin kuman-
danı Musafferüddîn Gökbörü b. Zeyneddîn Alî Küçük idi. Ya-
nında memlûkümüz Sârmüddîn Kaymaz el-Necmî vardı. As-
kerlerimizle düşmanın yaya ve süvari askerleri üzerine hücum
ettiler. Frenkler’i helâk dairesine aldılar. Sapıklık perişan, hi-
dayet muzaffer oldu. Frenkler’den pek çok kişi öldürüldü veya

esir edildi. Müslümanlar büyük sevinçle döndüler. Bu haber Kerek toprağındayken bize ulaştı. İlk zaferi için Allah'a şükrettik. Bu, daha sonraki zaferin müjdecisi oldu.”

“Kerek toprağında yapacaklarımızı yaptıktan sonra Mısır'dan gelen arkadaşlarımızla birleştik. Nezdimizde üstün gelme delilleri çoğaldı, zafer emareleri göründü. Şam'a (Ra'selmâ'ya) döndük. Orada İslâm askerleri toplanmış, feza denizi onların bayraklarıyla dalgalanıyordu. Oradan kalkıp bir ay kadar Aşterâ'da çadır kurduk. Frenkler bizim toplandığımızı duyunca, ülkelerinde dellâllar çağırıp bu çağrıya koştular. Safer ayı sonlarında Safûriye'de toplandılar. Gerçek Haç'ı ortaya çıkarıp pervaneler gibi onun ışığına kendilerini attılar. Keşif birlikleri dolaşıyor, seriyeler doğup batıyordu.”

“Topluluğumuz tamamlanınca arz (teftiş) günü denen bir günde askerlerimizi teftiş ve kontrol ettik. Allah'a tevekkül ederek Ürdün (Şeria) ırmağını geçtik. Bu sırada el-Melik el-Âdil yanımızda yoktu. Mısır'da onun yanında da birliklerimiz vardı. el-Ukhüvâne'ye indiğimiz sırada Frenkler'in topluluğu üzerine vardık. Onların karşısına dikildik. Yerlerinden ayrılmadılar. Kahramanları ve süvarileriyle harekete geçmediler.”

“Bundan sonra, düşmanla çarpışmak için Lubyâ ovasında bir yer seçtik. Kahraman askerlerimizle sağ ve sol kanatlar, merkez halinde tertiplenerek orada geceye girdik. Bu olay 23 Rebiülevvel Perşembe günü oldu. Akşamleyin hassa birliğimiz ve candanlarla yalın halde gelip Taberiyye'yi kuşattık. Hemen nakkablar lâğım açmaya başladılar. Surun bir tarafı yıkıldı. Geceleyin yağma için insanlar içeriye girdiler. Gece çok karanlıktı. Ateşe verilip evler araştırıldı. Halkı kaleye sığındı. Kaleyi muhasara ederek sabahladık.”

“Bu sırada emirlerimizin elçileri gelip Frenkler'in harekete geçtiğini haber verdiler. İncileri Taberiyye'nin zaptedilmesine üzül-müşler, orasını kendi haline terk ettiklerine pişman olmuşlardı. Korları tutuşmuş, denizleri harekete gelmiş, bütün hazırlıkları,

süvarileri ve yayalarıyla harekete geçmişlerdi. Kendilerini felaket meydanına, ölüm sahasına atmışlardı.”

“Frenkler’in yaklaştıklarını duyunca harbetmek için üzerlerine yürüdük. Karşılarına dikildik. Toz duman gökyüzünü бүrүdү. Öncüler harekete geçtiler. Tüylü oklar uçtu. Atlar rüzgâr gibi esti. Çok çetin bir orduyla onlarla karşılaştık.. Cuma günü hareket edemez, yaralarından yerlerine çökemez bir halde onları durdurduk. Safları dağılmıyor, birbirlerine kenetlenmişler, fakat kanatları kırılmıştı. Nihayet, sel geceleyin vadide durdu. Her iki taraf tabya halinde yerlerinde geceledi...”

“Cumartesi sabahı olduğunda Müslümanlar oldukları yerde duruyorlardı. Hamleler birbirini takip ediyor, mızraklar birbirlerine karşı sıcıyorlar, kollar kılıç sallıyordu. Kılıç kılıcı kucaklıyordu. Şiddetimizi, azmimizin sağlamlığını görüyorlardı. Sıcak her tarafı kavuruyordu... Su aramaya giriştiler. Göl’ün yolunu tuttular. Önlerine çıkıp suya varmalarına mani olduk... Bunun üzerine, Hittin tepesine sığındılar. Biz onları sarmıştık. Onlar arasında kılıç hükmediyordu... Kendilerini meydana attılar, yerlere serildiler. Kan denizi dalgalandı. Vâdiler ölümler ve esirlerle doldu. Kral, kardeşi, Kerek Prinkepsi ve yardımcıları, küfrün ileri gelenleri ve kumandanları, Templierlerin reisi ve yardımcıları, Cübeyl Sahibi, Onfroi b. Onfroi, İskenderûne sahibinin oğlu Markiye sahibi esir edildiler. İçlerinden sadece İbn Barzan (Balian d’Ibelin) ve Kont Raymond kurtuldular. Her ikisi de karşılaşma anında çarpışma, kaçma zamanında hile ilham edilmiş kişilerdi. Kont’a gelince Trablus’a varınca ölüm onu yakaladı. O gün ceberut sahibi kimseler perişan oldular. Gerçek Haç ele geçirildi. Şeytanın dostları mahvoldular.”

“Prinkepsi getirip nezrimizi yerine getirmek için boynunu vurduk. Ahdine vefa etmeyenlerin gidecekleri yer olan ateşe gitmesini çabuklaştırdık. Templier ve Hospitalier şövalyelerini de onun gibi yaptık. Savaş halinde olmadıkları halde onlara ölüm kadehini sunduk. Kılıçlarımızı onların kanlarıyla suladık. Sahradaki kurtlara ziyafet çektik.”

“Bundan sonra, Taberiyye’ye dönüp kalesini teslim aldık... Sonra, Akkâ’ya yürüyüp bu şehri amanla aldık. Orada İslâm’ın şiârını yücelttik. Arkasından, Sur hariç, Cübeyl ve Trablus hududundan Dârûm’a kadar ki sahili zaptettik. Sur suruyla karşı koydu. Kardeşi diğer şehirlerin fethiyle meşguliyetimiz sırasında, vakit bulup muhasara âletlerini çoğalttı. Askalan’ı fethedince 13 Recep Cuma günü Kudüs’ü muhasaraya başladık. Kudüs halkı şehirlerini koruyacaklarını ve bizim şiddetimizden korunacaklarını sanıyorlardı. Şehrin surlarını mancınıklarla bombardımana tuttuk. Nihayet şehrin surunun burçları secde etti. Mancınıklardan atılan taşlar Kubbet el-Sahra’nın imdadına yetişti. Surlarda lâğımlar açtık. Haçlılar üstün geldiğimizi ve yenileceklerini anlayınca, kumandanları şehirden çıkıp itaatlerini bildirdiler. Yalvararak aman dilediler. Şiddetle reddettik. Adamların kanlarını dökeceğimizi, kadınları ve çocukları esir edeceğimizi bildirdik. Bunun üzerine, yanlarındaki Müslüman esirleri öldürmek, mamûreleri tahrip etmek, binaları yıkmakla tehdit ettiler. Bu tehdit üzerine, esir edildikleri takdirde ödemeleri gereken paraya eşit fidye ödemeleri şartıyla aman verdik. İçlerinden kimi fidyesini ödeyip azad edilerek şehirden çıktı. Kimi ödemekten âciz kalarak esaret boyunduruğu altına girdi. Beyt el-Makdis’in teslim alınmasıyla İslâm eski kudsiyetini kazandı. Bâb el-Rahme sahiplerine açıldı. Kubbet el-Sahra eski kudsiyetine kavuştu. Dostların elleri Hz. Peygamber’in ayağının izine sürüldü. Mescid el-Aksâ rükû ve secde edenlerle doldu. Bu diyar Kur’an okunması, hadis rivayeti ve ders takririyle inledi.”

“Kudüs’ün tanzimini bitirdikten sonra Sur’a vardık. Ordumuzla Sur’u muhasara ettik. Sur’da küfrün şiddetli kişileri, elimizden kurtulanları vardı. Şehir müstahkem surla çevrili, gemi gibi denizin ortasında. Mancınıklar kurup bombardıman ettik... Serkeşlik etse de, Allah’ın izniyle, ona sahip olacağız. Ona sahip olunca kalan bütün Frenk şehirlerini alacağız. Sonra, Sur’un muhasarasının ve askerlerin seferî (harp) durumunun uza-

dığını görünce, bu şehrin fethinin elimizden kaçmayacağını düşündük. Askerler uzun savaşımlardan bıkmışlar, kış gelmiş, hava soğumuştı. Yağmurlar başlamıştı. Sur'un etrafındaki kalelere, orayı gözetleyecek ve oraya akınlar yapacak birlikler yerleştirdik. Nevrûz'a kadar istirahat etmeleri için askerlere izin verdik. Şimdilik, Frenkler'den at üzerinde harbeden kalmadı. Bu sene şu şehirler ve kaleler fethedildi. Taberiyye, Akkâ, Zîb, Ma'leyâ, İskenderûne, Tibrîn, Hûnîn, Nâsıra, Tûr, Safûriyye, Fûle, Cînîn, Zerîn, Deburiyye, Afrbelâ, Beysan, Sabastiye, Nablus, Lecîn, Erîhâ, Sancil, Bîre, Yafa, Arsuf, Kaysariye, Hayfa, Sarfend, Sayda, Kal'atü Ebi'l-Hasan, Cebel-i Cefîl, Beyrut, Cübeyl, Mecdelyâba, Mecdelhabâb, Dârûm, Gazze, Askalan, Tell el-Sâfiye, Tell el-Ahmar, Natrûn, Beyt-i Cibril, Cebel el-Haîl, Beyt-Lahm, Lüd, Remle, Kartiyyâ, Kudüs, Sûbe, Hürmüz, Sal', Afrâ, Şakîf."

"Bunlar arasında köyleri, çiftlikleri, kale mesabesindeki burçları saymadık. Bahsettiğimiz bu yerlerden her birinin âmillikleri, köyleri, çiftlikleri var. Müslümanlar buralara girip meyvelerinden ve ekinlerinden faydalandılar."

"Dımaşk'tan çıkıp cihad için askerlerimizi teftiş ettiğimiz sırada, kardeşimiz Seyfeddîn el-Âdil'e yazıp Mısır askerleriyle kendi tarafından Frenk ülkesine girmesini bildirdik. Askerlerimizin muzaffer olduğuna dair mektubumuzu beklemesini emrettik. Frenkler'in yenildiğine ve Taberiyye ile Akkâ'nın fethedildiklerine dair müjdeyi aldığı sırada, ordusuyla Sevâde'ye gelmişti. Zafer haberini alınca el-Arîş'i geçip Dârûm yanından Yafa'ya geldi ve bu şehri kılıçla fethetti. Sonra, Mecdelyâba'yı muhasara edip amanla aldı. Bundan sonra, ona o tarafta kalmasını, acele fethi mümkün olan yerleri almasını emrettik. Biz ise Nâsıra, Safûriyye, Hayfa, Kaysariye gibi yerleri fethedecek birlikler göndermiştik. Allah, onlardan Nâsıra ve Kaysariye'yi kahran ve diğer yerleri amanla almaya muvaffak kıldı. Biz ise şiddetli muharebelerden sonra Tibrîn ve Beyrut'u aldık. Sayda sahibi

ise, sağsalim çıkıp gitmesi şartıyla şehri teslim etti. Cübeyl sahibiye şehrini bize teslim ederek esaretten kurtuldu.”

“Bundan sonra, geri dönüp Askalan’da kardeşimiz el-dil ile birleştik. Mancınklarla surlarını yıktık... şehir halkı mahvolacaklarını anlayınca aman dilediler. Bu seneki fetihleri Kudüs’n fethiyle sona erdirdik... Bu mdenmeyi memlkmz Hsmeddn Sungur el-Ahlâtî’ye verip yakan adamlarından biriyle göndermesini emrettik...”⁵¹

Safed, Kevkeb Kuşatmaları

Bu arada bazı önemli üzücü olaylar oldu. Bunlardan biri Sultan’ın en önemli kumandanlarından olan ve bu sene şam hac emirliği yapan şemseddin b. el-Mukaddem’in Arafat’ta Irak hac emiri Taştigin el-Muktefev tarafından öldürülmesidir. Her iki emir kendilerinin büyük hac emiri olduklarını iddia ediyorlardı. şemseddin b. el-Mukaddem’in Arafat’ta sancak açmasını hazmedemeyen Taştigin ona hücum ederek bazı hacıları öldürdü, şemseddin İbn el-Mukaddem’i yaraladı. şemseddin aldığı bu yaradan öldü. Sultan onun ölüm haberini Akka’da aldı, yerine oğlu İzzeddin İbrahim’i tayin etti.

Başka bir önemli gelişme Kevkeb Kalesi’ni kuşatan Seyfeddin Mahmud el-Esedî ile Safed Kalesi’ni kuşatan Seyfeddin Mesud el-Salt’nin şehit düşmeleridir. şöyle ki, Kevkeb Kalesi Haspi-talierlerin, Safed Kalesi Templierlerin elindeydi. Htn’den kaçan bazı şövalyeler bu kalelere sığınmışlardı. Yol kesmekte, etrafa saldrmaktaydılar. Sultan 6 Ağustos 1188’de Beyrut’u aldıktan sonra Seyfeddin Mahmud el-Esedî’yi Kevkeb Kalesi’ni, Seyfeddin Mesud el-Salt’yi ise Safed Kalesi’ni kuşatmakla görevlendirmişti. Kevkeb’i kuşatan Mahmud el-Esedî Afrbela Kalesi’nde karargâh kurmuştu. Kış gelince Kevkeb’teki şövalyeler kalelerine kapanmışlardır. Buna

⁵¹ el-Feth el-Kudsî, s. 190-202; Subh el-Aş, VI, 496-504, VIII, 281-289.

aldanan Mahmud ihtiyatı elden bıraktı. Gözetlemeyi gevşetti. 1 Ocak 1188 gecesi yağmurlu, soğuk bir geceydi. Kevkeb'teki Hospitalier şövalyeleri Afrbela Kalesi'nde bir baskın düzenlediler. Nöbetçilerin uyumasından istifade ile kaleye girip Mahmud'u ve arkadaşlarını öldürdüler. Sultan bu olayı Sur kuşatmasını kaldırdığı gün öğrendi. Taberiye Sahibi Savimeddin Kaymaz'ın emrine 500 süvari vererek Kevkeb'in kuşatmasıyla görevlendirdi. Safed'i kuşatan Mesud el-Salti de şehit düştü. Bunun üzerine Sultan Mart 1188'de Akka'dan Safed'e hareket etti. Bir ay kadar bu kaleyi kuşattı. Sonra kuşatmayı Tuğrul el-Candar'ın devam ettirmesini emredip 30 Nisan 1188'de Dımaşk'a hareket etti. 5 Mayıs'ta Dımaşk halkı tarafından coşkuyla karşılandı.⁵²

Antakya Prinkepsliği Topraklarının Fethi

Sultan Dımaşk'ta Durûladl'de oturumlar, alimlerle ilim meclisleri tertip etti. Henüz şehre dönüşünün üzerinden beş gün geçmişti ki, Sur'daki Frenkler'in Cübeyl üzerine yürüdükleri haberi geldi. Hemen Mısır'da bulunan el-Melik el-Adil'e bir mektup gönderip Tibnin Kalesi'ne gitmesini, Sur'daki Frenkler'in hareketlerini kontrol etmesini emretti. Kendisi hassa birliğinin başında 10 Mayıs 1188 Salı günü Balebek'e hareket etti. Balebek'teyken Sincar Sahibi İmâdeddin Zengi'nin askerleriyle Hıms yanına geldiğini öğrendi. Hıms'a gitti. Hama Sahibi Takyeddin Ömer ile Halep sahibi oğlu el-Melik el-Zâhir'e askerleriyle Antakya Prinkepsliği topraklarına girmelerini emretti. Kendisi Hama'da Gökborü ve İmâdeddin Zengi ile buluştu. Sağ kanadın kumandasını İmâdeddin Zengi'ye, sol kanadın kumandasını Gökborü'ye vererek Trablus Kontluğu topraklarına, doğru yürüdü. Kadeş Gölü yanında ordugâh kurdu. Yanında İmâdeddin el-Kâtib, İbn Şeddad,

⁵² *Sene'l-Bark*, s. 411-420; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 130-131, *el-Feth el-Kudsi*, s. 177-179, 188-189, 203-204.

İbn el-Esir gibi üç büyük tarihçi vardı. Bu sırada Trablus kontu III. Raymond ölmüş, yerine Antakya Prinkepsi III. Bahemund'un küçük kardeşi IV. Bahemund geçmişti. Etraftan gelen askerlerin orduya katılmasından sonra Sultan 30 Mayıs 1188'de Hısn el-Ekrad'ın doğusunda konakladı. İki gün sonra Trablus Kontluğu topraklarına bir akın yaptı. Bu sırada Cebele kadısı Mansur b. Nebil yanına geldi, Cebele üzerine yürümesini tavsiye etti. Bu şehir 1109 yılında Antakya Prinkepsi Tankred tarafından alınmıştı. Halkının çoğu müslümandı. Frenkler'le anlaşma yaparak topraklarında kalmışlardı. Aynı sırada Cebel-i Bahrâ şeyhleri de gelip itaatlerini arzetttiler. Sultan onlara ihsanlarda bulundu.

1 Temmuz 1188 Cuma günü sultan Hısn el-Ekrad ile Arka'yı arkada bırakarak Trablus Kontluğu topraklarında ilerledi. 3 Temmuz Pazar günü Antartus yanında sahile çıktık. Antartus şehrini bir saatte ele geçirdi. Şehirde bulunan Templier şövalyeleri surlarla tahkim edilmiş iki burca çekildiler. Selâhaddin burçlardan birini bir türlü ele geçiremedi. Kuşatma için bir miktar asker bıraktıktan sonra 11 Temmuz'da Markiye'ye geçti. Templierler kısa zamanda Antartus'a hâkim oldular. Markiye'deki Frenkler ise Markab Kalesi'ne sığınmışlardı. Sultan şehre bir idareci tayin ettikten sonra Markab Kalesi yanındaki yoldan Cebele'ye hareket etti. Yol Markab Kalesi ile sahil arasından geçiyordu. Sultan buraya varınca 60 parçalık bir Sicilya donanması tarafından yolun kesildiğini gördü. Markab çok müstahkem olduğu için onunla uğraşmadı. Yolun deniz tarafına metrisler, siperler koyup arkalarına okçular naftçılar yerleştirdi, düşman donanmasını kıydan uzaklaştırdı. Yoluna devamla Banyas'a vardı. Halk şehirden kaçmıştı. Burada Takyeddin ile el-Melik el-Zâhir de orduya katıldılar.

Sultan 15 Temmuz Cuma günü Cebele'ye vardı. Şehir halkı tarafından karşılandı. Frenkler ise limanın yanındaki burca kaçıp direnmeye devam ettiler. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Şehrin kadısı Mansur b. Nebîl iki taraf arasında aracı oldu.

Müdafilerden burcu amanla teslim edeceklerine, Antakya'da bulunan Cebelelileri serbest bırakacaklarına dair söz aldı. Frenkler 16 Temmuz 1188'de burcu teslim edip silahları, atları, malları ve aileleriyle Antakya'ya gittiler.

Sultan 20 Temmuz'da Cebele'den Lazkiye'ye geçti. 21 Temmuz Perşembe günü şehri aldı. Şehirdeki müdafiler kaleye çekilip direnmeye devam ettiler. İki gün direndikten sonra, kalenin daha fazla dayanamayacağını anlayıp 24 Temmuz Cumartesi günü Cebele kadısı Mansur b. Nebîl aracılığıyla kalenin teslim şartlarını konuştular. Sultan kaleyi teslim etmelerine karşılık, taşıyabildikleri mallarını, silahlarını, ailelerini yanlarına alıp Antakya'ya gitmelerine izin verdi. Yerli Hristiyanlar, Ermeniler cizye vermek şartıyla yerlerinde bırakıldı. Lazkiye çok mamur bir şehirdi. Şehrin askerler tarafından yağmalanmasına, tahrip edilmesine İmâdeddin büyük üzüntü duymuştur.⁵³ Sultan bu şehrin idaresini önce Hüsameddin Sungur el-Ahlâtî'ye verdi. Daha sonra Cebele Takiyyüddin Ömer'in topraklarına katıldı. O, burayı imar etti. Müstahkem bir şehir haline getirdi.

İmâdeddin ile İbn el-Esir'in anlattıklarına göre, Sicilya donanması Sultan'ın şehri almasına engel olamayınca kumandan Margaritus sultanın yanına gelerek *"Sen büyük, cömert, merhametli bir sultansın. Adaletin, faziletin her tarafa yayıldı. Senden korkan bu insanlara ülkelerini geri verirsen sana kul olurlar. Eğer bunu yapmaz, onları kovmaya, kan dökmeye devam edersen, deniz ötesindeki bütün Hristiyanlar ve hükümdarlar sana karşı gelecekler. Onlara karşı koyamazsın"* demiştir.⁵⁴

Sultan 24 Temmuz 1188 Pazar günü Lazkiye'den içeride bulunan Sahyun Kalesi'ne hareket etti. 26 Temmuz Salı günü Sahyun'u kuşattı. Sahyun bir dağın tepesinde sarp bir yerdeydi.

⁵³ el-Feth el-Kudsi, s. 214-239.

⁵⁴ el-Feth el-Kudsi, s. 239-240.

Çok müstahkemdi. Mancınıklarla dövüldü. Bilhassa el-Melik el-Zâhir bunda önemli başarı elde etti.

Nihayet 29 Temmuz Cuma günü hendek dolduruldu. Şiddetli bir hücum başladı. Müdafiler aman dilediler. Kudüs'ün teslimindeki şartlarla onlara aman verildi. Frenkler kararlaştırılan fidyeyi ödeyip Antakya'ya gittiler. Sultan burasının idaresini önce Tuğrul el-Candar'a bıraktı. Sonra kaleyi ondan alıp Ebû Kubeys Sahibi Nâsireddin Mengüpars b. Humartigin'e verdi. Sahyun uzun müddet Nâsireddin'in sülalesinde kaldı. Baybars zamanında 1271 yılında merkeze bağlandı.

Sultan 30 Temmuz Cumartesi günü Ayzu, 31 Temmuz Pazar günü Cemâhiriyyin, 1 Ağustos Pazartesi günü Balâtunis kalelerini teslim aldı. 30 Temmuz 1188'de Sahyun'dan Kuraşıyye'ye doğru hareket etti. 2 Ağustos Salı günü Asi nehrinin doğusuna geçti. Bekas Kalesi'ni kuşattı. 5 Ağustos Cuma günü Bekası teslim aldı. Fakat buraya bitişik Şağr Kalesi direnmeye devam etti. Kale çok sarp ve müstahkem bir yerdeydi. Mancınıklarla bombardımana devam edildi. Fakat bir şey yapamadı. Tam bu sırada müdafiler, Antakya Prinkepsi III. Bahemund'dan izin alırlarsa kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. 11 Ağustos Cuma günü kaleyi teslim edip Antakya'ya gittiler. Sultan Şağr Kalesi'ni Garseddin Kılıç'a verdi. Garseddin buraya yakın ve Ermenilerin elinde olan Kefr-debin Kalesi'ni de aldı.

Sultan 12 Ağustos Cumartesi günü oğlu el-Melik el-Zâhir'i Sermûniye Kalesi üzerine gönderdi. el-Melik el-Zâhir bir haftalık kuşatmadan sonra 18 Ağustos Cuma günü Serminiyye'yi zaptetti. Antakya Prinkepsliği'nin elinde sadece merkez Antakya, Berzûye, Kusayr, Bağras, Süveydiye, Derbsak kaleleri kaldı.

Sultan ise Şağr Kalesi'nin zaptından birkaç gün sonra Afamiye Kalesi'nin karşısındaki Berzûye Kalesi üzerine gitti. 20 Ağustos 1188 Cumartesi günü bu kaleyi kuşattı. Kale çok müstahkem, yüksekti. Mancınıklarla bombardıman fayda vermiyordu. Sultan

ordusunu üç gruba ayırarak 23 Ağustos Salı günü kaleye hücumla başladı. İki günlük şiddetli çarpışmalardan sonra 25 Ağustos Perşembe gün kaleyi fethetti. Burası Antakya Prinkepsinin karısı Sibylle'in kız kardeşine aitti. Sibylle, sultanın casuslarındandı. Bu sebepler sultan onun akrabalarından esir düşenleri ve mallarını serbest bıraktı. Bunları askerlerin korumasında Antakya'ya gönderdi. Sibylle, sultanın bu jestinden çok memnun kaldı.

Sultan Berzûye Kalesi'nin fethinden sonra, Şakîf-i Derkuş yanında Asi nehrinin doğusuna geçti. Birkaç gün Demirköprü yakınında kaldı. 2 Eylül 1188 Cuma günü Templierlere ait Derbsak Kalesi'ni kuşattı. Mancınıklarla bombardımana başladı. 9 Eylül Cuma günü dış sur lağımla çökertildi. Bunun üzerine müdafiler aman dilediler. Antakya'dan izin alırlarsa içindeki şeylerle beraber kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. İznin verilmesi üzerine 12 Eylül Cuma günü kaleyi teslim edip Antakya'ya gittiler.

Sultan 19 Eylül'de yine Templierlere ait Bagras Kalesi üzerine yürüdü. Ordu Antakya ile Bagras arasında konakladı. Sultan kaleyi bombardımana başladı. Bombardıman devam ederken Templierlerin reisi kaleden çıkıp Sultanla konuştu. Aman istedi. İsteğinin kabul edilmesi üzerine şövalyeler 26 Eylül'de kaleyi teslim edip Antakya'ya gittiler. Sultan bu kaleyi ve Derbsak'ı Azaz Sahibi Alemeddin Süleyman b. Candar'a verdi.

Bu sırada Antakya'da büyük bir kıtlık, pahalılık baş gösterdi. Prinkeps III. Bohemund eşinin kardeşini elçi gönderip sulh istedi. Sultan onun isteğini kabul etti. Şemseddin Abdurrahman b. Munkız'ı Antakya elçisiyle III. Bohemund'a gönderdi. Antakya'daki Müslüman esirlerin serbest bırakılması, halihazırda Antakya'ya bağlı Süveydiye, Kusayr'ın da Haçlılar'da kalması şartlarıyla 26 Eylül 1188'de, Ekim 1188 – Mayıs 1189 aylarını kapsayan bir barış anlaşması yapıldı.⁵⁵

⁵⁵ *el-Feth el-Kudsi*, s. 214-261; İbn Şeddad, *el-Nevâdir el-Sultaniye*, Mısır 1964, s. 86-94; İbn el-Esir, XII, 6-20; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 131-137.

Bu sırada askerlerin elleri ganimetlerle dolmuştu. Epeyce zamandır seferdeydiler. Sultan Antakya ile anlaşma yaptıktan sonra 27 Eylül'de Halep'e hareket etti. Artah'a uğradıktan sonra Halep'e vardı. Askerlere izin verdi. Halep halkına ihsanlarda bulundu. Halep'te birkaç gün kaldıktan sonra Dimaşk'a hareket etti. Ömer b. Abdülaziz'in kabri yanında hanıkahı olan Ebû Zekeriyâ el-Mağribî'yi ziyaret etti. Ardından Takıyeddin Ömer'in şehri Hama'ya vardı. Şehrin çok iyi imar ve tahkim edildiğini gördü. Bir gün sonra Dimaşk'a hareket etti. Hims yoluyla Ba'lebek'e vardı. Ramazan ayı girmeden birkaç gün önce,-20 Ekim 1188 tarihi civarında Dimaşk'a vardı.

Kerek-Şevbek, Safed, Kevkeb Kalelerinin Fethi

Bu arada Kerek-Şevbek kaleleri fethedildi. Şöyle ki; Renaud de Châtillon'un öldürülmesinden sonra bu kaleler karısı Etienne'ye idaresine geçmişti. Etienne Kudüs'teydi. Şehrin fethi sırasında fidyeden muaf tutulanlar arasındaydı. Oğlu IV. Onfroi ise Hittîn'de esir alınmıştı. Kudüs'ün fethinden sonra Sultan, Etienne'ye Kerek-Şevbek kalelerinin teslim olmalarını sağlarsa, oğlunu serbest bırakmayı vadetmişti. Dimaşk Kalesi'nde esir tutulan IV. Onfroi getirilerek anasıyla beraber Kerek'e götürüldü. Müdafilere kaleleri teslim etmelerini söylediler. Müdafiler onlara kızdılar, hakaret dolu sözler söylediler. Bunun üzerine Sultan, Kerek ve Şevbek'in kuşatılmasıyla Sadeddin Gümüşaba el-Esedî'yi görevlendirdi. Gümüşaba kaleleri iyice kuşattı. Müdafiler bir sene direndiler. Frenkler'den yardım alamayacaklarını iyice anladılar. Her türlü yiyecek maddesi tükendikten sonra 1188 yılı yaz mevsimi sonlarında Tibnin'de bulunan el-Melik el-Adil'e elçi göndererek, bazı şartlarla kaleleri teslim edeceklerini bildirdiler. Yapılan müzakerelerden sonra, kaleleri, içlerindeki silahları teslim etmeleri şartıyla, özel eşyalarını, ailelerini alarak Ekim 1188 Sur'a gitmelerine izin verildi. Gümüşaba Kerek-Şevbek'i onlara bağlı Va'r, Sal', Hürmüz kalelerini teslim aldı. Böylece, Hicaz-Şam-Mısır yollarına hâkim bu haçlı prinkepsliği sona erdi. Kerek-Şevbek emirliği

bundan sonra da Eyyûbîler ve Memluklar zamanında önemini koruyacak, 1261 yılında merkeze bağlanacaktır.

Sultan Selâhaddin 20 Ekim 1188'de Dımaşk'a geldikten birkaç gün sonra hala direnen Safed, Kevkeb kaleleri meselesini halletmeye karar verdi. Zira Avrupa'da yeni bir haçlı seferi hazırlıklarının yapıldığına dair haberler alıyordu. Bu seferin öncü birlikleri daha 1187 yılı sonlarında Sur'a gelmeye başlamışlardı. Sultan Ekim 1188 sonlarında Safed üzerine yürüdü. Kardeşi el-Melik el-Adil de ona katıldı. Şiddetli bombardımandan, lağımlar açıldıktan sonra Safed'deki Frenkler yanlarındaki Müslüman esirleri serbest bırakarak aman dilediler. 30 Kasım 1188'de Safed Kalesi'ni teslim edip Sur'a gittiler.

Kevkeb Kalesi ise hala direniyordu. Sur'daki Frenkler kaleyi takviye için 200 şövalye ve çarhçılar gönderdiler. Avrupa'dan takviyeler gelinceye kadar bu kaleyi korumak istiyorlardı. Kevkeb'i kuşatan Sanimeddin Kaymaz'ın keşif kolları kaleye gönderilen Frenkler'den bazılarını yakaladılar. Onlardan aldığı bilgiyle Kaymaz Frenkler'in yolu üzerine pusu kurdu. Onları yakalayıp Safed'i kuşatan Sultanın yanına getirdi. Templier-Hospitalierlerden olan bu esirler öldürüldü. Sultan 30 Kasım'da Safed'i teslim alınca Kevkeb önüne geldi. Kaleyi kuşattı. Mancınıklarla dövmeye başladı. Frenkler şiddetle direndiler. Sultan karargâhını kaleye yakın bir yere taşıdı. Siperler yaptırıp kuşatmayı yakından idare etti. Niha yet, müdafiler aman dilediler. Kaleyi ve içindeki silahları, malları teslim ederek 5 Ocak 1189'da Sur'a hareket ettiler. Sultan Kevkeb'i Taberiye Sahibi Sârimeddin Kaymaz'a verdi.

1189 yılı başlarında Kudüs Haçlı Krallığı'ndan sadece Sur ile Şakîf-i Arnun Frenkler elinde kalmıştı. Antakya Prinkepsliği'nden de Antakya, Süveydiye, Kusayr Frenkler elindeydi. Trablus Kontluğu ise bütünlüğünü koruyordu. Ayrıca, Frenkler'in askeri gücü hala fazlaydı. Çoğu aman alarak Sur'a ve Antakya'ya gitmişlerdi. Sultan, Kevkeb'in fethinden sonra Yemen'deki kardeşi Tuğtigin'e

gönderdiği bir mektupta onu Şam'a çağırmakta, İskenderiye'deki görevlilerden, Bizans imparatorundan, Mağrib'ten aldığı haberlere göre Avrupa'da yeni bir haçlı seferi için büyük hazırlıklar yapıldığından bahsetmekte, bu sene kendisinin Antakya'yı, Takıyüddin'in Trablus'u kuşatacağını, el-Melik el-Adil'in ise herhangi bir haçlı seferine karşı, Mısır'da kalacağını söylemektedir.⁵⁶

Şakîf-i Arnun Kuşatması

Sultan Kevkeb'in fethinden sonra Beysan yakınına gitti. 21 Ocak 1189 tarihine kadar Beysan'da kaldı. 21 Ocak'ta Kudüs'e hareket etti. Kudüs'te 31 Ocakta Kurban Bayramı'nı geçirdi. 1 Şubat 1189 Pazartesi günü Askalan'a hareket etti. Orada alınan müdafaa tedbirlerini gözden geçirdi. Kardeşi el-Melik el-Adil'i Mısır'a gönderdi. Kendisi ise Akka'ya hareket etti. 19 Şubat'ta hala Akka'da bulunuyor, müdafaa tedbirleri alıyordu. Bu sırada Mısır'dan Akka'ya yeni kuvvetler geldi. Sultan, Bahâeddin Karakuş'a surun zayıf taraflarını tamamlamasını emretti. Hüsameddin Beşâre'yi Akka valisi tayin etti. Sonra Taberiye'ye gitti. 21 Mart'ta Dımaşk'a vardı. Daruladl'de oturumlar tertip etti. Bu sırada Dımaşk'a gelen Abbasi halifesinin elçisi İbn Sekine'yi kabul etti. Cevabî elçi olarak Ziyâeddin b. Şehrazûrî'yi Bağdat'a gönderdi. Elçiyle beraber bazı Frenk esirlerini, kıymetli hediyeleri kral Guy'ün tacını, Gerçek Haç'ı da yolladı. Bunlar Bağdat sokaklarında dolaştırıldılar.

Sultan 21 Nisan 1189 Cuma günü Dımaşk'la Sur arasındaki Renaud de Sidon'a ait Şakîf-i Arnun Kalesi'ni kuşatmak maksadıyla Dımaşk'tan hareket etti. Merc-i Burğus denen yerde 11 Rebiülevvel 585/29 Nisan 1189 Cumartesi gününe kadar bekledi. Sonra Banyas'a geçti. Oradan Şakîf-i Arnun yakınındaki Merc-i Uyun'a vardı. 5 Mayıs 1189 Cuma günü Merc-i Uyun'da karargâh kurdu. Şakîf-i Arnun Kalesi'ni kuşatmak için hazırlıklara başladı.

⁵⁶ *el-Feth el-Kudsi*, s. 205-207, 266-276; İbn el-Esir, XII, 20-23; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 137-138.

Akıllı, kurnaz bir adam olan Şakîf-i Arnun Sahibi Renaud de Sidon, sultanın yanına geldi. Onun tarafına katılmak istediğini, Sur'daki ailesini getirdikten sonra kaleyi teslim edeceğini söyledi. Sultan'dan üç aylık mühlet istedi. Bu arada gizlice kaleyi tahkim ettiriyor, zaman zaman Sultan'ın yanına gelip, Arapça'yı iyi konuştuğu için, onunla sohbet ediyor, yemek yiyor, ordu çarşısından silah satın alıyordu. Bu durumu bazı emirlerin dikkatini çekti. Sultana, Renaud'nun kendisini oyaladığını söylediler. Bunun üzerine, Sultan karargâhını kaleye hâkim bir yere taşıdı. Renaud yine zaman zaman Sultan'ı ziyaret ediyor, onunla yemek yiyordu. Verilen üç aylık mühlet bitmek üzereyken iznin bir yıla çıkarılmasını istedi. Sultan onu gözaltına aldı. Keşif için kaleye bazı adamlar gönderdi. Bunlar kalenin surlarındaki bazı kısımların tamir edildiğini bildirdiler. Üç ay sonunda sultan onu kalenin yanına götürdü. Müdafilere kaleyi teslim etmelerini söylemesini istedi. O da onlara Latince bir şeyler söyledi. İçerideki müdafiler mukavemeti artırdılar. Bunun üzerine Sultan, Renaud'yu tutuklayıp Banyas Kalesi'ne gönderdi. Gerçekte Renaud, Sur şehrindeki Frenkler'le temas halindeydi. Onlar Akka üzerine yürüyünce kendisi de Şakîf-i Arnun etrafında harekete geçecekti.

Sultan Renaud'yu 20 Ağustos'ta Banyas'tan yanına getirtti. Kaleyi teslim etmesi için tehditte bulundu. Sonuç alamayınca onu Dımaşk Kalesi'ne gönderdi. 22 Ağustos 1189 Çarşamba günü Şakîf-i Arnun'u kuşattı. Henüz 4 gün geçmişti ki, 26 Ağustos 1189 Pazar günü Sur'daki Frenkler'in Akka üzerine yürümekte olduklarını haber aldı. Bazı emirleri kaleyi muhasara ile görevlendirip yanındaki diğer askerlerle Akka'nın yardımına koştu. Etrafa mektuplar göndererek askerleri cihada çağırdı. Şakîf-i Arnun'daki Frenkler bir seneye yakın dayandılar. Nihayet, kendilerine aman verilmesi, efendileri Renaud de Sidon'un serbest bırakılması karşılığı 24 Mart 1190 Pazar günü kaleyi teslim edip efendileri ile Sur'a gittiler.⁵⁷

⁵⁷ *el-Feth el-Kudsi*, s. 276-284, 285-288, 359; İbn Şeddad, s. 97-98, 102-103; İbn el-Esir, XII, 27-28; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 138-140.

V. Bölüm

Üçüncü Haçlı Seferi, Akka Müdafaası

Sultan Şakif-i Arnun işiyle uğraşırken bir taraftan da Sur'daki yeni gelişmeleri, Avrupa'da III. Haçlı Seferi için yapılan hazırlıkları takip ediyordu. Bu arada kral Guy de Lusignan'ın etrafında toplanan Frenkler Trablus'tan Sur önüne geldiler. Sur'da bulunan Marquis Conrad de Montferrant ile müzakerelerde bulundular. Conrad onları şehre kabul etmedi. Kendisinin Avrupa'daki hükümdarların naibi olduğunu, onlardan emir beklediğini söyledi. Sonra, Haçlılar Sur'un Conrad'ın idaresinde kalmasını, Guy emrindeki kuvvetlerin yakındaki bir İslâm şehrini ele geçirmesi için desteklenmesini kararlaştırdılar.

Bu arada Avrupa'dan III. Haçlı Seferine katılanların öncüleri doğuya gelmeye devam ediyordu. Frenkler'in gücü devamlı artıyordu. Papa VIII. Gregorius doğuya yeni bir haçlı seferi düzenlenmesi hususunda 1187 yılında bir beyanname yayınlamıştı. Onun ölümü üzerine Papalık makamına geçen III. Clemente'in gayretleriyle İngiltere-Fransa arasındaki savaş sonra ermiş, 1187 yılı sonundaki Sur müdafaasına Fransız, Alman, Venedikli, Cenovalı, Pisa'lı bazı kuvvetler katılmıştı. 1188 yılında Sicilya donanması

doğuya gelmiş, Selâhaddin'in Antakya seferine engel olmaya çalışmıştı. 1188 yılı ortalarına doğru Batı Avrupalı birçok kont, dük, önemli hükümdar haçlı seferi için hazırlıklara başlamışlardı. 6 Nisan 1189'da 52 parça gemiden meydana bir Pisa donanması Sur önüne gelmişti. Bunu bazı kont ve baranların gelişleri takip etmişti.

Yukanda söylediğimiz gibi, Sur önünde kral Guy kumandasında karargâh kuran Haçlılar, Sultan Merc-i Uyun karargâhındayken 2 Temmuz 1189 Pazartesi günü Sayda üzerine yürümek için harekete geçtiler. Hemen öncü birlikler durumu sultana bildirdiler. Sultan yanındaki süvarilerle harekete geçti. Savaş meydanına vardığı sırada öncüler onları yenmiş, 7 kişiyi esir almışlardı. Savaşta Aybek el-Ahras şehit düşmüştü. Sultan iki gün öncülerin yanında kaldı. Frenkler'den hareket görmeyince onları izlemek için 4 Temmuz'da Frenk karargâhına yakın bir tepeye vardı. Onun savaşacağını sanan çok sayıda yaya gönüllü onu takip etti. Hatta, daha ileriye gittiler. Sultan onları engellemeye çalıştı ise de dinlemediler. İçlerinden bazıları düşman tarafından öldürüldü. İki tarafın askerleri arasında çatışma meydana geldi. Bu çatışmada emirlerden Gazi b. Mesud b. el-Basârû şehit düştü. Bu arada Dimaşk'tan, diğer yerlerden gönüllüler gelmişti. Sultan düşmanla savaşmak için yaklaştı. Bunu gören Haçlılar karargâhlarına döndüler. Sultan ise 12 Temmuz Perşembe günü Tibnin'e vardı. Ardından Akka'ya uğradı. Müdafaa tedbirlerini gözden geçirdi. Sonra Merc-i Uyun karargâhına döndü. 22 Temmuz'da Haçlılar'ın harekete geçtiklerini, etrafta yakaladıkları Müslümanları öldürdüklerini, odun ve meyve topladıklarını öğrendi. Bunun üzerine Sultan Tibnin garnizonuna onlara baskın düzenlenmesini emretti. Önce atlılar onlara saldırarak, düşman karşı taarruza geçince geri çekilerek onları pusuya çekeceklerdi. Akka garnizonu da arkadan Haçlılar'a saldıracaktı. Sultan 24 Temmuz Pazartesi gecesi bu planını uygulamak için harekete geçti. Tibnin garnizonunu yağma yapıp döndüğünü gördü. Tibnin

ile Sur şehri arasına pusucular yerleştirdi. Sekiz birliği öncü tayin etti. Her birlikten 20 süvari seçti. Frenkler'e ok atıp tahrik etmelerini, pusuya çekmelerini emretti. Bu askerler düşmana ok atmaya başladılar. Düşman saldırınca savaşa tutuştular. Pusudakiler bunu öğrenince onlara yardıma koştular. Akşama kadar şiddetli çarpışmalar oldu. Araplar'dan bir grup düşmandan kaçarken sarp bir araziye girdi. Düşman onlara yetişip hepsini öldürdü. Öldürölen arap emirleri arasında Nukra emiri Zâmil b. Tübbel, emir Hacî b. Mansur, Rabia Arapları'ndan Mutrif b. Rafi, Sultanın memluklarından Aybek el-Sâkî vardı. Frenkler güçlü görünüyorlardı. Sultan 26 Temmuz 1189 Çarşamba günü Merc-i Uyun'a döndü.

Frenkler bundan sonra bir aya yakın sessiz kaldılar. Akka üzerine yürümek için hazırlık yaptılar. Yukarıda geçtiği gibi Sultan 22 Ağustos 1189 Çarşamba günü şakîf-i Arnun'u kuşattı. Aynı gün Frenkler'in kral Guy Balian d'lbelin, Templier tarikatı reisi Gerard kumandasında Sur önünden Akka istikametinde harekete geçtiklerini, bazı birliklerinin Nakura geçidini geçip İskenderûne'ye vardıklarını, Nakura geçidini koruyan birliği yenip bazı askerleri öldürdüklerini öğrendi. Hemen yakınlardaki askerlere mektuplar gönderip Frenkler'in önünü kesmelerini emretti. Bazı emirleri düşmanı oyalamakla görevlendirdi. Bir harp meclisi topladı, askerleri cihada çağırđı. Maksud Frenkler'in önünü kesmekti. *"Frenkler bir yere inerlerse kene gibi yapışırlar. Onları yerlerinden atmamız mümkün olmaz"* dedi.

Frenkler 12 Recep 585/26 Ağustos 1189 Pazar günü yeniden harekete geçtiler, Ayn-ı Bassa denen yere vardılar. Sultan o gece ağırlıkları gönderdi. şakîf-i Arnun'u kuşatmasıyla bir miktar kuvveti görevlendirdikten sonra 27 Ağustos Pazartesi günü Akka'ya hareket etti. Cübbü Yusuf, Münye, Lubyayoluyla 28 Ağustos Salı akşamı Kefr-Kamâ'ya vardı. Geceyi orada geçirdikten sonra 29 Ağustos Çarşamba günü Akka karşısındaki Cebel-i Harruba'ya vardı. Frenkler 28 Ağustos Salı günü orduları, donanmalarıyla

Akka önüne varmışlar, kralın çadırını Tell-Maslaba'da kurmuşlar, şehri denizden, karadan kuşatmışlardı. Sultanın yanında fazla asker yoktu. Hemen hücumla geçemezdi. Hûnin yoluyla düşmanı takip için gönderdiği emirler yanına geldiler. Ordunun ağırlıkları Safuriye çayırına indi. Sultan düşmanın kuşatma çemberinden bazı zayıf noktaları keşfetti. Geceleyin bu noktalardan Akka'ya takviye birlikler soktu.

Ardından etraftan askerler gelmeye başladılar. Sultan ordusunu merkez, sağ ve sol kanatlar olmak üzere tertip etti. Bu tertiple ordugâhını Akka çayırına indirdi. Tell-Keysan'da otağını kurdu. Ordunun sağ kanadı Tell el-Iyazıye'ye, sol kanadı Tatlısu Irmağına kadar uzandı. Sultan düşmanı kara tarafından kuşattı. Çeşitli noktalara, bilhassa Nakura'ya birlikler yerleştirdi. Düşmanın karardan yardım almasını engelledi. Haçlılar'a göre, bu sırada kral Guy'ün emrinde fazla kuvvet bulunmuyordu. İbn Şeddad ise 2 bin şövalye, 30 bin yaya olduklarını söyler.⁵⁸

Frenkler'in üstün tarafları donanmalarıydı. Büyük bir donanmaya, usta denizcilere sahiptiler. Durmadan Avrupa'dan takviye alıyorlardı. Eylül 1189 başlarında Frizen, Flaman, Danimarkalılar'dan meydana gelen 500 gemilik bir donanma, bundan birkaç gün sonra İtalya'dan gelen gemilerle Flandre'in ünlü şövalyesi Jacques d'Avesnes, Barr, Brienne, Dreux kontları, Beauvais Philippe kumandasında bir Flaman, Fransız filosu, bunun ardından Londralılar'dan meydana gelen bir küçük bir filo Akka önüne geldi. İmâdeddin'in deyiimiyle *"Denizin yüzünü gemilerden meydana gelen bir peçeyle örttüler."* Her gün Frenkler'le Akka'daki birlik ve Selâhaddin'in ordusu arasında çatışmalar oluyordu.

Eylül ayı ortalarında Sultan'ın yardımına Musul, Diyarbakır, Sincar, el-Cezire askerleri geldiler. Bunlarla birlikte Gökborü,

⁵⁸ *el-Feth el-Kudsi*, s. 289-295; İbn Şeddad, s. 98-101; İbn el-Esir, XII, 29-33; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 140-142.

Takıyeddin Ömer de gelmişlerdi. Frenkler yeni gelen yardımlarla kuşatma çemberindeki boşlukları doldurarak 12-13 Eylül günleri Akka'nın dışarıyla bağını tamamen kestiler. Bunun üzerine sultan emirleriyle durumu değerlendirip çarpışmak için 14 Eylül 1189 Cuma sabahı düşmana yaklaştı. Onu taciz etmeye başladı. Frenkler süvarilerinin etrafını yayalardan bir sur ile çevirmişlerdi. Yerlerinden ayrılmadılar. İçlerinden biri öldürülünce onun yerini başkası ahyordu. Ertesi gün 15 Eylül Cumartesi sabahı Sultan, Takıyeddin'in kumanda ettiği sağ kanadın bulunduğu Akka'nın kuzey kapısına bakan kısma takviye yaparak hücumla geçti. Düşmanın sol kanadını bozguna uğrattı. Düşmanı, kral Guy'ün çadırının bulunduğu güney kapısına doğru attı. Kuzeydeki Karkuş kapısından orta kapıya kadarki kısmı düşmandan temizledi. Şehre girerek düşmanın kuşatma durumunu inceledi. Akka garnizonunu personel, silah, erzak bakımlarından takviye etti. Müdafilerin kumandanlığına Ebü'l-Heycâ el-Semûn'u getirdi. Şehrin valisi ise Bahaeddin Karkuş'tu. İmâdeddin bu sırada düşmanın yıldığını, onu mevzilerinden atmanın kolaylaştığını, fakat emirlerin askerlerin saldırıyı yarıda keserek ona toparlanma fırsatı verdiklerini söyler.⁵⁹

16 Eylül Pazar günü Müslümanlar düşmanı mevzilerinden atmak için yeni bir saldırı düzenlediler ise de bir başarı elde edemediler. Düşman karargâhının etrafına siperler, siperlerin arkasına uzun mızraklı yayalar, çarhçılar yerleştirmişti. Askerler bunları aşamadılar. Bazı emirler yaya çarpışılmasını tavsiye ettiler. Bir kısmı “*düşman kalabalık, yeni takviyeler aldıktan sonra kesin hücumla geçelim*” dediler. Frenkler bu fırsatı değerlendirerek karargâhlarının etrafını sur ve hendekle çevirdiler. 19 Eylül Çarşamba günü Müslümanların öncülerine karşı saldırıya geçtiler. Savaş akşama kadar devam etti. İki ordu oldukları

⁵⁹ el-Feth el-Kudsi, s. 296-298.

yerde gecelediler. Savaş 20 Eylül'de de devam etti. Sonra düşman karargâhına döndü.

Sultan 24 Eylül Pazartesi günü otağını kral Guy'ün çadırının karşısında bulunan Tell el-Iyaziye'ye taşıdır. İki ordugâhta bu-
laşıcı hastalık vardı. Bu hastalıktan Sincar askerlerinin kuman-
danı ve Rakka Sahibi Hüsameddin Toman 26 Eylül'de öldü. 10
Ekim'de Hüsameddin Sungur al-Ahlâtî öldü. Sultan da 1186 yı-
lında geçirdiği büyük hastalığın etkisindeydi. Zaman zaman ra-
hatsızlanıyordu. Akka'yı kuşatan Frenkler'le şehirdeki birlik ara-
sında her gün çarpışmalar oluyordu. Bazen iki tarafın askerleri
çarpışmayı bırakıp istirahat ediyorlar, konuşuyorlardı. Bir gün
Frenkler'den biri *"Ne zamana kadar böyle savaşacağız. Adam-
larımız mahvoldu. Biz ve siz çocuklarımızı çıkaralım, dövüşsün-
ler"* dedi. İki taraf çocuklarını çıkardılar. Çocuklar savaş oyunları
oynadılar. Bir ara bir Müslüman çocuk bir Frenk çocuğu tutup
yere çaldı. Esir alarak götürdü. Bir Frenk 2 altın vererek çocuğu
kurtardı. Bir gün gemilerden birinden ünlü bir at kaçtı. Yüze-
rek Akka limanına girdi. Limandaki görevliler atı yakalayıp sul-
tana hediye ettiler. 29 Eylül Cumartesi günü Araplar'dan bir grup
odun toplayan bir haçlı grubuna rastladı. Onlara hücum edip ba-
zılarını öldürdü.⁶⁰

Kuşatmanın Başlaması ve Büyük Çarpışma

Bu arada Frenkler'e Avrupa'dan devamlı yardım geliyordu.
Conrad da Sur'dan Frenk karargâhına geldi. Frenk kaynaklarına
göre, bütün bunlara rağmen Frenkler'in savaşçı gücü 1000 sü-
vari (şövalye), 20 bin yayaya ulaşabilmişti. İmâdeddin'in bu sa-
vaşta esir düşen Templier tarikatı reisi Gerard'dan nakline göre,
Akka önündeki haçlı kuvvetlerinin sayısı 110 bin civarındaydı.

⁶⁰ *el-Feth el-Kudsi*, s. 299-307; İbn Şeddad, s.102-119; İbn el-Esir, XII, 32-36; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 142-144.

İslâm âleminde cihad ruhu zayıfladığı için, ferdi katılımlar dışında sultan başka İslâm devletlerinden, hatta halifeden yardım alamıyordu. Henüz Mısır askerleri de gelmemişti. Savaşın ertesi günü Sultan tarafından etraftaki hükümdarlara gönderilen mektupta *“Frenkler, bakın nereden gelip ne kadar çok kuvvet yığdılar. Bu uğurda ne kadar mal sarfettiler. Ülkelerindeki hükümdarlar, diğer büyükler yardıma koştular. Milletlerinin varlığını korumak için canlarını hiçe saydılar”* denmektedir.

Durum bu vaziyetteyken Haçlılar bir miktar kuvveti, herhangi bir baskın, çıkış ihtimaline karşı, kral Guy’ün kardeşi Geroffrai kumandasında karargâhlarında bırakarak, 3 Ekim 1189 Çarşamba sabahı karargâhlarının dışına çıkıp savaş tertibi aldılar. Merkezi kral Guy kumanda ediyordu. Zaten Sultan’ın ordusu da savaş nizamında konuşlanmıştı. Merkezde Sultan, sağ kanatta Takıyeddin, sol kanatta Gökbörü vardı. Düşman ilerlemeye başlayınca Sultan Çavuşa *“İslâm’ın imdadına yetişin!”* diye bağırmasını söyledi. Kösler, nakkareler çalmaya başladı. Askerler savaş nizamına girdiler. İbn Şeddad ordunun tertibini şöyle verir:

“Merkezde Sultan bulunmaktaydı. Onun sağında oğlu el-Melik el-Afdal, onun sağında Musul askerlerinin başında Zahîreddin b. el-Belengerî, onun sağında Diyarbakır askerlerinin başında Amid Sahibi Kutbeddin Sökmen, sonra Nablus Sahibi Hüsameddin Muhammed b. Ömer b. Lâçin, sonra Sârimeddin Kaymaz, sağ kanadın en sonunda deniz tarafından Takıyeddin Ömer yer almıştı. Sultanın solunda sırasıyla Seyfeddin Ali b. el-Meştub arap emiri Mücellâ, Mihraniye ve Hakkâriye Kürtler’i, Sincar askerlerinin başında Hüsameddin Toman’ın oğlu Yarunkuş, sonra Muzaffereddin Gökbörü, sonra Seyfeddin Yazguç, Arslanboğa, kahramanlıklarıyla ün salmış Esediler bulunmaktaydı. Merkezin önünde ise Fakih Ziyâeddin Îsâ bulunuyordu.”

Sultan saflar arasında dolaşarak askerleri cesaretlendiriyor, sabırlı olmalarını tavsiye ediyordu. Kuşluk vakti iki ordu birbirine yaklaştı. Düşmanın sol kanadı Takıyeddin'in bulunduğu sağ kanada karşı şiddetli hücumla geçti. O da düşmanı içeri çekerek karşı saldırıya geçmek için geriledi. Sultan onun çekildiğini görünce sağ kanada takviye gönderdi, merkez zayıfladı. Merkezin zayıfladığını sezen Frenk şövalyeleri bu kısımda bulunan el-Cezire, Musul, Diyarbakır askerlerinin bulunduğu kesime karşı şiddetli saldırıya geçtiler. Frenkler'le savaşta tecrübesi az olan bu askerler bozguna uğradılar. Bozgun merkezin diğer kısımlarına sirayet etti. Bar kontu Henri kumandasındaki bir grup düşman şövalyesi Sultan'ın otağının bulunduğu Tell el-Iyâziye'ye kadar ilerledi. Sultanın otağında bulunan ulemadan, idarecilerden bazı kişileri öldürdüler. Ordunun bozguna uğradığını sanan bazı askerler, gönüllüler Sultanın otağı ile ağırlıkların bir kısmını yağmaladılar. Bazıları Dimaşk'ın yolunu tuttu. Fakat ilerleyen şövalyelere arkadan destek gelmeyince Sultan karşı taarruzla onları püskürte.

Zira, düşman merkeze karşı hücumla geçince sol kanattaki Gökbörü, Esediler, Yarankuş, Arslanboğa, Mihraniye, Hakkâriye Kürtler'i taarruza geçerek düşmanın sağ kanadını geri atmışlardı. Sağ kanattaki Takıyeddin, Kaymaz, Hüameddin Muhammed b. Ömer b. Lâçin de karşı taarruza geçerek düşmanın sol kanadını bozguna uğratmışlardı. Düşmanın merkezi kaskaca alınmıştı. Bu sebeple merkezden hücumla geçen çok sayıda haçlı askeri öldürüldü. Müslümanlar Frenkler'i karargâhlarına kadar kovaladılar. Düşmanın karargâhta bıraktığı dinç kuvvetler, etrafındaki hendek, sur onları korudu. Sonuçta Sultan önemli bir zafer kazandı. İbn el-Esir *"Eğer hezimet sırasında askerlerin bir kısmı kaçmamış olaydı, Müslümanlar Frenkler'i imha ederlerdi"* der.

Çarpışmadan sonra sultan otağına döndü. Şehit düşen kişilerin gömülmesini emretti. Toplam 160 kişiydi. Aralarında Emir Mücellâ, Fakih Ziyâeddin'in kardeşi Zâhireddin, Hacib Halil el-

Hakkârî, Şair Ebu Ali b. Ravâha, İsmail el-Sufi el-Mükebbis, taştane, hazine de görevli iki kişi vardı. Frenkler'in zayıyatı ise İbn el-Esir'e göre 10 bin, İbn Şeddad'a göre 7 bin, İmâdeddin'e göre 5 bindir. Esir alınanlar arasında Templier tarikatı reisi Gerard ve 3 kadın şövalye vardı. Conrad ise kral Guy'ün müdafaası sayesinde esir düşmekten kurtulmuştu.

Sultan ve ileri gelen emirler ertesi gün düşman karargâhına karşı hücumla geçilmesi niyetindeydiler. Fakat savaş sırasında askerlerin bir kısmı kaçmış, gönüllülerden sultanın otağını, ağırlıkları yağmalayanlar kaybolmuşlardı. Sultan yağmalanan malların bir kısmını buldu. Düzeni bozulan orduyu yeniden tanzim etmekle uğraştı. Yağmalanan malların toplanması için etraftaki idarecilere mektuplar, emirler yolladı.

Sultan 13 Ekim Çarşamba günü emirlerle bir toplantı yaptı. *"Düşman büyük yara aldı. Şimdi deniz kış sebebiyle sakin değil. Düşman deniz ötesinden yeni yardımlar almadan harekete geçelim. Bizim ise kardeşim el-Melik el-Adil'den başka beklendiğimiz yardım yok"* dedi. Fakat emirler arasında bir anlaşma sağlanamadı. Bu arada Sultan da hastalandı. Ardından orduda salgın hastalık baş gösterdi. Sultan, düşmanı gözetlemek için öncü birlikler yerleştirip otağını 17 Ekim Çarşamba günü ağırlıkların bulunduğu Harrube tepesine taşıdı. Askerler de aynı yere geldiler. Akka'daki müdafilere durum bildirildi. Onlar da şehrin kapılarını kapadılar. Bu durumdan faydalanan Haçlılar etraflarını denize kadar derin bir hendekle çevirdiler. Kuşatma çemberindeki boşluğu Marguis Conrad doldurdu. Haçlılar ardından gemilerindeki kuşatma aletlerini indirip Akka'nın etrafına yerleştirmeye başladılar. Sultan ise hastaydı.

İmâdeddin *"Bir gün sultana 'Askerler onlara karşı hücumla geçsin. Belki de başarı kazanırlar' dedim. Sultan 'Ben başlarında olmazsam pek bir şey yapmazlar' dedi"* der. Bu arada öncülerle düşman öncüleri arasında her gün küçük çaplı çarpışmalar

oluyordu. 15 Ekim'de Akka'daki müdafiler bir düşman gemisini ele geçirdiler. Ardından Frenkler kuşatma aletleri mancınıklar, burçlarla Akka'ya karşı hücumlara başladılar.⁶¹

Alman Haçlıları

Bu arada Alman İmparatoru Friederich Barbarossa'nın 100 bin kişilik (mübalağalı) bir orduyla kara yoluyla gelmekte olduğuna dair haberler alınıyordu. Sultan bunun üzerine Halife el-Nâsır'a, etraftaki hükümdarlara mektuplar göndererek yardım istedi. Halifeye mektubu İbn Şeddad götürdü. Fakat sultan kendi tabileri, bazı gönüllü gruplar dışında yardım alamadı. 2 Nisan 1190'da İbn Şeddad eliboş döndü. Halife, papanın gösterdiği gayretin binde birini göstermiyor, üstelik Selâhaddin'i kıskanıyordu. Friederich Barbarossa Mayıs 1189'da Regensbourg'tan hareket etmiş, Macaristan'dan geçtikten sonra, 23 Haziran'da Bizans topraklarına girmişti. Sultan ile Bizans İmparatoru Isaakios Angelos'un arası iyiydi. İmparator Alman Haçlıları'nın haberlerini ona bildiriyordu. Almanlar'ın meşakkatli, uzun kara yolculuğuyla yıprandıklarını söylüyordu. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ve oğullar ise tarafsızdı. Bununla beraber, Haçlılar'ın ülkelerinden geçmelerini engelleyeceklerini yazıyorlardı. Ayrıca, Kılıçarslan ihtiyarlığı sebebiyle devletini oğulları arasında paylaştırmış, büyük oğlu Kutbeddin Melikşah'ın baskısı altındaydı. Barbarossa'nın geçişini engelleyemediler. Sadece uç Türkmenleri'nin saldırıları onu yıprattı. Barbarossa Konya yoluyla Silifke bölgesine geldi. 10 Haziran 1190'da yıkanmak için girdiği Göksu ırmağında boğuldu. Onun boğulması üzerine Almanlar'ın bir kısmı ülkelerine döndüler. Bir kısmı oğlu Friederich von Schwaben kumandasında yollarına devam ettiler.

⁶¹ *el-Feth el-Kudsi*, s. 308-329; İbn Şeddad, s. 109-115; İbn el-Esir, XII, 36-41; Runciman, III, 22-23; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 144-147

Sultan, Almanlar'ın yaklaşması üzerine, oğlu el-Melik el-Afdal, Takıyyuddin, bazı emirleri Halep bölgesine gönderdi. Friederich von Schwaben ordusuyla Halep, Lazkiye topraklarından geçerken hırpalandı. Yanındaki askerlerin bir kısmı öldürüldü, esir alındı. 1000 kadar kişiyle Trablus'tan gemiye binerek 7 Ekim 1190'da Akka önündeki haçlı ordugâhına ulaştı. Haçlılar arasında önemli varlık gösteremedi. Bir müddet sonra öldü.⁶²

Alman Haçlıları'nın gelişile ilgili hilâfet divanına yazılan mektuptan bir parça

“Büyük felaketi bildiren haberler bize ulaştı. Bu felaket Alman kralının çok sayıda kont, kalabalık bir orduyla gelmekte olmasıdır. Buna dair şayialar dolaşmakta, düşman onunla bizi tehdit etmekte. Buhar gelince askerlerden bir kısmı Anadolu'ya gitmek için hazırlandı. Bu askerler Anadolu askerleriyle onların yolunu keseceklerdi. Haberin doğru olup olmadığı için biraz bekliyoruz. Mart, Nisan, Mayıs ayları geçti. Kılıçarslan ve oğullarının yardım edeceklerine onlara engel olacaklarına dair mektupları devamlı geliyordu. Fakat umduğumuz olmadı. Şu sırada Almanlar'ın İslâm ülkesinde ilerlediklerine Şam'a gelmekte olduklarına dair mektuplar gönderdiler.

Sonra onların Haçlılar'la anlaştıkları, ülkelerinden geçmelerine müsaade ettikleri haberi geldi. Şu halde her müslümana cihad farz oldu. Hizmetkârınız bu ağır işi tek başına yapıyor, yardımınızı bekliyor.”

Sultanın hasta olduğu günlerde 27 Ekim 1189'da el-Melik el-Adil Mısır ordusuyla cepheye geldi. Ordusunda zenciler de vardı. Sultan ayrıca Dimaşk ve etrafındaki milisleri de çağırmıştı. Her gün iki taraf arasında çarpışmalar oluyordu. Frenkler karargâhları

⁶² el-Feth el-Kudsi, s. 330-331, 389-402; İbn Şeddad, s. 123-128; Runciman, III, 9-15; Salahaddin Eyyûbi ve Devri, s. 147-148.

dışına çıkamıyorlardı. Sultan bu sırada Halife'ye gönderdiği bir mektupta şöyle der:

“Daha önce düşmanla savaşlarımıza dair bilgi vermiştik. Şimdi Frenkler Akka önüne indiler. Üç aydır onlarla çarpışıyoruz. Çeşitli savaşlarda Frenkler'den 20 binden fazla insan öldü. Fakat bu onlara hiçbir etki yapmadı. Sayılarını azaltmadı. Azimlerini kırmadı. Hala Akka'yı kuşatmaya devam ediyorlar. Biz de onları kuşatmışız. Her gün İslâm askerleriyle onlar arasında savaşlar oluyor. Yaya ile yaya, süvari ile süvari çarpışıyor. Şimdi kardeşimiz el-Melik eAdil kalabalık bir orduyla geldi. Fakat düşman bir değil ki, tedbir fayda versin. Bütün deniz ötesi, küfür diyarı geldi. Her ülke, her şehir gemilerini, askerlerini gönderdi. Hazinesini ortaya koydu. Papazları haçlarıyla ülkelerini dolaşıp İslâm'a karşı mücadeleye çağırdılar. Kimi ülkesini terk etti, kimi gücü yetmeyince malını ortaya koydu. Demirler giymiş halde dalgalar gibi geldiler. Eksildikçe artıyorlar, hayatlarını hiçe sayıyorlar, savaş karşısında yılmıyorlar. Hükümdarlarının yola çıktıklarını öğrenedik. İş daha da vahimleşerek Hadîminiz yardımlarınızı bekliyor.”⁶³

Cephede Yeni Gelişmeler

Sultan ayrıca Mısır donanmasını çağırmıştı. Hüsameddin Lü'lü el-Hacib kumandasındaki 50 gemilik bir Mısır donanması hazırlıklarını tamamladıktan sonra 26 Aralık 1189 Salı günü Akka önündeki düşman gemilerinin ablukasını yararak Akka limanına girdi. Bu arada bir düşman savaş gemisi ile bir erzak gemisini ele geçirdi.

Donanmanın Gelişine Dair Mektuptan Bir Fasl

“Düşmana denizden kat kat yardım geldiğini görünce Mısır donanmasını çağırdık. Ansızın Akka'ya geldi. Deniz üzerine öyle

⁶³ el-Feth el-Kudsi, s. 337-339.

*bir yazı yazdı ki, düşman okumaktan aciz kaldı. Gemileri kont-
ların atmacalarını kovdu. Şinileri (savaş gemileri) düşman sa-
vaş gemilerine darbe vurdu. Onlar geri döndüler, gurapları (kü-
çük harp gemileri) düşman gurapları arasında uçtu, tarideleri
(at gemileri) düşman taridelerini kovdu. Geldiği ilk gün düşman
gemilerine galip gelip onları ateşe verdi. Frenkler denizden yar-
dım alamaz oldular. Denize gemilerimiz hâkim oldu. İstediklerini
yaptılar. Ganimetlerle döndüler. Deniz düşmana dar geldi.”*

Bunun üzerine Conrad İngiltere Kralı II. Henry'den yardım istedi. Fakat bu sırada Henry ölmüş yerine Richard geçmişti. Kış mevsimiydi. Çarpışmalar durmuştu. Sultan donanmanın gelişin- den de faydalanarak Akka'ya erzak, silah, savaşçılar soktu. Şeh- rin müdafaasını güçlendirdi. Şehre giren personel arasında kalite- li mancınıkçılar, naftçılar vardı. Akka'daki müdafilerle Sultan arasındaki haberleşme yüzücüler, güvercinler, köslerle sağlanı- yordu. Her iki ordugâhta çamaşırcı kadınlar bulunuyordu. Haç- lılar arasında muharip kadınlardan başka genel kadınlar vardı. Akka'daki savaşçılar bir gece düşmanın meyhanelerinin bulunduğu yere baskın yaparak genel kadınlardan bazılarını alıp götürdüler. Hatta İmâdeddin'in yazdığına göre, 300 genel kadın bir gemiyle Avrupa'dan Frenk ordugâhına gelmiş, bunu duyan Müslüman as- kerlerden bazıları düşman karargâhına kaçmışlardır.⁶⁴

Ayrıca, Sultan Akka kuşatmasının uzayacağını görünce et- raftaki hükümdarlara elçiler gönderdi. Onlardan at, silah, asker göndermelerini istedi. Bu sene Tell el-Iyaziye'deki ordugâhta Sul- tanın en yakın adamlarından Fakih Ziyaeddin İsâ ile akrabasın- dan İzzeddin Musek b. Cekkü öldüler.⁶⁵

Sultanın yardım istemesi üzerine Musul atabeyi İzzeddin Mesud mızrak, kalkan, kılıç, beyaz naft gönderdi. Beyaz naft en

⁶⁴ *el-Feth el-Kudsi*, s. 342-349.

⁶⁵ *el-Feth el-Kudsi*, s. 350-354; İbn Şeddad, s. 117-118.

makbul naft çeşidiydi. Sincar Sahibi İmâdeddin Zengi de oğlu Kutbeddin kumandasında askerlerini gönderdi. Buna yazılan teşekkür mektubundan bir parça:

“Gönderdiğiniz silahlar geldi. Kalkanlar, mızraklar yenilendi. Gelen natfla düşmanlar yanacak... Bu silahlar gerçekten ihtiyaç duyulduğu için istendi. Zira uzun harpler bütün tehi-zatı tüketti. Mızraklar kırıldı, kılıçlar köreldi, miğferler par-çalandı. Savaş mızrak uçlarını, okları, atları tüketti. Kalan atlar ürkek, kılıçlar kesmiyor, yaralayanlar yaralandı, yüzler gülmüyor. Bu gönderdiğiniz yardımdan hangi yardım daha faydalı olur? Hayrettir ki, silahlar bitiyor, düşman bitmiyor. Hasad edildikçe çoğalıyor. Ölenlerin yerine başkaları geliyor. Zira deniz onlara devamlı yardım getiriyor. Günler onları es-kittikçe geceler yeniliyor.”

8 Şubat 1190'da Sultan Harrube ordugâhındaydı. Yanında kardeşi el-Adil, oğlu el-Afdal, Takıyeddin Ömer bulunuyordu. Ordugâhın büyük bir çarşısı vardı. Askerler bütün ihtiyaçlarını buradan sağlıyorlardı. Frenkler Akka'yı kuşatmaya devam ediyor-lardı. Sultan bazen ava çıkıyordu. Mart 1190'da bir gün onun ava çıktığını öğrenen Frenkler mevzilerinden çıkarak kumsalda bulu-nan öncülere saldırdılar. Hemen durum karargâhta olan el-Melik el-Adil'e bildirildi. Onun askerlerle yardıma gelmesi üzerine iki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Savaş gece karanlığına ka-dar devam etti. Sonra iki ordu mevzilerine çekildi. Ölenler ara-sında Hacib Aydoğmuş el-Mecdi de vardı. Savaş sırasında Sulta-nın memluklarından Serâsungur atının tökezlemesi sonucu düştü. Bir düşman saçını yakalayıp kılıcıyla darbe indirmek istedi. Sera-sungur saçını tutan adamın elini keserek kurtuldu.

Akka'ya gelen Mısır donanması şehrin deniz tarafındaki kuşat-masını zayıflatmıştı. Sultan bundan istifade ile Akka garnizonunu

takviye etmişti. Kış hafifleyince Haçlı donanması yeni takviyeler aldı. Kanrad kumandasında Akka önüne geldi. İki donanma arasında meydana gelen savaşta Akka donanması zayıf kaldı, limana kapandı. Denizdeki haçlı ablukası yeniden tamamlandı. Müslüman ordusu haçlı ordusunun karadan yardım almasına imkân vermiyordu. Fakat Haçlılar deniz yoluyla her türlü yardımı alıyorlardı. Karadaki abluka etkisiz kalmaktaydı.

Kış geçince Sultan etraftaki askerlere cepheye dönmelerini emretti. İlk gelen Hıms Sahibi II. Şirkuh oldu. Onu Şeyzer Sahibi Sabıkeddin Osman, Tell-Başır Sahibi İzzeddin İbrahim b. Şemseddin b. el-Mukaddem ve başkaları takip ettiler. Bunun üzerine Sultan Harrube'deki ordugâhtan ayrıldı. Düşmanla çarpışmak için 25 Nisan 1190 Çarşamba günü Tell-Keysan'a ilerledi. Ordusunu tertip etti. Sağ kanatta Takıyyüddin, sol kanatta el-Melik el-Adil vardı. Bu sırada Abbasi Halifesi el-Nasır'ın elçisi geldi. Uçan naft, kargı, 5 naftçı ile 20 bin dinar tüccarlardan istikraz alınmak üzere bir çek getirmişti. Sultan çek dışındaki yardımları aldı. Elçiyi cepheye gezdirdi.

Bu arada Frenkler uzun hazırlıklardan sonra büyük burçlar yapmışlar, yanmaması için üzerlerini derilerle derilerin üzerini çamurla kaplamışlardı. 27 Nisan 1190 Cuma günü bu burçları, diğer kuşatma aletlerini Akka surlarına yaklaştırarak şiddetli bombardımana başladılar. Şehirdeki müdafiler de onlara aynı şekilde cevap veriyorlardı. Düşmanın bombardımanının etkisiyle surun bazı kısımları büyük zarar gördü. Müdafiler sultana haber göndererek şehrin düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını bildirdiler.

Sultan hemen düşmana yaklaşarak tazyike başladı. Otağını Tell el-Iyaziye'ye taşıdı. 2 Mayıs Çarşamba gününe kadar savaş böyle devam etti. 3 Mayıs Perşembe sabahı şehirden bir yüzücü gelip şehrin zor durumda olduğunu bildirdi. Sultan düşmanın tazyikini azaltmak için onun mevzilerine saldırdı. Etrafa mektuplar gönderip yardım istedi. el-Melik el-Zâhir ile Muzaffereddin

Gökbörü 4 Mayıs Cuma günü geldiler. 5 Mayıs Cumartesi günü Akka'daki müdafilerden Ali b. Arif el-Dımaşkî Karakuş'tan izin isteyip naftla düşmanın üç burcunu ve içlerindeki 300 kişiyi yaktı. Böylece Akka büyük bir tehlikeden kurtuldu. Müdafiler şehirden çıkış yaparak hendekleri temizlediler, yanan burçların demirlerini aldılar, surların yıkılan kısımlarını onardılar. Sultan etrafa tebşirnâmeler göndererek başarıyı bildirdi.

Burçların yakılmasıyla ilgili Tuğtigin'e gönderilen mektuptan bir parça

"Frenkler çeşitli savaş aletleri yapmak için büyük paralar harcadılar. Büyük burçlar, mancınıklar yaptılar, yollarını hazırladılar. Sonra bu burçları, mancınıkları sura yaklaştırdılar. Şehirdekiler korkuya düştüler. Biz kuşatarak bir müddet düşmanı oyaladık. Allah'a yalvardık. Allah beklemediğimiz bir lütufta bulundu. Arkadaşlarımıza bizi ferahlatan bir fikir ilham etti. 18 Rebiülevvel Cumartesi günü düşman burçlarına naft kapları attılar. Onları yaktılar. Tepe gibi burçlar harabe haline geldi."

"Bu mektubumuz Allah'ın bahsettiği bir nimeti müjdeler. 18 Rebiülevvel Cumartesi öğle vakti... Akka'daki arkadaşlarımız düşmanın savaş aletleri üzerine naft kapları attılar, hepsini yaktılar. Uzun zamanda üç büyük burç, debbabeler, mancınıklar hazırlamışlar, Akka surlarına yaklaştırmışlardı. Burçlar şehrin surlarından daha yüksekti. İçlerini savaşçılarla techiz etmişler, Müslümanlar onların zararından korkuya kapılmıştı. Allah'ın yardımıyla bu aletler bir saat içinde yandı, harabe haline geldi. Burçlardaki yangınları söndürmek için düşmanın 300'den fazla zırhlı askeri içlerine girmişlerdi. Onlar da yandılar. Sonra arkadaşlarımız şehirden çıkarak bu aletlerin kalıntılarını alıp götürdüler."

Bir müddet Frenkler'den ses çıkmadı. Sultan da durumunu kuvvetlendirmekle meşgul oldu. 19 Mayıs 1190 Salı günü Sincar

Sahibi İmâdeddin Zengi, 12 Haziran'da Cizre Sahibi Sencerşah ordugâha geldiler. 19 Haziran'da ayrıca Musul atabeyinin oğlu Hürremşah Musul askerleriyle geldi. Sağ kanatta el-Melik el-Adil ile el-Afdal arasında yerini aldı. 27 Haziran'da Erbil Sahibi Zeyneddin Yusuf geldi. Sol kanatta kardeşi Gökbörü'nün yanında yerini aldı.

Daha önce Sultan Mısır'dan yeni bir filo gönderilmesini emretmişti. Yanına erzak gemileri de alan bu donanma 13 Haziran 1190 Perşembe günü Akka önüne geldi. Sultan Frenkler'i meşgul etmek için bütün hatlarıyla saldırıya geçti. Bilhassa gelen donanma tarafındaki hücumu şiddetliydi. Aynı sırada Akka garnizonu da bir çıkış yaparak saldırıya geçti. Frenkler Mısır donanmasının limana girişini engellemek için donanmalarıyla hareket geçmişlerdi. Bu sırada Akka limanında bulunan Hüsameddin Lü'lü kumandasındaki donanma bir çıkış yaparak düşman gemilerine arkadan vurdu. Mısır'dan gelen donanma, erzak, silah yüklü gemiler Akka limanına girdi. Şehirdeki erzak, silah sıkıntısı ortadan kalktı. Müdafilerin maneviyatı yükseldi.⁶⁶ Bu münasebetle yazılan bir mektupta şöyle denir:

“Bu mektubumuz Allah'ın bahşettiği zaferi müjdelere. Bu zafer Mısır'dan ikinci donanmanın 8 Cemaziyelevvel öğle vakti erzak ve malzemelerle gelmesi, sağ-salim Akka limanına girmesidir. Böylece şehir sıkıntıdan kurtuldu. Donanma geldiği sırada Frenk gemileri engel olmaya çalıştılar. Daha önce Akka limanında bulunan donanma bir çıkış yaparak düşman gemilerini dağıttı. Altısını ele geçirdi. İçlerinde bulunan adamları, kadınları esir aldı.”

⁶⁶ el-Feth el-Kudsi, s. 357-388; İbn Şeddad, s. 119-122; Salahaddin Eyyûbi ve Devri, s. 149-151.

el-Melik el-Adil'in Zaferi, II. Henri de Champagne'in Geliş

Bu arada, Almanlar'ın yollarını kesmek için Sultanın Halep bölgesine gönderdiği Takıyeddin ve bazı kumandanlar henüz dönmemişlerdi. Haçlılar bu durumdan istifadeyle Müslüman ordusuna karşı yeni bir saldırı düzenlediler. 25 Temmuz 1190 Çarşamba günü karargâhlarının etrafındaki hendeklerin dışına çıkarak savaş tertibi aldılar. Sultan bunu öğrenince çavuşa *"İslâm'ın imdadına yetişin!"* diye bağırmasını emretti. Askerler Savaş nizamında konmuştu. Sultanın kösleri çalmaya başladı. Kumandanlar kösleriyle cevap verdiler. Frenkler Takıyeddin'in terk ettiği sağ kanadın zayıf olduğunu düşünerek bu kanada saldırdılar. Bu kanatta el-Melik el-Adil, Sârimeddin Kaymaz, İzzeddin Curdik, Muhammed b. Ömer b. Lâçin, Banyas Sahibi Hüsameddin Beşara gibi ünlü kumandanlar vardı. el-Adil düşmanın saldırısının şiddetini görünce karargâhını bırakıp yana çekildi. Düşman onun karargâhına girip yağmaya başladı. Düşman safalarının bozulması üzerine el-Melik el-Adil ile oğlu Mevdud karşı saldırıya geçtiler. Merkezde olan Sultan da onlara destek verdi. Ayrıca, Sungur el-Halepî kumandasındaki Azîziler, Hürremşah kumandasındaki Musul askerleri düşmanın ilerleyen sol kanadının arka hatlarına doğru saldırıya geçmişlerdi. Kıskaç altına alınan düşman kuvvetleri el-Adil tarafından kılıçtan geçirildi. Müslümanlar kaçan düşmanı karargâhına kadar takip ettiler. Savaş ikinci vakti sana erdiğinde el-Adil'in karargâhından düşman karargâhına kadarki saha dokuz saf halinde düşman ceseyle dolmuştu.

Diğer taraftan şiddetli direnişle karşılaşmayan Müslüman ordusunun sol kanadındaki İmâdeddin Zengi, Gökbörü, kardeşi Zeyneddin Yusuf düşman karargâhına kadar ilerlemişlerdi. Sultan, pusuya düşmemeleri için onları geri çağırdı, gayretlerine teşekkür etti.

Ayrıca, bu çarpışma sırasında Akka garnizonu da bir çıkış harekâtı yaparak düşman karargâhındaki bazı eşyayı ve kadınları alıp götürmüştü. Kaynaklara göre düşmanın zayıtı 7 bin-10 bin civarındaydı. İmâdeddin der ki, *“Askerlerin elleri ganimetlerle doldu. Çok miktarda silah, techizat ele geçirildi. Kıymetli zırhlar yok pahasına satıldı. Ordu çarşısı halkının kazançları arttı.”* Sultan zaferi tebşirnamelerle etrafa bildirdi.⁶⁷

Bu zaferden bir gün sonra Almanlar’a karşı gönderilen Halep bölgesindeki Takyeddin kumandasındaki askerlerin, Türkmenler’in zaferlerini bildiren mektup geldi. Müslümanların morali arttı. Düşman yediği darbenin etkisiyle elçi göndererek sulh müzakerelerinin başlamasını teklif etti. Fakat 27 Temmuz 1190’da ileride Akka kralı olacak olan II. Henri de Champagne deniz yoluyla birçok kont, şövalye, bol miktarda silah ve erzakla Akka ordugâhına geldi. Henri İngiltere, Fransa krallarının yeğeniydi. Frenkler’e büyük moral verdi. Mevzilerini terk etmemelerini, Fransa, İngiltere krallarının gelmekte olduğunu söyledi. Yanında getirdiği asker 10 bin civarındaydı. Böylece Haçlılar daha da kuvvetlendiler, maneviyatları arttı. Sultan ise askerlerin 1000’er kişilik gruplar halinde öncü olarak düşman karşısında nöbet tutmalarını emrettikten sonra otağını tekrar ağırlıkların bulunduğu Harrube tepesine taşıdı. Akka şehri Haçlı donanmasının ablukasındaydı. Müdafilerle haberleşme yüzücüler, güvercinler vasıtasıyla sağlanıyordu.

Öyle anlaşıyor ki, kazandıkları başarıya rağmen Müslümanlar yorgun ve yıldı. Kara tarafından şehirle teması sağlayacak bir köprübaşı elde edememişlerdi. Frenk mevzilerine karşı etkili bir saldırı yapamıyorlardı. Haçlılar bundan ve Sultanın hastalığından faydalanarak kuşatmanın şiddetini artırdılar. Henri de Champagne’ın getirdiği malzemelerle büyük mancınıklar, hücum kuleleri yaptılar. Ağustos 1190 başlarında şehir surlarına karşı

⁶⁷ *el-Feth el-Kudsi*, s. 403-414.

yeniden hücumla geçtiler. Şehir güç durumunda kaldı. Bunun üzerine müdafiler bir çıkış yaparak mancınıkların, kulelerin bulunduğu kısmı ele geçirdiler. Şehirden naftçılar çıkıp mancınıkları, kuleleri yaktılar. Frenkler'den 70 şövalyeyi öldürdüler, bazılarını esir aldılar. Esir alınanlar arasında bulunan 4 ünlü kişiyi de öldürdüler. Frenkler onların ölümüne çok üzüldüler. Ardından Akka ile Sultan arasında mektupları getirip götürten İsa el-Avvam Akka limanında ölü bulundu. Çarpışmalar devam etti. Düşmanın çabaları sürdü. Henri de Champagne iki büyük mancınık inşa ettirdi. Surlara yeniden bombardımana başladı. 3 Eylül'de müdafiler gece çıkış yaparak bu mancınıkları da naftla yaktılar.

Bu arada Akka'daki müdafiler yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Sultan'ın Mısır'dan istediği ikmal gemisi gecikmişti. Bunun üzerine Beyrut valisi İzzeddin Üsame'den bir gemiyle erzak yollamasını istedi. Üsame Frenkler'den ganimet alınan bir gemiye erzak ve silah yükledi. Gemiye haçlı gemisine benzetti, personeline Haçlılar'a benzer kıyafetler giydirdi. Etraftan geçen Frenk gemilerinin arasında gemiyi Akka'ya gönderdi. Gemi Akka limanı önüne gelince hemen limana girdi. Fakat bu yardım yeterli değildi. 12 Eylül 1190'da şehrin valisi Karakuş ile kumandanı Ebü'l-Heycâ el-Semûn bir yüzücüyle mektup göndererek şehirde 17 Eylül'e kadar yetecek erzak kaldığını bildirdi. Durum kritikti. Tam bu sırada 16 Eylül'de Sultanın İskenderiye'den istediği üç yük gemisi Akka önünde görüldü. Şehri kuşatan düşman gemileriyle savaşarak limana girdi. Müdafilerin maneviyatı yükseldi.

Bu arada Akka limanının ağzında denizde bir burç vardı. Savaşçılarla techiz edilen bu burç düşman gemilerinin limana girmesine engel oluyordu. Frenkler bir gemiye burç monte ederek içini naft ve yanıcı maddelerle doldurarak ateşlediler. Gemiyle 24 Eylül'de burca ve limana saldırdılar. Rüzgârın birden ters yöne dönmesi bazı gemilerinin yanmasına sebep oldu. Burca, limana zarar gelmedi. Ardından 7 Ekim 1190 akşamı Trablus'tan gemiyle

yola çıkan, yanında 1000 kişi kadar savaşçı kalan Alman Kralı Friederich von Schwaben Akka ordugâhına geldi. Birkaç gün dindikten sonra ordugâhtakileri bir şey yapamamakla itham etti. Ordugâhın dışına çıkıp savaşmaya karar verdi. Yapılan nasihatları dinlemedi. Çok sayıda yayanın başında Müslüman öncü birliğinin bulunduğu Tell el-Iyazi'ye doğru ilerledi. O gün öncüler sultanın halkasındaki seçkin memluklardı. İki taraf arasında çetin bir savaş başladı. Sultan bunu öğrenince Tell Keysan'a geldi. Hemen bir biri ardınca takviye birlikler gönderdi. Düşman çok sayıda zayıat vererek akşama doğru mevzilerine çekildi. Kral canını zor kurtardı. Bir daha savaşmak için çıkmadı.

Frenkler bundan sonra büyük bir debbâbe yaptılar. Demir direklerle bunu tavanladılar. Önüne iki boynuzu olan bir koç başı taktılar. Debbabeyi bakır levhalarla kapladılar. İçini personelle doldurdular. 14 Ekim 1190 Pazartesi günü bunu sura yaklaştırdılar. Yanıcı maddelerle doldurdular. Akka'daki müdafiler onun karşısında manevralar diktiler, debbabeye naft kapları attılar. Frenkler debbabenin dışındaki yangını söndürdüler. İçindeki yangını söndüremediler. Debbabe yandı. Akka'daki müdafiler 16 Ekim Çarşamba günü şehirden çıkıp debbabenin, koçbaşının demirlerini aldılar, içeri götürdüler.

Bu sıralarda sultan tarafından halifeye gönderilen bir mektupta Haçlılar'ın inat ve azminden şöyle söz edilir:

“Frenkler'den davaları uğrunda ölümü hiçe sayan, bu uğurda vatanlarından, ailelerinden sevinerek ayrılan, denizin dalgalarına binerek canlarını tehlikeye atan kişilerle İslâm'ın başı dertte. Onlar, bütün bunları papazlarına itaat, marqizlerinin emirlerini yerine getirmek, inançlarını korumak, peygamberlerinin kabri uğrunda ölmek için yapıyorlar. Sabır ve sebatla tehlikelere dahiıyorlar. O derece ki, kadınları bile deniz yoluyla ülkelerinden geldiler. Onlardan bir markiz 500 süvari, yaya,

okçu ve mızraklıyı peşine takmış, bütün masraflarını üzerine alarak buraya yola çıkmıştır. Onun gemisine İskenderiye yakınlarında el koyduk. Başka bir prenses Alman kralıyla geldi. Nice Frenk kadınları zırh giyip savaşmak için kalkanlar, kuntariyeler (uzun saplı mızraklar) taşıyorlar. Yapılan çarpışmalarda onlardan bazıları ölü olarak bulundu. Zırhları çıkarılmadan kadın oldukları anlaşılmadı. Müslümanlar ise tam aksine sızlanıyorlar, sabır göstermiyorlar. Bölük bölük oluyorlar. Sıvışıp gidiyorlar, dönmüyorlar. Kalırlarsa para verilince kalıyorlar. Gelirlerse kalplerinde birlik olmadan geliyorlar”.⁶⁸

Cephede Yeni Gelişmeler

16 Ekim Çarşamba günü Almanlar’a karşı Halep bölgesine gönderileni askerler Harrube karargâhına döndüler. İçlerinde el-Melik el-Zâhir, Şeyzer Sahibi Sabikeddin Osman, İzzeddin İbrahim b. el-Mukaddem, Hüsameddin Hüseyin Bârik, Balebek Sahibi Behramşah vardı. Aynı gün Frenkler Akka surlarına karşı yeni bir hücumla geçtiler. Müdafiler onların yaklaşmasını beklediler, sonra topluca çıkış yaparak onları karargâhlarına attılar.

16 Ramazan 586/17 Ekim 1190 Perşembe günü Zib sahiline iki Frenk yolcu gemisi vurdu. İçindeki insanlar, eşyalar ele geçirildi. İçlerinde zengin bir kadın da vardı. 20 Ekim 1190 Pazartesi günü Sultan karargâhını Şefr-Am denen yere taşıdı. Zira, sığınan Frenk askerleri Frenkler’in intikam için harekete geçeceklerini söylüyorlardı. 29 Ekim’de Erbil Sahibi Zeyneddin Yusuf öldü. Sultan onun yerine Erbil ve tabilerine kardeşi Gökbörü’yü tayin etti. Şahrazur’u da ona verdi. Onun elindeki Harrun, Urfa, Samsat’ı ise aldı. Gökbörü’ye Takyeddin’in gelişine kadar cephe hede kalmasını tembih etti. Bu arada yağmurlar başlamış,

⁶⁸ *el-Feth el-Kudsi*, s. 415-435; İbn Şeddad s. 129-131, 132-140; İbn el-Esir, XII, 51-53; *el-Ravzateyn*, II, 161-164; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 151-157.

çarpışmalar yavaşlamıştı. Uzaktan gelen emirler ülkelerine dönmek için sızlanıyorlardı. Sultan ise, düşmanın ne yapacağı belli olmadığı için onları tutmaya çalışıyordu. Cizre Sahibi Sencerşah ülkesine dönmek için sabırsızlanıyordu. Sultan izin vermezince habersizce cepheden ayrıldı. Yolda Takıyeddin'e rastladı. Takıyeddin onun ordugâhtan izinsiz ayrıldığını öğrenince, “*Sen henüz çocuksun. Bunun sana ne pahaya mal olacağını bilmezsin.*” dedi. “*Dönemem*” deyince, “*O zaman zorla döndürülürsün*” dedi. Kasım 1190'da Takıyeddin ordugâha dönünce sultan Gökbörü'nün yerine sol kanada onu tayin etti. Gökbörü düzenlemelerde bulunmak için Erbil'e gitti. Bir daha cepheye dönmedi. Sultan Hama, Maarra, Selemiye, Menbic, Kalet-i Necm, Cebele, Lazkiye, Balatunus, Bikisrail'e ilaveten, Gökbörü'den aldığı Harran, Urfa, Samsat, el-Müvezzer'i ve Meyyâfârikîn'i Takıyeddin'e verdi. Ayrıca, Sincar Sahibi İmâdeddin Zengi de bir an önce ülkesine dönmekte ısrar ediyordu. Sultan ona “*Benim gibi bir adamı kaybeden kişi acaba ne kazanır*” anlamındaki beyti yazıp gönderdi. O da ısrarından vazgeçti.⁶⁹

Frenkler'in Etraflarındaki Kuşatma Çemberini Kırma İçin Yeni Bir Teşebbüsleri

Bu sırada, iki ordugâhta hastalık vardı. Frenkler erzak sıkıntısı çekiyorlardı. İçlerinden ölenler, Müslüman ordugâhına sığınanlar çoktu. İmâdeddin sığınanların açlıktan bitap, muharebe edemeyecek durumda olduklarını, Müslümanların onları kabul edip beslediklerini, içlerinden bazılarının Müslüman olup ordunun hizmetine girdiklerini, bazılarının da pişman olup veya bir suç işleyip Frenk ordugâhına döndüklerini söyler.

⁶⁹ *el-Feth el-Kudsi*, s. 436-440; İbn Şeddad, s. 140-146; İbn el-Esir, XII, 56, 60-62; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 157-158.

Böyle zor bir durumda bulunan Frenkler kuşatma çemberini kırmak, erzak tedarik etmek için yeni bir çıkış yapmaya karar verdiler. Sultanın hasta olmasını fırsat bildiler. Friederich von Schwaben kumandasında Akka'yı kuşatmaya devam edecek, karargâhı koruyacak yeterli kuvvet bıraktıktan, dört gün yetecek erzak, su aldıktan sonra, 11 Kasım 1190 Pazartesi günü kral Guy, Henri de Champagne, Conrad kumandasında mevzilerinin dışına çıktılar. İkinci vakti Tell el-İyâziye yanında Müslümanların açtıkları kuyuların yanında konakladılar. Öncü kuvvetlerle temasa geldiler. Sultan bunu öğrenince, geceleyin ağırlıkların Kaymun ve Nâsıra'ya taşınmasını emretti. Ordu savaş nizamına geçti. Sağ kanat Tell el-Harrûbe sonuna, sol kanat Akka (Tatlısu) Irmağına kadar uzanıyordu. Merkezde sultan, onun sağında oğulları el-Afdal, el-Zâhir, el-Zafir, onların sağında sırayla Hürremşah kumandasındaki Musul askerleri, sonra el-Melik el-Adil kumandasındaki Mısır askerleri vardı. Sultanın solunda sırasıyla Hüsameddin Muhammed b. Ömer b. Lâçin, Sarimeddin Kaymaz, Banyas Sahibi Hüsâmeddin Beşâre, İzzeddin Curdik, Bedreddin Duldurum, Takıyeddin, İmâdeddin Zengi, Cizre Sahibi Sencerşah, Seyfeddin Ali b. el-Meştub, Cemaleddin Hoştetin, Hakkariye, Mihraniye, Humeydiye, Zerzâriye Kürtler'i, Esediler yer almıştı.

12 Kasım Salı sabahı öncüler düşmanın harekete geçtiğini bildirdiler. Sultan her birlikten müfreze çıkararak öncülerini takviye etti. Bunların bir kısmı düşmana karşı koyarken bir kısmı tepelerin arkasında pusu kurdular. Düşman Tatlı su nehrinin doğu kıyısı boyunca ilerliyor, öncüler onlara ok atıyordu. Düşman ölümlerini yaralıları yanına alarak nehir boyunca ilerleyip kaynağına ulaştı. Sonra nehrin batısına geçti. Nehirle deniz arasındaki tepeye indi. Sultan durumu Tell el-Harrube'den takip ediyordu. Frenkler 13 Kasım Çarşamba sabahı ortada süvarileri, etrafında yayaları olduğu halde Müslüman hatlarına yaklaştılar.

Ordularının ortasında bir arabada kırmızı, büyük bir haçlı bayrağı bulunuyordu. Müslümanlar Haçlılar üzerine ok atıp kışkırtmaya çalışıyorlardı. Onlar ise saldırıya geçmiyorlardı. Düşman kendisini müdafaa ede ede çekilmeye başladı. Öğle vakti Dauk köprüsüne vardı. Burada köprüden nehrin doğusuna geçerlerken iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Seyfeddin Yazguç ile Ayaz el-Tavil bu çarpışmalarda büyük kahramanlık gösterdiler. Haçlılar doğuya geçtikten sonra köprüyü tahrip ettiler, orada gecelediler. 14 Kasım Perşembe günü Frenkler çarpışa, çarpışa karargâhlarına çekildiler. Müslümanların öncüleri onları taciz ediyorlardı. Bunun üzerine haçlı süvarileri aniden hücumla geçtiler. Meydana gelen çarpışmada Müslümanlar 3 önemli kayıp verdiler. Haçlılar'dan da ünlü bir kont öldürüldü. Haçlılar bu çıkıştan da başarı elde edemediler. Müslüman tarihçiler sultanın hasta, yanındaki askerlerinin bir kısmının ülkelerinde olması sebebiyle Haçlılar'ın tehlikeyi ucuz atlattığını söylerler.

Bundan sonra Sultan ve kardeşi el-Adil seçkin bir birliği Akka'nın kuzeyinde bir tepenin arkasında pusu kurdurdular. Bir miktar arap süvarisi düşmanı tahrik ederek 23 Kasım 1190 Cuma günü, 200 kadar şövalyeden meydana gelen bir düşman süvari birliğini kurulan pusu üzerine çekti. Saldırıya geçen düşman şövalyeleri ya öldürüldüler ya esir alındılar. Bir kişi bile geri dönmedi. Esirler arasında Fransız şövalyelerinin kumandanı da vardı. Sultan bu esirlere çok iyi davrandı, kürkünü Fransız kumandana giydirdi. Esirleri ağırladıktan sonra Dımaşk Kalesi'ne gönderdi. İmâdeddin bunların atlarının, silahlarının, zırhlarının birer servet değerinde olduğunu söyler.⁷⁰

⁷⁰ *el-Feth el-Kudsi*, s. 441-452; İbn Şeddad, s. 147-150; İbn el-Esir, XII, 53-55; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 158-161.

1190-1191 Kış Mevsiminde Cephede Meydana Gelen Gelişmeler

Soğuklar, yağmurlar başlamıştı. Askerlerin bir kısmı ülkelere dönmek için sabırsızlanıyorlardı. Savaş uzadığı için ülkede yiyecek sıkıntısı, para darlığı vardı. Sultan ülkelerine dönmek isteyen askerlere izin verdi. 25 Kasım 1190 Pazartesi günü Sincar Sahibi İmâdeddin Zengi, Cizre Sahibi Sencerşah, 30 Kasım'da Hürremşah kumandasındaki Musul askerleri, 6 Şubat 1191'de el-Melik el-Zâhir ülkelerine hareket ettiler. Takıyeddin de Güneydoğu Anadolu'da kendisine verilen topraklarda düzenleme yapmak maksadıyla 2 Mart 1191'de cepheden ayrıldı. Sultan ona Amid ve Mardin sahipleriyle yapılan anlaşmalara saygı göstermesini, gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra hemen dönmesini tembih etmişti. Takıyeddin Meyyafârikîn'e giderken Mardin'den bir miktar yardım aldı. Ardından Amid'e bağlı toprakların bir kısmını, Siverek, Hani'yi aldı. Oradan Çapakçur (Bingöl) üzerine yürüdü, burayı da aldı. Bunun üzerine Ahlat Sahibi Beğtemür ona karşı 4 bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti. İki taraf Muş ovasında karşılaştılar. Takıyeddin, Beğtemür'ü yendi. Ardından Ahlat'a bağlı Şemîran Kalesi'ni aldı. Oradan yine Ahlat'a bağlı Malazgirt üzerine yürüdü. Mama Hatun kumandasındaki Erzurum askerleri de yardıma geldiler. Takıyeddin Malazgirt'le epey uğraştı. Şehirdekiler ümidi kesince, kaleyi teslim etmek için mühlet istediler. Bu mühletin dolmasına iki gün kala 9 Ekim 1191 Cuma günü Takıyeddin hastalıktan öldü. Yanında bulunan oğlu el-Melik el-Mansur babasının ölümünü gizledi. Askerleriyle Meyyafârikîn'e dönünce açıkladı.

Takıyeddin, Sultanın ağabeyi Şahinşah'ın oğluydu. Hayatı boyunca sayısız savaflara katılmış, sultana en büyük yardımı yapmış kişilerin başındaydı. Onun ölümü üzerine yerine oğlu el-Melik el-Mansur geçti. Sultan Hama beyliğine bağlı Fırat'ın doğusundaki toprakları el-Melik el-Mansur'dan aldı. Kardeşi el-Melik el-

Adil'e verdi. Takıyeddin'in ölüm haberini 1 Kasım 1191'de Remle önündeki ordugâhta aldı. Askerlerden gizledi. Yas tuttu.

Takıyeddin dönmediği gibi, ülkelerini ondan korumak isteyen Cizre, Mardin, Diyarbakır askerleri de cepheye dönmediler. Erbil Sahibi Gökbörü de etrafındaki emirliklerle uğraştı. Bunlar ordunun gücünün azalmasına yol açtılar. Ayrıca, sultan savaşın zayıflamasından, kıştan faydalanarak Akka'daki birliği değiştirmek, onu erzak ve silahla takviye etmek istedi. Şehirde Karakuş ve Ebü'l-Heycâ el-Semîn kumandasında 20 bine yakın savaşçı teknisyen, tüccar, denizci ve çeşitli sanat erbabı vardı. Elbirliğiyle Akka'yı müdafaa ediyorlardı. Uzun süren savaşlardan, açlıktan, hastalıktan şikâyetçiydiler. Yorgun düşmüşlerdi. Kış gelip deniz fırtınalı bir hal alınca Frenkler şehri denizden abluka altına alan gemilerin bir kısmını yakındaki limanlara gönderdiler. Denizden şehirle irtibat yeniden kuruldu. Sultan, bundan istifadeyle kardeşi el-Melik el-Adil'i Akka'daki birliği değiştirmekle görevlendirdi. Ebü'l-Heycâ el-Semîn kumandasındaki 10 binden fazla asker, teknisyen şehirden çıkarıldı. Sayda Sahibi Seyfeddin Ali b. el-Meştub kumandasında sayıca daha az, kalitesi daha düşük birlikler şehre sokulmaya başlandı. Bazı emirler, askerler şehre girmek istemedi. Yerlerine iktasız askerler şehre sokuldu. Sanatkârların sayısı, kalitesi de düştü. Sultan oğullarından birini içeri soksaydı belki daha teşvik edici olurdu. Ordudaki kâtipler, gemiciler de işi biraz ağırdan aldılar. Değiştirme işlemi bu şekilde ağır aksak yürürken Haçlı donanması gelip şehrin dışarıyla irtibatını kesti. İmâdeddin'e göre şehirden 60 emir çıkmış, bunların yerine 20 emir içeri girmiştir. Çıkan birçok teknisyenin yeri doldurulmamış, Karakuş içerideki mancınıkları, diğer müdafaa vasıtalarını kullanacak, tamir ederek adam bulmakta güçlük çekmiştir.

Bundan başka, Sultan Mısır'dan Akka'ya yeniden erzak, silah gönderilmesini emretmişti. Bunun üzerine veziri Kâdî'l-Fadıl Mısır'dan 7 gemi dolusu erzak, silah yolu çıkardı. Bu gemiler 31

Aralık 1190 Pazartesi günü Akka önüne geldi. Müdafiler şehrin surlarına hücum eden düşmanla uğraşırken, bir fırtına çıktı, gemileri batırdı. Müdafiler bir seneye yakın yetecek erzaktan, yardımdan mahrum kaldılar. Ardından 5 Ocak 1191 Cuma günü Akka surunun bir kısmı yıkıldı. Müdafiler bu kesime hücum eden düşmanı püskürtüp yıkılan yerleri kısa zamanda tamir ettiler. Imâdeddin *“Bütün bunlar büyük ve cüretli emir Bahaeddin Karakuş’un gayretleriyle oluyordu. Diğer emirler bıkip şehirden çıkmakta ısrar ettikleri halde, o çıkmak istemedi, şehirde müdafaanın başında kaldı”* der. Bundan sonra denizde, karada iki taraf arasında büyük, küçük çarpışmalar devam etti. Savaşlardan, hastalıktan çok sayıda insan öldü. Bunlar arasında sultanın memluklarından Savar, denizcilerden Cemaleddin Muhammed b. Ergöğüş, Nâsreddin el-Humeydî, kâtiplerden Kâdı el-Murtazâ b. Kureyş vardı. Frenkler için ise ordugâhlarında kış çok sıkıntılı geçti. Hastalıktan her gün yüzlerce kişi öldü. Bunlar arasında kraliçe Sibylle, Kont Thibaut vardı. 10 Ocak 1191’de Friederich von Schwaben öldü. Çok sayıda Frenk askeri İslâm ordugâhına sığındı. Bunların bir kısmı Frenk ordugâhına geri döndü. Bir kısmı samimi Müslüman olup Frenkler’e karşı çarpıştılar. Bütün sıkıntılara rağmen Frenkler mevzilerini terk etmediler. Mart ayındaAvrupa’dan, Sur’dan yeni yardımlar gelince Frenk ordugâhındaki sıkıntı ortadan kalktı.⁷¹

Müslüman ordugâhında Sultan el-Melik el-Adil, Sultanın halkası, yakın adamları kalmıştı. 3 Mart 1191’de Hıms Sahibi II. Şirkuh’tan Trablus topraklarına bir akın yaptığına, çok miktarda sürü hayvanı ganimet aldığına dair mektup geldi. Aynı gün rüzgâr bir Frenk gemisini Zib sahiline attı. Gemidekilerin bir kısmı öldü, bir kısmı esir alınmadı. İçlerinde iki kadın vardı. 29 Mart 1191’de Akka’daki müdafiler düşman karargâhına bir baskın yapıp bazı

⁷¹ *el-Feth el-Kudsi*, s. 438-439, 453-466, 507-513, 521-524, 535-536, İbn el-Esir XII, 55-57, 62-63; İbn Şeddad, s. 152-154; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 161-164

kişileri öldürdüler, bazılarını esir aldılar. Esir alınanlar arasında 12 kadın vardı. 31 Mart Pazar günü Frenkler öncülere saldırdılar. Bu sırada sultanın halkası nöbetteydi. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Frenkler'den çok kişi öldü. İçlerinde ünlü bir kumandan vardı. Aynı sıralarda Frenkler'in odun toplamak için mevzilerinden çıkacakları haberi geldi. Sultan kardeşi el-Adil'e sahilde pusu kurmasını emretti. Kendisi de çocuklarıyla 6 Nisan Cumartesi günü Tell el-Iyaziye'nin arkasında pusu kurdu. Düşman bunu öğrendi. Mevzilerinden ayrılmadı. Bunun üzerine Sultan kırmızı çadırını Tell el-Iyaziye'ye taşıdı.

Bu sırada Beyrut'tan bir Frenk gemisinden ele geçirilen 45 esir getirildi. İçlerinde çok ihtiyar biri vardı. Sultan ona acıdı. Ülkesinin uzaklığını, niçin bu kadar yol katettiğini sordu. İhtiyar maksadının Kıyâme Kilisesi'ni ziyaret etmek olduğunu söyledi. Sultan ona bir at verdi, Frenk karargâhına gönderdi. Çocuklarının hizmetini yapan biri sultandan bu adamı çocuklarından birinin öldürmesini rica etmişti. Sultan bunu kabul etmedi. *"Daha, küçük yaşta kan dökmeye alışmasınlar"* dedi.

Bu arada ülkelerine dönen askerler gelmeye başladılar. 29 Mart 1191'de Azaz Sahibi Alemeddin Süleyman b. Candar, Balebek Sahibi Behramşah, bazı emirler ordugâha geldiler. 14 Nisan'da Dimaşk valisi Bedreddin Mevdud geldi. Askerlerin yolda olduklarını söyledi.

Bu arada Frenkler'den Müslüman ordugâhına sığınan bazıları küçük gemilerle çıkıp düşmana baskınlar yapıyorlardı. Bir gün Kıbrıs'a çıktılar. Oradaki Hristiyanlar'a karışarak kilisedeki ayine katıldılar. Sonra ansızın kilisenin kapılarını kapatıp içindeki eşyaları aldılar, insanları esir ettiler. Gemilerine götürüp Lazkiye'ye götürdüler. İçlerinde 27 kadın ve çocuk vardı. Ele geçirdikleri malları, esirleri sattılar.⁷²

⁷² el-Feth el-Kudsi, s. 466-470. İbn Şeddad, s. 154.

Fransa, İngiltere Krallarının Gelişi, Akka'nın Düşmesi

Bu arada Frenkler arasında rekabet vardı. Kudüs Haçlı Krallığı'nın varisi, kral Guy'ün karısı Sibylle ölmüş, onun varisi olarak kız kardeşi Isabelle kalmıştı. Haçlı reislerinin baskısıyla Isabelle kocası IV. Onfroir'dan boşandırılarak Conrad ile evlendirildi. Kral Guy'ün rakibi olarak ortaya çıktı. Sur'dan gelen donanmanın desteğiyle Frenkler rahat nefes aldılar, yeniden Akkâ'yı tazyike başladılar. Bundan başka Fransa, İngiltere krallarının yolda oldukları haberleri geliyordu. Her iki kral 4 Temmuz 1190'da yola çıkmışlardı. Kışı Sicilya'da Messina'da geçirdiler. 30 Mart 1191'de önce Fransa Kralı Philippe August, 10 Nisan'da İngiltere Kralı Richard Coeur de Lion (Arslan Yürekli Richard) Akka'ya hareket ettiler. Fransa kralı 20 Nisan (İmâdeddin'e göre) 1191 Cumartesi günü 6 gemiyle geldi. Yanında Bourgage Dükü III. Hugue, Flandre kontu Philippe d'Alsace, kuşatma malzemesi, erzak, ünlü şövalyeler vardı. Frenk ordusunun kumandasını ele aldı.

Frenkler onun gelişine şenlik yaptılar. Kralın meşhur bir atmacası vardı. Geldiği gün onun elinden kaçtı. Akka suruna kondu, dönmedi. Akka'daki müdafiler onu yakalayıp sultana gönderdiler. Kral onun iadesi için 1000 altın vermeyi teklif etti ise de Sultan kabul etmedi. İngiltere Kralı Richard'ın yolculuğu ise olaylı geçti. Gemileri fırtınaya tutuldu.

Önce Girit, sonra Rodos limanına sığınmak zorunda kaldı. Kız kardeşi Jeanne ile nişanlısı Berengeria'nın bulundukları gemi Kıbrıs adasına doğru sürüklendi. Limasol önlerinde demirledi. Richard 24 Mayıs 1191'de Kıbrıs'a ulaştı. Adadaki Bizans valisi İsaakios Dukas Komnenos'un Haçlılar'a karşı tutumuna kızan ve adanın Haçlılar için önemini gören Richard Kıbrıs'ı istilaya başladı. Akka'daki Frenkler'den yardım istedi. Kral Guy'ün kardeşi Geaffrai kumandasında Akka'dan yardım aldı. İsaakios'un fazla mukavemet ettiğinin görünce onunla sulh müzakeresine girişti. 21 Mayıs

1191'de hile ile onu tutukladı. Adayı istila etti. 5 Haziran'a kadar Kıbrıs'ta kaldı. Adanın idaresini düzenledi. 28 Mayıs'ta Beyrut'tan İngilizlere ait 5 harp gemisinin, 1 at gemisinin ele geçirildiği haberi ulaştı. Bu gemilerde çok sayıda erkek, kadın, çocuk ile erzak, kereste vardı. At taşıyan gemide 40 değerli at bulunuyordu. İngiltere Kralı Richard 5 Haziran'a kadar Kıbrıs'ta kaldı.

Daha önce gelen Fransa Kralı Philippe August yanında bol miktarda kuşatma malzemesi getirmişti. Frenkler bu malzemeye 7 büyük mancınık yaptılar. 1 Haziran Perşembe günü Akka surlarına karşı şiddetli hücumla geçtiler. Ayrıca, Pizalılar tekerlekler üzerinde hareket eden dört katlı bir hücum kulesi yapmışlardı. Kulenin birinci katı ahşaptı. İkinci katı kurşun, üçüncü katı demir, dördüncü katı bakır levhalarla kaplıydı. Mancınıklardan, kuleden atılan taşlar suru tahrip ediyordu. Güç durumunda kalan müdafiler sultana haber göndererek Frenk ordugâhına karşı saldırıya geçmesini istediler. Sultan düşman karargâhına karşı hücumlara başladı, Akka üzerindeki baskıyı hafifletmeye çalıştı. Haydut takımı kişiler geceleri düşman karargâhına baskınlar yapıyorlar, ele geçirdikleri insan, hayvan, eşyayı kaçırıyorlardı. Bunlar arasında 3 aylık bir süt çocuğu da vardı. Anası ağlayarak sultanın çadırına geldi. Sultan üzüntüsünün sebebini sordu. Kadın çocuğunun kaçırıldığını söyledi. Sultan çocuğun bulunmasını emretti. Satıldığını söylediler. Sultan *"Ben onun parasını fazlasıyla vereceğim. Çocuğu bulun"* dedi. Görevliler çocuğu bulup getirdiler. Anası onu görünce bağırarak bastı. Çocuğunu alarak Frenk ordugâhına gitti.

Frenkler'in Akka'ya hücumları artınca Sultan otağını Tell el-Iyâziye'ye taşıdı. 4 Haziran'da düşmana karşı hücumlarını artırdı. Düşman şehre karşı hücumla geçince Müslüman ordusu Frenk ordugâhına karşı hücumla başlıyor, Akka üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışıyordu. Haçlılar ölümlerini, yaşama ihtimali olmayan yaralılarını dahi şehrin hendeğine atıp doldurmaya çalışıyorlardı.

Şehirdeki müdafiler bir taraftan düşmanla savaşıyor bir taraftan hendeği temizlemeye, suru tamire çalışıyordu.

Bu şekilde şiddetli çarpışmalar devam ederken 7 Haziran'da Frenkler elçi gönderip barış müzakereleri için ilk adımı attılar. 8 Haziran 1191 Cumartesi günü İngiltere Kralı Richard 25 savaş gemisi, erzak, hayvan taşıyan bazı gemilerle Akka'daki Frenk ordugâhına geldi. Frenkler onun gelişini gece ateşler yakarak, şenliklerle kutladılar. Richard genç, atılgan, enerjik bir kişiydi. Gençliğinin baharındaydı. İbn el-Esir onun için, *"Cesaret, harp hilesi, metanet bakımından zamanında benzeri yoktu. Müslümanlar onun şahsında büyük bir bela ile karşı karşıya kaldılar"* der.⁷³ Bununla beraber Richard iyi bir siyasetçi değildi. İhtiyatsız, bencil bir karaktere sahipti. Daha sonra başına gelen olaylar bunun doğruluğunu gösterecektir. Philippe Auguste ise daha siyasi ve kurnazdı. Selâhaddin'e gelince yaşı ilerlemiş, hasta olmasına rağmen geniş bir tecrübeye, yüksek insani meziyetlere sahip, cömert, sabırlı, birleştirici bir kişiydi. Etrafındakilere değer verir, kendisine olan güveni sarsacak hareketlerden kaçınırdı.

Bu sırada Akka'daki müdafiler erzak, silah sıkıntısı çekiyorlardı. Sultan Beyrut'tan büyük bir yolcu-yük gemisinin, erzak, silah, tecrübeli denizcilerle techiz edilip Akka'ya gönderilmesini emretmişti. Beyrut valisi Üsâme böyle bir gemi hazırladı. 700 savaşçı bindirerek Akka'ya yolladı. Gemi Akka'ya yaklaşınca 10 Haziran'da İngiliz kralının bulunduğu gemilere rastladı, etrafa sarıldı. Gemi-dekiler düşmandan sıyrılıp Akka limanına girmeye çalıştılar. Nihayet, kurtulma ümidinin kalmaması üzerine, esir olmaksızın gemiyi batırmaya karar verdiler. Gemi reisi geminin tabanını delerek batırdı. Böylece, şehir önemli bir takviyeden mahrum kaldı. Fakat Akka'daki müdafiler bir çıkış yaparak, Pizalıların yaptığı dört katlı kuleyi naftla yakarak geminin öcünü aldılar.

⁷³ el-Kâmil, XII, 64-65.

Bu sırada Sultan'la Akka'daki müdafiler arasında haberleşme kös çalarak sağlanıyordu. Düşman surlara hücumla kalkınca müdafiler kös çalıyorlar. Sultan saldırıya geçiyordu. 16 Haziran 1191 Cumartesi sabahı şehirden kös sesleri gelmeye başladı. Sultan kösleriyle cevap vererek düşman karargâhına karşı saldırıya geçti. Askerler hendekleri aşp düşmanın mutfaklarının bulunduğu yere kadar ilerlediler. Bunun üzerine Frenkler Akka'ya hücumu kesip Müslüman ordusuna karşı hücumla geçtiler. Müslümanları hendeklerin dışına attılar. Mızrak ve kalkanlarla etraflarında bir sur meydana getirdiler. Öğle sıcağının bastırması üzerine çarpışma sona erdi. İki taraf ordugâhlarına çekildi. 18 Haziran'da benzer bir çarpışma oldu. Frenkler şehre karşı hücumla geçince Müslümanlar Frenk karargâhına saldırdılar. Bazıları hendeği aştılar. Düşman şehre hücumu kesip onlar üzerine saldırdı. İki taraf arasından ölenler oldu. Bu çatışma sırasında Mazenderan'dan bir gönüllü geldi. Sultandan izin alıp çarpışmaya katıldı, şehit düştü. 23 Haziran Cumartesi günü düşman yaya ve süvarileriyle deniz tarafından hendeklerin dışına çıktı. Sultan da onlara yaklaştı. Akşama kadar iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu. 24 Haziran 1191 Pazar günü düşman nehir tarafından çıktı. Öncülere saldırdı. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Frenkler bir müslümanı esir alıp yaktılar. Müslümanlar da aynı şekilde cevap verdiler. Ayrıca, 23 Haziran'da Frenkler'den iki uşak kaçp, Müslüman ordugâhına geldiler. İngiltere kralının kız kardeşinin uşakları olduklarını, gizlice iman ettiklerini söylediler.

Bu sırada el-Melik el-Adil'in yanına bir haçlı elçisi geldi. Richard'ın sultanla konuşmak istediğini söyledi. Sultan elçiyi dinledi. *"Hükümdarlar, iki tarafın temsilcileri bir karara varduktan sonra buluşurlar. Birbirleriyle karşı karşıya konuştuktan sonra savaşımazlar. Eğer kral sulh istiyorsa iki tarafın heyetleri konuşup bir karara varsınlar. Sonra bir tercüman vasıta-*

sıyla ikimiz görüşürüz” dedi.⁷⁴ Aynı gün Akka’daki müdafiler bir çıkış yaparak düşmanın kuşatma aletlerinin birçoğunu yaktılar. Fransa kralı üzüntüsünden hastalandı. 23 Haziran’da iki taraf arasında Akka’nın kuzeyinde şiddetli çarpışmalar oldu. Düşman karargâhından iki kişi gelip Richard’ın kardeşi Jeanne’in uşakları olduklarını söylediler. Anlattıklarından Frenkler arasında Kudüs krallığı meselesinde ihtilaf olduğu, Richard’ın kral Guy’ü, Philippe’in Conrad’ı desteklediği anlaşıldı.⁷⁵

Sultan tarafından bu sırada Halife’ye gönderilen bir mektupta durum şöyle değerlendirilmekte, acele yardım istenmekteydi:

“Hizmetkârımız, işi çetin ve şerri çok olan bu düşmanla ilgili haberlere sizi usandırmamak için ara verdi. İnsanlar hem muhasara eden, hem de muhasara edilen bir düşman görmemişlerdir. Düşman hendeklerine sığınmış, yardım geçmesine mani oluyor. Hendekleri içinde muhasara edilen düşmanın sayısı 5 bin şövalye (süvari), 100 bin piyadeden az değil. Katil, harp ve esaret onları yedikçe denizden yenileri geliyor. Ordugâhlarında sayılamayacak kadar batı orduları, yabancı dillerde konuşanlar toplandı. Öyle ki, biri esir alınır veya iltica ederse onun dilini anlamak için çeşitli tercümanlara ihtiyaç oluyor. Biri ondan, başka biri birinci tercümandan, üçüncü kişi ikinci tercümandan tercüme ederek onun dediklerini anlatıyor. Askerlerimiz bıktılar ve usandılar, sabırları taşınca kadar katlandılar. Uzak yerlerden gelen askerler gelinceye kadar hayvanları bîtap düşüyor, etkileri azalıyor. Gelince askerlerin ilk sözleri izin (destur) istemek oluyor. Onların usanmasını düşman duyunca maneviyatı artıyor.”

“Düşmanın hileleri türlü tülü. Bazen burçlarla bazen mancınıklarla, bazen debbâbelerle hücum ediyor. Bazen lâğım açmak,

⁷⁴ İbn Şeddad, s. 163; *el-Feth el-Kudsi*, s. 501.

⁷⁵ *el-Feth el-Kudsi*, s. 474, 493.

bazen tünel açmak, bazen hendekleri doldurmak, bazen merdivenler kurmak için çalışıyor. Bazen gece bazen gündüz harbediyor. Bazen denizden gemilerle savaşıyor. En sonunda Frenkler karargâhlarının ortasında dikdörtgen şeklinde topraktan birçok tepeler yaptılar. Bunların üzerine iskeleler kurdular. Toprak tepeleri sura doğru yaklaştırarak iskeleleri bunların üzerinde yürüttüler. Yarım ok atımı kadar sura yaklaştırdılar. Ateş ağaçtan burçlarda etkili olurdu. Bunlar ise demirden burçlar, dev mancınıklar yapıyorlar. Atılan güller ve ateşli silâhlar etkili olmuyor.”

“Düşman şehrin muhasarasında inat ediyor. Bazı kısımlarda da lağımlar açmaya başladı. Şehir büyük tehlike ile karşı karşıya. Yardımcı askerler şimdi gelmezse ne zaman gelecek. İhtiyaç geçtikten sonra geleceğine hiç gelmesin. Bu an Müslümanların gevşekliği bırakıp uzaktan yakından harekete geçmeleri, bütün askerleriyle yardıma koşmaları zamanıdır... İnsan bu büyük görevi bırakır da nasıl yerinde oturur.”⁷⁶

25 Haziran’da Conrad ile Guy arasında Kudüs krallığı meselesi dolayısıyla ihtilaf çıktığı, İngiltere kralının Guy’ü desteklemesi sonucu Conrad’ın Sur’a kaçtığı haberi geldi. Aynı gün Mücahideddin Yarankuş kumandasındaki Sincar askerleri geldiler. Sultan onları karşıladı. Zib tarafından deniz kıyısında cephede yerlerini aldılar. 27 Haziran Çarşamba günü Alemeddin Gürcü, Sungur el-Devevî kumandasında Mısır’dan bir birlik, Alâeddin b. İzzeddin Mesud kumandasındaki Musul askerleri geldiler. 29 Haziran Cuma günü Mısır’dan başka birlik geldi.

Bu sırada Akka’daki müdafiler gece gündüz savaşmaktan bıktı. Düşmüşler, şehir zayıflamıştı. İngiltere Kralı Richard hasta olmuş, Philippe iyileşmişti, Frenkler sulh için elçiler göndererek Müslümanları oyalamak istiyorlardı. 2 Temmuz Pazartesi günü

⁷⁶ *Ravzateyn*, II, 185; *Müferric*, II, 352-354 *el-Bark*’tan naklen.

Kral Richard'ın kumandanlarından biri Mağripli Müslüman bir esiri sultana hediye getirdi. 4 Temmuz Perşembe günü Richard'ın üç adamı gelip sultandan tavuk, meyve, bazı yiyecekler istediler. Sultan onlara istediklerini verdi. Ordu çarşısında dolaşmalarını müsaade etti. Bu sıralarda Sultanı görmek için cepheye gelen Abdüllatif el-Bağdâdî'nin anlattıklarına göre ordu çarşısı çok büyüktü. Askerler bütün ihtiyaçlarını bu çarşıdan alabiliyorlardı. Çarşışihnesinin (subaşısının) defterinde 7 bin esnafın kaydı vardı. Richard'ın adamları ordu çarşısında gezdikten sonra döndüler.

Frenkler'in elçi göndermekten maksatları Müslümanları oyalamak, durumlarını öğrenmekti. Bir taraftan şehri durmadan bombardıman ediyorlardı. Fransa kralı "*Kötü Komşu*" adındaki büyük bir mancınıkla Öküz Gözü burcunu dövüyor, müdafiler "*Kötü Yeğen*" adlı büyük bir mancınıkla ona cevap veriyorlardı. Frenkler ayrıca "*Kedi*" denen, kudretli kancasıyla suru tahrip eden bir aletle, "*Tanrı Tuzağı*" denen hareket eder büyük bir burçla, başka burçlar ve mancınıklarla hücumlarına devam ediyorlardı. Müdafilerin sayısı azdı. Mancınık kullanacak yeterli eleman bulamıyorlardı. Gece gündüz nöbetleşe çarpışıyorlardı. Frenkler suru yeterli derecede tahrip ettiklerine kanaat getirdikten sonra 2 Temmuz Salı günü genel hücumla geçtiler. Şehirden kös sesleri gelmeye başladı. Sultan onların zor durumda olduklarını anlayınca düşman karargâhına saldırdı. Çadırların bir kısmını askerler tahrip edip yağmaladılar, akşama kadar çarpıştılar. Akka'daki müdafiler ise bir çıkış yaparak düşmanın kuşatma aletlerinin çoğunu tahrip ettiler. Bunlar arasında Kedi, Tanrı Tuzağı denen burç da vardı. Sultan ise bu geceyi düşman karşısında geçirdi. Üzüntüsünden uyumadı, yemek yemedi. Seher vakti düşman karargâhına karşı yeni bir hücumla geçti. Aynı günü Aubri Clement kumandasındaki Frenk şövalyeleri Öküz Gözü burcuna yeni bir saldırı düzenlediler. Müdafilerin kahramanca çarpışması sonunda 150 kadar zayıat vererek çekildiler. Ölenler arasında Aubri Clement ve altı büyük

şövalye vardı. Frenkler öldürülenler için üç gün matem yaptılar. 3 Temmuz Salı günü Müslüman ordugâhına Şeyzer Sahibi Sabıkeddin Osman, 4 Temmuz'da Hıms Sahibi II. Şirkuh geldiler. Yine 3 Temmuz'da şehirden müdafilerin çaresiz kaldığına, şehri teslim etmekten başka çıkar bir yol olmadığına dair bir mütalaa geldi. Sultan buna çok üzüldü. 4 Temmuz Çarşamba sabahı düşmana karşı yeni bir saldırıya geçti. Yaya askerler hendeğin bir kısmını ele geçirdiler. Fakat daha fazla ilerleyemediler. İmâdeddin “*Hendekte açılan gedikte bir Frenk durmuş yerinden ayrılmıyor, savaşıyordu. Oklardan kirpiye dönmüştü. Zırhı sayesinde inat ediyordu. Sonunda bir naft kabıyla yakıldı. Onun yerine bir kadın aldı. Öldürülünceye kadar inatla savaştı*” der.

Akka'daki müdafiler çaresizdiler. Çoğu şehit düşmüş veya yaralanmıştı. Surun dışındaki müdafaa duvarları (bâşûre)'nın bir kısmı tahrip edilmişti. Müdafilerin kumandanı Seyfeddin Ali b. el-Meştub, 4 Temmuz Çarşamba günü Fransa kralından izin alarak şehirden çıktı. Onunla konuştu. “*Biz, sizin şehirlerinizi alırken halk aman isterse onlara aman verir, istedikleri yere gönderirdik. Aman vermeniz şartıyla şehri teslim edeceğiz*” dedi. Kral Philippe “*Sizin aman verdiğiniz hükümdarlar benim hizmetkârlarımdır. Ben kendi kararımı kendim veririm. Sur yıkıldıktan sonra mı aman diliyorsunuz?*” dedi. Seyfeddin cesur bir eda ile ona “*Biz hepimiz öldürülmeden şehri size teslim etmeyiz. Bu takdirde sizin ölümünüz bizimkinden önce olur. Her birimiz sizden 50 kişi öldürmeden öldürülmez. Arslanın inini başkasına teslim ettiği görülmüş mü?*” dedi. Şehre döndü.⁷⁷

Seyfeddin Ali b. el-Meştub şehre dönünce sonucu arkadaşlarına açıkladı. Korkuya kapılan bazı emirler ve askerler bir sandalla geceleyin şehirden gizlice kaçarak Sultanın ordugâhına geldiler.

⁷⁷ el-Feth el-Kudsi, s. 494-507; İbn Şeddad, s. 68; Salahaddin Eyyûbi ve Devri, s. 169-172.

Bunlar arasında İzzeddin Ersel, Hüsameddin Temüştaş, Sungur el-Vişâkî gibi ünlü kahramanlar vardı. Sultan onların dirliklerini ellerinden aldı. Bundan sonra onları meclislerine kabul etmedi. Kaçan emirler arasında Nâsırıyye Candarlarının reisi Abdülkadir el-Halepî de vardı. Sultanın gazabını görünce geceleyin geri döndü, düşmana esir düştü. Bir yıl sonra Sultan 800 dinar ödeyip onu esirlikten kurtardı.

Bu sırada Sultan tarafından Gökbörü'ye gönderilen bir mektupta şöyle denir:

“Daha önce size yazdığımız mektuplarda durumumuzu, zafer beklediğimizi yazmıştık. Frenk hükümdarları, orduları buraya geldiler. Akka önüne indiler. Mancınıklarıyla surun bir kısmını yıktılar. Lağımlarla surun birçok yerinde gedik açıldı. Felaket büyüdü, savaş şiddetlendi. Şehir düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Düşman şehre hücum edince, biz de onun karargâhına hücum ediyoruz. Fakat onlar etraflarına yaptıkları sur, kazdıkları hendekle korunuyorlar. Şehirdeki arkadaşlarımız tehlikede olduklarını görünce, içlerinden Allah’a güveni az olanlar şehirden kaçtılar. Müslümanlara cephede ihanet ettiler. Düşmanın tamahını artırdılar. Şehirde kalanları endişeye düşürdüler. Şehirde kalan arkadaşlarımız ölümü hiçe saydılar, kendilerinden kat kat fazla düşman öldürmeden şehri teslim etmemeye karar verdiler. Şehrin teslimini Frenkler’le konuşmuşlardı. Fakat onların aşırı isteklerde bulunmaları üzerine sabredip ölümü göze aldılar, ellerini düşmana uzattılar. Bazen büşûre (hendekle kale suru arası) kısmına çıkıyorlar, bazen lağım açıp çıkışlar yapıyorlar, düşmana hücumlarda bulunuyorlar. Biz ise onları kuşatmış, sıkıştırıyoruz. Etraflarındaki surun arkasından karşı koyuyorlar. Mahvolacaklarını bildikleri için hendeklerinin dışına çıkmıyorlar.”⁷⁸

⁷⁸ el-Feth el-Kudsi, s. 507.

5 Temmuz Perşembe günü sultan düşman karargâhına yeni-
den saldırdı. Emirler, askerler atlarından inerek düşmanla göğüs
göğse çarpıştılar. Sârimeddin Kaymaz düşman suruna sancağını
dikti. Cepheye yeni gelen Curdik ve yanındaki Nuriyye memluk-
ları aynı şekilde yaya çarpıştılar. Fakat düşman karargâhına gire-
mediler. Sultan düşmanı mevzilerinden atamayacağına, Akka'nın
düşeceğine kesin gözüyle bakıyordu. Hiç olmazsa Akka'daki bir-
liğin esir düşmesini engellemek istiyordu. Bu sebeple 6 Temmuz
1191 Cuma sabahı düşman mevzilerine yeni bir saldırı düzenle-
meye karar verdi. Akka'daki birliğe haber göndererek, kendisi
düşmana saldırıya geçtiği sırada, şehrin kuzeyinde denize yakın
kısmından bir yarma hareketine girişmelerini tembih etti. Fakat
Haçlı ordugâhından Müslüman ordugâhına sığınan iki kişi gece-
leyin kaçarak düşmana sultanın planını haber verdiler. Frenkler
gerekli tedbirleri aldılar. Sabahleyin sultan Frenkler'in atlarının
üzerinde çarpışmaya hazırlıklı olduklarını, gerekli tedbirleri al-
dıklarını gördü. Aralarından 40 süvari saflardan ileri çıkıp sulta-
nın memluklarından birini çağırdılar. Ona Sayda'nın eski sahibi
Renaud de Sidon'ın Sultanın itimad ettiği Necibeddin'i Ebu Mu-
hammed el-Adl b. el-Acemî ile konuşmak istediğini söylediler.
Renaud onunla Akka'nın teslim şartlarını konuştu. Sultan kar-
deşi el-Melik el-Adil ile oğlu el-Afdal'i Renaud de Sidon'la müza-
kere yapmaları için görevlendirdi. Frenkler'in, Akka'daki müdafî-
lere aman verilmesi karşılığında bütün eski Kudüs Haçlı Krallığı
topraklarını, alınan Frenk esirlerini, Gerçek Haç'ı istemleri üze-
rine müzakere kesildi. Aynı gün müdafiler sultana haber gönde-
rerek sonuna kadar düşmana karşı koyacaklarını, boyun eğmeye-
ceklerini bildirdiler. 11 Temmuz'da düşmanın yeni bir hücumunu
püskürttüler.

17 Cemaziyelahir 587/13 Temmuz 1191 Cuma günü Frenk-
ler şehre son büyük saldırılarını düzenlediler. Surun bazı kısımla-
rını ele geçirdiler. Akka'daki müdafiler de karşı saldırılarla onları

püskürttüler. Fakat Frenk saldırıları birbiri peşine geliyordu. Düşmanın şehri ele geçirmesi kesinleşince müdafilerin kumandanı Seyfeddin Ali b. el-Meştub ile Hüsameddin Hüseyin b. Bârik Frenk karargâhına gittiler. Yapılan müzakere sonunda Akka'nın, içindeki silahlar, gemiler, mallarla düşmana teslim edilmesi, sultanın 1500 adi, 100 sayılı esiri, Gerçek Haç'ı iade etmesine, 200 bin dinar fidye ödemesine kadar Akka müdafilerinin şehirden rehlin tutulmaları, bu şartlar iki ay içinde yerine getirilmezse müdafilerin esir statüsüne düşmeleri şartlarıyla anlaşma yapıldı. Şartlar yerine getirilirse müdafiler aileleriyle şehri terk edeceklerdi. Ayrıca, aracı olduğu için Conrad'a 10 bin, adamlarına 4 bin dinar ödenecekti.

Bunun üzerine Frenkler'in bayrakları surlara dikildi. Şehre girdiler. Sultan ve arkadaşları bayrakların surlara dikildiklerini görünce yapılacak bir şey kalmadığını anladılar. Sultan durumu arkadaşlarıyla müzakere etti. Geceleyin ağırlıkların Şefriam denen yere taşınması kararlaştırıldı. İmâdeddin *"Sultan geceyi bir çadırdan geçirdi. Çok üzgündü. Ona taziyede bulunduk. Teselli ettik. Şehirden Karakuş'un hacibi Akkuş üç Frenk elçisiyle yanıma geldi. Kararlaştırılan paranın yarısının, istenen esirlerin, Gerçek Haç'ın hemen teslim edilmesi, kalan paranın ay sonuna kadar ödenmesi gerektiğini, yoksa esir durumuna düşeceklerini bildirdi. Sultan emirleri toplayıp durumu danıştı. Onlar istenen şeylerin ödenmesini kabul ettiler."* der. Bunun üzerine Sultan, Akkuş'la gelen Frenk elçilerin, iade edilecek esirleri seçmek için Dımaşk'a gönderdi.

Akka'nın düşmesini Sultan etrafa gönderdiği mektuplarla bildirdi. Şehrin düşmesinin sebepleri arasında Takıyyüddin ile Gökbörü'nün gidip dönmelerini, kışın yapılan değiştirme işleminin tamamlamadan haçlı donanmasının dönmesini, bu sebeple içeride mancınıkları kullanacak yeterli personelin kalmasını saydı. Frenkler ise şehre girip müdafileri gözaltına aldılar,

şehirdeki silahlara, gemilere, mallara el koydular. Akka'yı bir Hristiyan şehri haline getirdiler. Sultan 14 Temmuz'da yeterli miktarda öncü birliği bıraktıktan sonra Şefriam ordugâhına döndü. Böylece iki seneye yakın devam Akka müdafaası başarısızlıkla sonuçlandı.

Akka müdafaası Ortaçağ'ın en büyük müdafa savaşılarından biridir. Akka şehri Müslümanların ileri müdafa hattı durumundaydı. Bu sebeple Frenkler, Müslümanlar inatla direnmişlerdi. Şehir deniz kıyısındaydı. Onu koruyabilmek için kuvvetli donanmaya ihtiyaç vardı. Eyyûbî donanması muazzam haçlı donanması karşısında zayıf kalmıştı, Akka'nın denizden ablukası kırlanamamıştı. Ayrıca, denizdeki üstünlükleri dolayısıyla Haçlılar durmadan Avrupa'dan yardım almışlar, Kıbrıs adası gibi önemli, stratejik bir üssü ele geçirmişlerdi. Üstelik denizden gelen bu kuvvetler, karadan gelen Almanlar gibi yıpranmamıştı. Batı denizlerdeki bu üstünlüğü sayesinde ticarete ve denizlere hâkim olmuştur. Bu hâkimiyet günümüzde de devam etmektedir.

Sultan donanmanın önemini kavradığı için, bu yılın başlarında Şemseddin Abdurrahman b. Münkız'ı, Muvahhidler Sultanı el-Mansur'dan donanma yardımı istemek için Merakeş'e gönderdi. Halbuki, Muvahhidler de haçlı donanmasıyla mücadele içindeydiler. İngiliz, Hollanda, Danimarka donanmaları doğuya gelirken Endülü's'e de akınlar yapmışlardı. Muvahhidlerin elinde onları engelleyebilecek donanma gücü yoktu. Bu sebeple Şemsüddeve'nin elçiliğinden bir sonuç alınamadı.⁷⁹

Donanmanın önemini iyi bilen Haçlılar bundan sonra da onun desteğinden azami ölçüde faydalandılar. Hareketlerini sahil boyunca devam ettirdiler. Sahil boyunca küçük bir toprak parçasını almakla yetindiler. Donanmanın desteğinden uzaklaşacakları

⁷⁹ *el-Feth el-Kudsi*, s. 403-423, 427-431; İbn Şeddad, s. 129-131, *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 154-155.

için asıl hedefleri olan Kudüs'ün kurtarılmasını göze alamadılar. Bundan sonra krallığın başşehri Kudüs değil Akka oldu.

İki yıla yakın süren Akka müdafaası sırasında Müslümanların zayıyatı pek fazla değildir. Akka'da esir düşen müdafilerin sayısı 4 bin civarındadır. Müdafilerden şehir olanların sayısı ise verilmez. Açlıktan, hastalıktan kıranlar, deniz kazalarında kaybolanlar dışında Frenkler'in kayıpları 50 bin ilâ 60 bin civarındadır. Ortaçağ'ın en çetin kuşatmalarından olan bu mücadele sırasında her iki taraf bütün savaş sanatı ve maharetlerini ortaya koymuşlar, birbirlerini daha yakından tanımışlardır. Akka'nın düşmesi üzerine Sultan tarafından etrafa gönderilen mektuplarda müdafilerin kahramanlığı övülmekte, yenilginin sebepleri sıralanmaktadır. Düşmanın kayıpları hakkında bazı rakamlar verilmektedir. Bu mektuplardan bazılarının özetleri şöyledir:⁸⁰

İmâdeddin tarafından kaleme alınan bir mektup

“Düşmanın Akkâ üzerine yürüyüp şehri muhasara ettiği malumunuzdur. Düşmanın orduları dalga dalga oraya geldiler. Deniz oraya dalgaları kadar düşman askeri getirdi. Şehrin önüne çöküp çadırlarını kurdular. Harp ateşini tutuşturdular. Kuşatmaları iki sene uzadı. Her sene deniz dalgaları sayısınca düşman gemisi getirdi. Dağlar gibi gemileri dolu olarak geldiler. Düşmanın şaki hükümdarları, azgın şeytanları canlarıyla ve mallarıyla gelmekte yarış ettiler. Kiliselerinin nefis eşyalarını, hazinelerini taşıdılar. Adamlarının ve kahramanlarının en meşhurlarını getirdiler. Durmadan yaptıkları burçlarla ve mancınıklarla şehrin burçlarını ve surlarını dövdüler... Binlercesi ölüyor, binlercesi ölmek için koşuyordu. Kıtık

⁸⁰ Fransa, İngiltere krallarının gelişinden Akka'nın düşmesine kadar geçen olaylar için bk. *el-Feth el-Kudsi*, s. 474-527; İbn Şeddad, s. 161-174; İbn el-Esir, XII, 63-68; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 154-155, 165-174; Runciman, III, 30-41.

ve hastalık dolayısıyla ölenler dışında, muharebede ölenlerin sayısı 50 bini aştı. Mübalağa etmiyoruz, gözlerimizle gördüklerimizi yazıyoruz.”

“Alman, Fransız, İngiliz kralları ve diğer hükümdarlar geldiler. Savaş ve yük gemileriyle süvari ve at getirdiler. Gelen her gemi sanki bir şehirdi. Şehri denizden ve karadan kuşattılar. Girene ve çıkana mani olup erzak ve silah taşıyanın yolunu kestiler. Tepe gibi burçlarla, büyük mancınıklarla, Dabbet el-Arz gibi debbâbelerle şehre hücumla geçtiler. Bundan başka, düşman bizden tarafa hendek kazdı. Etrafını surla çevirdi. Siperleri ve kalkanları ile korundu. Muharebe için oradan çıkmıyor, girişleri dar olduğu için oraya girilmiyordu.”

“Vaziyet bu şekilde devam ediyor, şehirdeki muharipler canlarıyla başlarıyla savaşıyorlardı. Kimi yaralanıyor, kimi ölüyordu. Müdafilerin sayısı azalıyordu. Bu sırada onlardan habersiz aralarındaki meşhur kumandanlardan bazıları şehirden kaçtılar. Kalanların maneviyatı bozuldu. Bununla beraber, kalan müdafiler sabredip düşmanın hücumlarını püskürttüler. Düşman lâğım açarak surun bir kısmını yıktı. Açılan gedikten girmek istedi. Öldürülerek ve yaralanarak geri çevrildi. Arkadaşlarımız vücutları ile açılan gedikleri kapadılar. Düşmanın lağımçıları durmadan lâğım açıp ateşliyorlar, gedikleri genişletiyorlardı. Nihayet, surun bazı kesimleri çöküp harabe haline geldi. Arkadaşlarımızı dehşetli şeyler korkutmuyor, yıkılmak üzere olan surlar sakındırmıyordu. Elllerinde kılıçlarla çarpıyorlar, felaketlere koşuyorlardı. Cesaretleri ile sura çıkanları kovalıyorlar, zırhlı düşmanları doğruyorlardı. Düşmanla karşılaşınca onu darmadağın ediyorlardı. O kadar ki, surun yerine düşman cesetlerinden sur yaptılar, savaş alanlarında düşman cesetlerinden tepeler oluşturdular.”

“Durmadağın öldürüyorlar ve öldürülüyorlardı. Kılıçlarını düşman kanı ile suluyorlardı. Ömürlerini misafir uğurlar gibi uğurluyorlar, silah darbelerini tatlı buluyorlardı. Nihayet, muharebe surlardan kıydaki evlere intikal etti. Bununla beraber, açılan

gedikleri tıkamak ve düşmanı defetmekle meşgul oldular. Düşman, arkadaşlarımızın ölümü severek karşıladıklarını, onları dize getiremeyeceğini, sağ oldukça şehri terk etmeyeceklerini görünce aman verdi... Arkadaşlarımız sarfettikleri gayretle şeref kazandılar, alçalmadılar. Allah yolunda başlarına felaket gelince gevşemediler. Allah'ın takdirinin önüne geçilmez. Bir şehir elden gitti ise, din ve şeref elden gitmedi.”⁸¹

Gökbörü'ye gönderilen mektuptan bazı parçalar

“Akka'nın başına gelen malumunuz. Düşman bütün adamları ile denizden geldi. Maksudı İslâm'ın mukavemet merkezini ele geçirmektir... Düşman hangi çareye başvurdu ise bozduk. Ne zaman mancınklar ve burçlar kurup ileri sürdülerse, yaktık ve tahrip ettik. Hileleri fayda vermedi. Yapılan çeşitli çarpışmalarda Frenkler'den 50 bin civarında süvari ve yaya öldürüldü. Biz onları mahvettik sandığımızda birde gördük ki, artıyorlar, yerlerine başkaları geliyor.”

“Bu hicri sene başında (29 Ocak 1191) Akka'da bulunan arkadaşlarımıza acıdık. Bunlar cihad yolunda ellerinden gelen gayreti sarf ettiler dedik. Şehirdeki birliği değiştirmeye karar verdik. Orada her çeşit kahramandan 10 binden fazla adam vardı. Bunlar çıktı, şehre daha az adam girdi. Girenler aynı kalitede değildi. Zira, değiştirme işleri tamamlanmadan düşman gemileri gelip denizikapattılar. Başka senelerin aksine Frenk hükümdarları kesin azim ve gemiler dolusu kuvvetle geldiler, ülkelirini boş bıraktılar. Fransa ve İngiltere kralları süvarilerini ve yayalarını getirdiler. Bütün gayretleri ve vahşetleriyle surlara hücumla geçtiler. Çeşitli burçlar, büyük mancınklar, korkunç âletler ve belâ yüklü debbâbeler yaptılar. Tek bir yere 13 tane mancınık diktiler. Bombardımanlarla surları taşlarını düşürdüler, müdafaa duvarlarını yıktılar. Hendeği doldurmaya, surda lağım açmaya başladılar. Şehirden, dinden dönen ve düşman

⁸¹ el-Feth el-Kudsi s. 514-519.

lağımclarına yardım eden bazı lağımclar kaçtı. Bunun neticesi surun duvarları ve burçları yıkıldı. Açılan gediğe küfrün uhuları ve kuvvetlileri hücum ettiler. Arkadaşlarımız buna rağmen sebat gösterip düşmanı perişan ettiler. Açılan gediği vücutları ile tıkadılar, düşmanın attığı taşları başlarına miğfer yaptılar. Atılan oklara karşı yüzlerini siper ettiler. Her hücumda düşmanı dağıttılar, hepsi şerefli kişiler gibi çarpıştılar. Ölüm karşısında yılmadılar. Fakat bazı emirler onlara ihanet ettiler. Utanmayı bırakıp yaşamayı tercih ettiler. Küçük bir gemi ile kaçtılar. Hakaret ve ar yarasını kılıç yarasına tercih ettiler. Küfrün yılanlarını, şerefli kimseleri sokma tamama düşürdüler.”

“Buna rağmen arkadaşlarımız boyun eğmediler. Darbelere darbelerle cevap verdiler. Durmadan silâhlarını kullanıyorlar, tehlikelere boyun eğmiyorlardı. Nihayet, muharebe surlardan sokaklara sıçradı. Düşman şehre kılıç hükmünde amanla girdi (Müslümanların Kudüs’ü geri alması gibi). Allah’ın takdiri bir yana, zayıflatıcı sebepler meydana gelmese idi, şehir düşmana boyun eğmezdi. Bir şehir elden gitti ise, din ve devlet elden gitmedi ya? Allah bu felâket ile uyuyanları uyandırсын. Biz halen düşmanın hendeklerini kuşatmış, boğazını sıkmış vaziyetteyiz. Mezarları sırtlanların karnı olacaklar mevzilerinden çıkıyorlar. Nereye giderlerse karşılarına çıkıyoruz.”⁸²

Varılan anlaşmaya rağmen iki taraf birbirlerine güvenmiyorlardı. Sultan, Frenkler’in istenen fidyeyi, Gerçek Haç’ı, esirleri aldıktan sonra Akka müdafilerini serbest bırakmamalarından endişeleniyordu. Frenkler ise önce fidyenin, esirlerin, haçın verilmesinde ısrar ediyorlardı. Frenkler arasında ayrıca bazı anlaşmazlıklar vardı. Fransa kralı ile İngiltere kralı, Guy ile Conrad birbirlerini rakip görüyorlardı. Yeni kurulacak Akka Krallığı’nın başına kimin getirileceğine karar veremiyorlardı. Richard Almanlar’ı

⁸² el-Feth el-Kudsi, s. 521-534.

saf dışı bırakmak istiyordu. Alman ordusu kumandanı Avusturya Hertzüğü Leopold von Öderich'in bayrağını Akka surundan söktürüp hendeğine attırmıştı. Buna öfkelenen Almanlar'ın bir kısmı ülkelerine dönmeye karar vermişlerdi. Ayrıca, Avrupa'dan gelen Haçlılar yerli Haçlılar'ı sevmiyorlardı. Yerli Frenkler'le, Fransızlar, Almanlar Conrad'ın kral seçilmesini, İngilizler, İtalyanlar Guy'ün kral olmasını istiyorlardı. 27-28 Temmuz 1191 günleri haçlı reislerinin yaptıkları bir toplantıda halihazırda Kudüs kralı olan Guy'ün ölümüne kadar kral kalması, onun ölümünden sonra Conrad'ın kral olması kararlaştırıldı. 29 Temmuz Perşembe günü hicri Cemaziyelahir ayı sona eriyordu. Anlaşmanın şartlarında önemli bir gelişme olmamıştı. Bunun sonucu Frenkler deniz tarafından mevzilerden dışarı çıktılar. Müslümanların Akka çayırında kazdıkları kuyuların yanına geldiler. Bunu gören Sultanın küsleri çalmaya başladı. Askerler hemen hazır duruma geçtiler. Sultan öncülerini takviye için birbiri peşine birlikler gönderdi. İki taraf arasında şiddetli çarpışma oldu. Müslümanlar Frenkler'i püskürttüler. Sonra Frenkler yeniden saldırıya geçtiler, Müslümanlar buna cevap verip düşmanı hendeklerinin, surunun içine attılar.

1 Ağustos 1191 Cuma günü Frenk ordugâhından fidyeyi almak, Müslüman esirleri serbest bırakmak için elçiler geldiler. Fransa Kralı Philippe Auguste'nın Bourgogne dükü Hugue'u naip bırakıp ülkesine dönmek için Sur'a gittiğini, fideden alacak olduğu payı Conrad'a bıraktığını söylediler. Sultan Fransa kralına bir elçiyle hediyeler gönderdi. 2 Ağustos Cumartesi günü otağını Şefriam arkasındaki bir tepeye taşıdı. Bu arada elçiler gelip gidiyordu. Sultan Haçlılar'a verilecek fidyenin 100 bin dinarını, iade edilecek esirleri, Gerçek Haç'ı, hazırlamıştı. Bu sırada iki taraf arasında fidyenin, Akka esirlerinin nasıl takas edileceği konusunda ihtilaf patlak verdi. Sultan *"Ben bunları size teslim edince, siz de arkadaşlarınızın hepsini serbest bırakırsınız. Fidyenin kalan kısmı için bazı kişileri rehin tutarsınız."* dedi. Onlar ise *"Hepsini*

birden verirsiniz. Sonra biz de sizin arkadaşlarınızı bırakırız” dediler. Sultan Templierlerin şartlara uymadıklarını söyledi. Frenkler’in Müslümanları aldatmasından, oyalamasından şüphelendiği için “*Arkadaşlarımızın serbest bırakıldığını görürsek Gerçek Haç’ı, esirleri, fidyeyi teslim ederiz*” dedi. Frenk elçileri geldi. Esirleri, fidyeyi gördüler. Gerek Haç’ın halifeye gönderildiğini zannediyorlardı. Haç kendilerine gösterince secdeye kapandılar. Bunun üzerine bahane ileri sürmeye başladılar. 14 Ağustos 1191 Çarşamba günü Frenkler Akka çayırında çadırlar kurdular. İngiltere Kralı Richard şövalyeler ve yayalarla geldi, kendisi için kurulan çadıra yerleşti. İsteklerinin kayıtsız şartsız yerine getirilmesini istedi. 20 Ağustos Salı günü Frenkler bütün yayaları, süvarileriyle karargâhlarından çıkıp Tell el-Iyâziye ile Tell Keysan arasındaki çayıra ilerlediler. Öncüler hemen sultana haber gönderdiler. Sultan askerleriyle harekete geçti. Frenkler fide alınacak önemli kişiler dışındaki Akka esirlerini iplere bağlayıp çayıra getirmişlerdi. Üzerlerine saldırıp 3 bin civarındaki esiri Müslümanların gözü önünde öldürdüler. Bunu gören Müslümanlar hücumla geçip düşmanı hırpaladılar. Düşman çadırlarına dönünce Müslümanlar şehitlerin yanına gidip onları gömdüler. Halbuki, Akka’nın teslim şartlarıyla, Kudüs’ün teslim şartları aynıydı. Sultan Kudüs’te esir alınanlara ne kadar insanca davranmıştı. Haçlılar ise dört sene sonra ona barbarca cevap vermişlerdi. Bu gün dahi Batılıların bir kısmı insan haklarını kendi menfaatlerine uygun yorumlamaktadır.

Bunun üzerine Sultan Frenk esirleri, Gerçek Haç’ı, Dımaşk’a gönderdi. Hazırladığı 100 bin dinarı askerlere harcadı. Sonra Gürcüler, Bizanslılar defalarca elçi gönderip haçı istediler. Sultan kabul etmedi.⁸³

⁸³ *el-Feth el-Kudsi*, s. 521-528; İbn Şeddad, s. 173-174; İbn el-Esir, XII, 63-68; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 174-180; Runciman, III, 42-47.

VI. Bölüm

Frenkler'in Kudüs'ü Alma Teşebbüsleri, Sulhün İlanı

Bu sırada Sultan, Haçlılar'ın eline geçmesin diye Askalan, Darum dışındaki sahildeki şehirlerin kalelerini, surlarını tahrip ettirmişti. Haçlılar'ın asıl hedefi Kudüs'ü geri almak olduğuna göre, Akka'dan sonraki hareketleri Kudüs yönünde olacaktı. Frenkler 24 Ağustos 1191 Perşembe günü Akka çayırındaki çadırlarını söküp Tatlısu nehrinin güneyine deniz tarafına geçtiler. Sultan bunu öğrenince hedeflerinin Askalan olduğunu düşündü. Onlara engel olmak için tedbir almaya karar verdi. *“Askalan'a varırlarsa Akka'daki gibi onları atmak zor olur”* dedi. Akka'dan Askalan'a giden yol üzerinde ormanlık, kumluk sahiller vardı. Sultan Alemeddin Süleyman b. Candar ile bir emire bu yol üzerinde keşif yapmalarını emretti. Akka'ya yakın kalelere takviye birlikler gönderdi.

Frenkler 24 Ağustos Pazar gecesi karargâhlarında ateşler yaktilar. Sabahleyin sahil boyunca donanmalarının himayesinde güneye doğru hareket ettiler. Ağırlıklarını ise donanma taşıyordu.

Sultan bunu öğrenince kösleri çalmaya başladı. Frenkler'e paralel biraz iç kesimden hareket etti. Ordu çarşısı ve ağırlıklar da harekete geçti. Çarşı çok büyüktü 7 bin mağazadan meydana geliyordu. Askerler için aylarca yetecek erzak vardı. Ağırlıkları, çarşayı taşıyacak yeterli hayvan olmadığı için bu yürüyüş sırasında askerlerin, tüccarların mallarının bir kısmı telef oldu. Orduda fiyatlar anormal derecede arttı. Haçlılar sayıları çok olan genel kadınları Akka'da bırakmışlar, yanlarına sadece hizmetçi, çamaşırcı, kadınları hac yapmak isteyen kadınları almışlardı. Yandan yapılacak bir Müslüman taarruzuna karşı koyabilmek için, haçlı ordusunun merkezi ortada, sağ kanadı oluşturan Templierler önde, sol kanadı oluşturan Hospitalierler arkada yürüyorlardı. Müslüman ordusu da aynı tertiple Haçlılar'ı takip ediyordu. Bu gün Müslüman ordusunun öncülerinin başında el-Melik el-Afdal, Seyfeddin Yazguc, İzzeddin Cundik gibi ünlü kumandanlar vardı. Frenk ordusunun ardçılarına saldırdılar. Onları hırpaladılar, el-Afdal babasından takviye kuvvet istedi. Fakat kumandanlar yolun bu kısmının savaşa elverişli olmadığını, Kaysariye yakınında meydan savaşına elverişli yer olduğunu söylediler. Richard da ardçıların zor durumda olduklarını öğrenince Jacques d'Avesnes, Hugue de Tiberiade, Guillaume de Burr gibi ünlü şövalyelerle gelerek ardçıları zor durumdan kurtardı. Sultan bu geceyi Kaymun'da geçirdi. Ağırlıkları Alemeddin Süleyman b. Candar korudu. Sultan 25 Ağustos Pazartesi gecesini Sabbâğün köyünde Uyun el-Esâvid denen yerde geçirdi. Frenkler ise Hayfa'ya varmışlardı. Sultan bu gece emirleriyle bir toplantı yaptı. Sabahleyin Hayfa'nın güneyindeki Tuzla'ya vardı. Araziyi inceledi. Otağına döndü. Salı gecesini aynı yerde geçirdi. Çarşamba sabahı ağırlıkları Mecdel-yaba'ya gönderip hareket etti, Kaysâriye nehri kıyısında karargâhını kurdu. Düşman ise Tuzla denen yerdeydi. Sultan 27 Ağustos gecesini Kaysariye yanında konakladı, araziye dolaştı. Meydan savaşı yapılacak bir yer tesbit etti. Bu sırada yanına getirilen Frenk esirlerden biri

düşmanın Hayfa'ya ulaştığı gün çok hırpalandığını, 400 at kaybettğini söyledi. Sultan, getirilen Frenk esirlerini Akka şehitlerinin intikamını almak için öldürttü.

29 Ağustos'ta Haçlılar yeni takviyeler alarak Kaysariye'ye hareket ettiler. Bu arada askerler düşmandan yakaladıklarını ordugâha getiriyorlar, bunlar öldürülüyordu. 31 Ağustos'ta düşmanın yeniden hareket ettiği öğrenildi. Önde kral Guy emrindeki yerli Frenkler, ortada Richard, Bourgogne dükü Hugue kumandasında İngilizler, Fransızlar, arkada (sol kanatta) Hugue de Tiberiade, diğer gruplar vardı. Hër üç grup atlılarının etrafını sur gibi yayalarla kuşatmış olarak yürüyorlardı. Yayaların üzerinde zırhlar, keçe yelekler, ellerinde uzun mızraklar vardı. Merkezin ortasında bir araba üzerinde haçlı bayrağı dalgalanıyordu. Müslüman öncüler düşman üzerine ok atıp taciz ediyor, haçlı piyadeleri zembereklerle (arbeletlerle) cevap veriyorlardı. Düşman piyadesinin yarısı deniz kıyısından gemilerin himayesinde gidiyor, atlıları koruyanlar yorulunca onların yerini diğerleri alıyordu.

Kaysariye Meydan Savaşı

1 Eylül 1191 Pazartesi günü Haçlılar aynı tertiple Kaysariye'den güneye yürümeye devam ettiler. Sultan geceden tedbirler almıştı. Düşmana karşı askerler çeşitli yerlerde saldırılar düzenlediler. İki taraf arasında şiddetli çatışmalar oldu. Düşman hırpalandı, kral Richard hafif yaralandı. Fakat düşman tertibini bozmadı. Yolu üzerinde küçük bir göl kıyısında konaklamak istedi. Müslümanlar onların konaklamasına izin vermediler. Bunun üzerine Haçlılar sahile yaklaşarak Nehr el-Kasab kıyısında konakladılar. Bu günkü çarpışmalarda sultanın memluku, Müslümanların ünlü süvarisi Uzun Ayaz şehit düştü. Savaşlarda ön safta bulunur, karşısına düello için çıkanları tepelerdi. Atına ilk binen, atından en son inen o olurdu. Bu savaş sırasında atından düştü. Üzerindeki

zırhın ağırlığı dolayısıyla kaçamadı. Arkadaşları yetişmeden şehit düştü. Müslüman ordusu savaş bitince bahsedilen gölün bulunduğu yerde konakladı. Sonra Nehr el-Kasab yanına indi. İki ordugâh birbirine çok yakındı. Salı gününü aynı yerde geçirdiler. Bu gün kumandanlardan İzzeddin b. el-Mukaddem öncülerin başındaydı. Müslümanların durumunu keşfe çıkan bir Frenk birliğini gördü. Nehri geçerek onlara saldırdı. Bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı. Bunun üzerine Frenkler saldırıya geçtiler, şiddetli bir çatışma oldu. İzzeddin çatışmadan sonra esirleri sultanın yanına getirdi. Esirler bir gün önceki çarpışmalarda 1000 kişinin yaralandığını söylediler, Sultan bu gün öğle vaktinde Nehr el-Kasab yanından hareketle güneş battıktan sonra Deyr el-Râhib köyüne vardı. Oradan yanına bir miktar süvari alıp Arsuf yakınına gitti. Araziyi keşfetti. Meydan savaşına uygun bir yer buldu, sonra Deyr el-Rahib karargâhına döndü. Düşman ise Nehr el-Kasab kıyısından ayrılmamıştı. Aynı gün öncülerin başında Alemeddin Süleyman b. Candar vardı. Richard ona bir elçi gönderip el-Melik el-Adil ile görüşmek istediğini bildirdi. 4 Eylül Perşembe günü el-Melik el-Adil ile Richard buluştular. Aralarında IV. Onfroï tercümanlık yaptı. Richard sulh için eski Kudüs Krallığı topraklarının geri verilmesini isteyince el-Melik el-Adil buna imkân olmadığını bildirdi. Buluşmadan bir sonuç alınamadı.

Arsuf Meydan Savaşı

Sultan, Richard'ın isteğinde ısrar ettiğini öğrenince, Cuma günü durumu arkadaşlarıyla değerlendirdi. Ağırlıkların Avcâ'ya götürülmesini emretti. Askerlerle Arsuf yakınında savaşmak için kaldı. 6 Eylül Cumartesi sabahı Frenkler'in donanmalarının himayesinde Arsuf'a doğru hareket ettiklerini öğrendi. Frenkler'in en önünde Templier şövalyeleri, sonra Bretonlar, sonra Argevinler, sonra Guy kumandasındaki yerli Frenkler, sonra kral Richard kumandasında Normanlar, İngilizler, arkada (sol kanatta)

Fransızlar, Hospitalier şövalyeleri, Jacques d'Avesnes kumandasındaki Flamanlar vs. bulunuyordu. Müslüman ordusunun merkezinde Sultan, onun sağında el-Melik el-Afdal, Musul askerleri, Sarimeddin Kaymaz, en sağda el-Melik el-Adil vardı. Sultanın solunda Sincar, Halep, Mısır askerleri, en uçta Esediler vardı. Düşman Arsuf'a yaklaşıncı Müslümanlar kara tarafından onları kuşattılar, ok yağmuruna tuttular. Frenkler ise ortada süvarileri, etraflarında mızraklı, çarhlı yayaları, Arsuf'a doğru yürüyorlardı. İki tarafın safları iyice birbirine yaklaşmıştı. Kösler, nakkareler çalıyordu. Ambroise'ın ifadesine göre 30 bin atlı Türk emirlerinin önlerinde naralar atarak saldırıyorlardı. Bunları bedeviler ve zencilerden meydana gelen, ganimetten pay kapmak isteyen gönüllüler takibediyordu (Hittîn Savaşında 12 bin süvari olduğuna göre verilen rakam mübalağalıdır). Zor durumda kalan Haçlılar ortada süvarileri, etraflarında yayaları olduğu halde Arsuf yanına vardılar. Burada aniden Frenk şövalyeleri ellerinde uzun mızraklarla Müslüman ordusu üzerine saldırdılar. Ordunun sol kanadı bozguna uğradı. Merkez ise direndi. Sultan ihtiyattaki seçkin birlikleri karşı saldırıya geçirdi. Düşmanı püskürttü. Sağ kanatta bulunan el-Melik el-Adil, Sarimeddin Kaymaz, Musul askerleri şidetle direndiler. Düşman şövalyelerinden bazı grupları kopararak imha ettiler. Öldürülen şövalyeler arasında Haçlılar'ın ünlü şövalyeleri Jacques d'Avesnes de vardı. İngiltere Kralı Richard onun öldürülmesine çok üzüldü. Müslüman emirlerden ise Emiri Şıkar Müsek, Kaymaz el-Adilî, Akkuş şehit düşmüşlerdi.

Düşman Müslüman saldırısını püskürtmesine rağmen, yeni bir karşı saldırıdan korktuğu için mevzilerine geri döndü. Arsuf'u geçip bir su yanında konakladı. Sultan ise ağırlıkların bulunduğu el-Avcâ'ya gitti. Haçlılar 7 Eylül Pazar gününü de aynı yerde geçirdiler. 8 Eylül'de Yafa'ya vardılar. Bu iki günde de Sultan Haçlılar'ı rahatsız etmeye devam etti. 8 Eylül'de esir alınan 4 erkek, 1 kadın sultanın huzuruna getirildi, hapsedildiler. 9 Eylül'de getirilen

4 esir sorguya çekildiler. Haçlılar'ın bir müddet Yafa'da kalmak, şehri tahkim etmek niyetinde olduklarını söylediler. Bu esirler öldürüldüler. Sultan Haçlılar'la meydan savaşından bir sonuç alamayacağını anladı. Ağırıklarını, otağını Remle'ye taşıdı. Etrafa mektuplar göndererek askerleri cihada çağırdı.

Sultan bu sırada Akkâ'dan buraya kadar geçen olayları özetleyen bir mektubu Halife'ye gönderdi. Bu mektupta şöyle deniyordu:

“Bazı yerlerde öncü kuvvetlerimizin onlarla çarpışmasına imkân yoktu. Askerlerimiz sıkıştırılması mümkün olan her yerde Haçlılar'ı sıkıştırıyorlar, onlarla çarpışıyorlardı. Haçlılar deniz kıyısından ayrılmıyorlar, bir su başından diğer su başına konuyorlardı. Sular birbirine yakındı. Bu sırada her konak arasında onlarla çarpışıyorduk. Deniz kıyısından yürüdükleri yol üzerinde boğazlar, koruluklar, kumsallar gibi muharebeye müsait olmayan yerler vardı. Nerede uygun bir saha bulduysak onları sıkıştırdık. Onlarla aramızda çeşitli çarpışmalar oldu. Az kalsın onları mahvediyorduk. Bu çarpışmalardan biri Akkâ'dan ayrıldıkları gün cereyan etti. Oğlumuz el-Afdal o gün öncülerin başındaydı. Onların yolu üzerinde boğazda durdu. Ardçılarını ayırdı, kan döktü. Başlarına bu felâket gelince Frenkler Hayfa nehrini geçip sarp bir yere sığındılar. Burunları yere sürülmüş halde birkaç gün burada kaldılar. Akkâ'dan yeni takviye aldılar. Ardçılarını takviye edip tedbirlerini aldıktan sonra yeniden yürüyüşe geçtiler.”

“Onlarla çarpıştığımız günlerden biri Kaysariye'den ayrıldıkları gündü. Okçular onları törpüledi. Konaklayıncaya kadar üzerlerine ok yağdırdı. Altlarından 1000'i ölmüş, süvarileri elem elbisesi giymişti. Muharebe yapılınca yerlerinde kalıyorlar, bir suya sığınmıyorlardı. 14 Şaban'da (6 Eylül) deniz kıyısından yeniden yürüyüşe geçtiler, Atları onları sel gibi götürüyor, yaya-ları etraflarını karınca gibi sarıyordu. İslâm askerleri onların

önlerinde dolaşarak yürüyüşlerine mani olmak istiyorlardı. Oklarının ateşiyle cehennemlikleri yakıyorlardı. Oklar onları çok güç durumda bırakınca Arsuf'a kadar sabrettiler. Mahvolmak üzereydiler. Tam bu sırada hepsi birden hücumla geçtiler. Bulutlar gibi şimşek çakarak, yıldırım yağdırarak geldiler. Müslüman birlikleri ayak diremeyip önlerinden çekildiler. Sultan bunu hezimet sandı. Sonunda bunun bir nevi sebat olduğunu anladı. Muzaffer kalıp (merkez) düşmanın önünden çekilenlere sığınak oldu, yerinden ayrılmadı. Kardeşim el-Âdil ve askerleri onları yerlerinde durdurdular. Onların üzerine hamle yapıp püskürttüler ve mahvetttiler. Kardeşim giriştiği bu hücumda kuvvetle direndi. Düşmandan büyük bir kontu ve çok sayıda kişiyi öldürdü. Perişan bir halde Arsuf'a indiler. Askerleri darbe yemiş, kontları öldürülmüştü. Kardeşim Seyfeddin el-Adil'in kılıcıyla öldürülen bu azgın şeytan, melunların itaat ettikleri iblisleriydi. Adı Sir Jacques idi Kralları gelmeden aralarında onun hükmü yürümüşü. Emri altında birçok kont ve baron vardı. Templier ve Hospitalierler arasında da hükmü geçerdi. Mevkiinin ululuğundan ve şanının büyüklüğünden dolayı öldürüldüğü sırada onu müdafaa için Frenk kumandanlarının büyüklerinden bir topluluk önünde çarpıştılar. Bu kont ancak onların öldürülmesinden sonra öldürüldü. İngiltere kralı onun öldürülmesine çok üzüldü.”

“Frenkler sonra yerlerinden hareket ettiler. Askerlerimiz onlara karşı yürüyüp Yafa yanında onlarla karşılaştı. Yafa'ya sığınarak telef olmaktan kurtulmak istiyorlar, askerlerimiz önlerinde ölüm okları dolaştırıyorlardı. Yafa kırlarında ve bostanlarında onlarla karıştılar. Şehre vardıkları sırada ordularının etrafından bazı parçaları kırpılmıştı. Harbin şiddetinden kalplerini korku bürümüşü. Bir türlü kurtulduklarını kabul edemiyorlardı. Çıkacak olurlarsa sıkıştırılacaklarını bildikleri için orada kaldılar”⁸⁴

⁸⁴ el-Feth el-Kudsi, s. 546-548. Haçlılar'ın Akkâ'dan hareketinden sonra Yafa'yı ele geçirmelerine kadarki olaylar hakkında bkz. el-Feth el-Kudsi,

Askalan'ın Tahrib Edilmesi, Sultanın Kudüs'e Çekilmesi

Arsuf meydan savaşından sonra iki taraf durumlarını kuvvetlendirmeye çalıştılar. Frenkler Yafa'yı müstahkem bir şehir haline getirmekle uğraştılar. Bu şehir Kudüs ile sahildeki tek müstahkem şehir olan Askalan arasındaydı. Sultan Remle'de karargâh kurunca durumu emirleriyle müzakere etti. Emirler kuvvetleri Askalan ile Kudüs arasında ikiye bölmenin doğru olmayacağını, bir haçlı kuşatmasına karşı her iki şehrin 20'şer bin savaşçıya ihtiyacı olduğunu, ayrıca sahilde bulunması dolayısıyla Akka'nın başına gelen felaketlerin, haçlı donanması sebebiyle, Askalan'ın da başına gelebileceğini, en iyisi şehrin surlarını, kalesini tahrip etmek olacağını söylediler. Şehir tahrip edilmezse, bizzat sultanın ve oğullarından birinin şehre girerek müdafaasını üzerine almasını şart koştular. Bunun üzerine Askalan'ın tahrip edilmesine, Kudüs'ün tahkim edilmesine, kuvvetlerin bu şehirde toplanmasına karar verildi. Sultan Yafa karşısında kardeşi el-Melik el-Adil'i on emirin başında öncü ve gözcü bırakarak 11 Eylül 1191 Perşembe günü Askalan'a vardı. Şehrin surlarını tahribe başladı İmâdeddin *"Şehrin surları, evleri çok müstahkemdi. Halkı refah içindeydi. İstemeden şehirlerini terk ettiler, kıymetli mallarını yok pahasına sattılar. Medreseleri Kur'an sesinden mahrum kaldı. Meclisleri tatlılığını kaybetti. Güzellikleri yok oldu. İslâm güzel gelinini kaybetti. Evleri sahipsiz kalınca ateşe verildi"* diye hayflanır. Onun dediği gibi on gün içinde hızlı bir tempo ile şehir boşaltıldı. Surları, evleri tahrip edilip ateşe verildi.

Sultan Askalan'ın tahribini tamamladıktan sonra 24 Eylül Çarşamba günü Yübna'ya geçti. 25 Eylül Perşembe günü Remle'ye

s. 528-548; İbn Şeddad, s. 175-185; İbn el-Esir, XII, 69-70; *el-Ravzateyn* II, 190-192; *Müferric*, II, 365-368; Grousset, II, 66-70; Rumciman, III, 47-51; Lyons-Jackson, s. 334-339; *Selahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 180-186.

vardı. Remle Kalesi'nin, Lüd katedralinin yıkılmasını, buralarının halkının başka yerlere naklini emretti. 26 Eylül Perşembe günü Kudüs'e gitti. Alınan müdafaa tedbirlerini gözden geçirdi. Şehrin idaresini Hüsameddin Sayaruk'a verdi. 29 Eylül Pazartesi günü öğleden sonra Kudüs'ten ayrıldı. Geceyi Beyt-i Nûbe'de geçirdi. Salı günü Remle ordugâhına vardı. Aynı gün II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Malatya Sahibi Kaysarşah ordugâha geldi. Babasından, kardeşlerinden şikâyet etti. El-Melik el-Adil onu himayesine aldı, kızlarından biriyle evlendirdi. Kaysarşah 20 Kasım'da ülkesine döndü.

Yine 29 Eylül Pazartesi günü İngiltere kralı bir miktar şövalye ile kılık değiştirerek odun toplamak için Yafa'dan çıktı. Müslümanlar tarafından kurulan bir pusuya düştü, şiddetli çarpışma oldu. Az kalsın kral esir ediliyordu. Fakat şövalyelerden onun gibi giyinmiş Guillaume de Preauz kendini feda ederek kralın yaralı olarak kaçmasını sağladı. 3 Ekim Cuma günü Müslüman öncü kuvvetleriyle düşman arasında başka bir çarpışma oldu. Ünlü bir haçlı kumandanı öldürüldü. 4 Ekim Cumartesi günü Sultan Remle'den Natrun yanında bir tepede bulunan kaleye geldi. Burasının da tahrip edilmesini emretti. Orada bir müddet kaldı. Askerlere bahşiş dağıttı. Aynı sıralarda Taberiye Sahibi Sarimeddin Kaymaz Şeria vadisinde Kudüs Hristiyanları'ndan bir gruba rastladı. Yanlarında Kudüs valisi Sayaruk tarafından sultana yazılan ve Kudüs'te yeterli silah ve zahire olmadığını bildiren bir mektup buldu. Bu Hristiyanlar mektubu Haçlılar'a götürüyorlardı. Kaymaz onların niyetlerini öğrenince boyunlarını vurdurdu.

Bu sırada Sultan tarafından Halife'ye gönderilen bir mektupta özetle şöyle deniyordu:

“Uzun harpler, gece gündüz süren çarpışmalar askerleri yordu. Bilhassa, son dört senedir harple uğraşmaktan ne kışlak, ne de yaylak yüzü gördüler. Atlara gelince, harpler ve koşmalar onları yordu ve zayıflattı. Yaraların çokluğundan sağlam at-

lar azaldı. Çarhların verdiği korkudan dolayı ok sesinden ürker oldular. Doru atlar yara izinden yağız hale geldiler. Düşmanın yayalarının içine dalmaz oldular. Silâhlar ise tükendi, tamamiyle azaldılar, şehit olanlarla birlikte şehit oldular. Koruluklarda ok yapacak ağaç bulunmaz oldu. Okdanlıklardaki ve depolardaki oklar tükendi. Sanatkârlar durmadan ok yapıp temrenliyorlar. Yapılan temrenlerden demir madenleri azaldı. Bununla beraber, hizmetkârınız tek başına cihad farizasını yerine getirmekle meşgul. Müşriklerin kökünü kazımak için azmini bilemekte, tabileri arasında ancak Musul ve Sincar sahipleri ona yardım etmekteler.”⁸⁵

Sulh Müzakereleri

Bu sıralarda Richard ve Conrad Sultanla sulh yapmak için ayrı ayrı girişimlerde bulunuyorlardı. Conrad, sultana elçi göndererek Sayda ile Beyrut’u kendisine verirse diğer Haçlılar’a karşı onunla işbirliği yapacağını bildirdi. Richard ile arası iyi olmadığı için belki bu teklifinde samimiydi. Sultan bunun üzerine 3 Ekim 1191’de el-Adl b. el-Acemî’yi Sur’a gönderdi. Conrad’a Haçlılar’a karşı düşman olduğunu ilan eder, Sur’daki Müslüman esirleri serbest bırakırsa onunla anlaşma yapacağını, Sayda ve Beyrut’u vereceğini bildirdi. Conrad bir ay sonra Renaud de Sidon’u Remle ordugâhına gönderdi. Renaud 3 Kasım’da Remle’ye geldi. Sultan bu sırada Richard ile de sulh müzakereleri yapıyordu. Hangi taraf daha müsait şartlar ileri sürerse onunla sulh yapmak istiyordu. Bu sebeple Renaud de Sidon’u bekletti.

Conrad ile Sultan arasındaki müzakerelerden endişe eden Richard da 2, 7, 16 Kasım 1191 tarihlerinde el-Melik el-Adil’e elçiler

⁸⁵ *el-Feth el-Kudsi*, s. 553-554. Askalân’ın tahribinden buraya kadar ki olaylar için bkz. İbn Şeddâd, s. 193-194; İbn el-Esir, XII, 71-72; *el-Ravzateyn*, II, 192; *Müferric*, III, 369-375; *Vefayat el-A’yan*, VII, 197-198; Lyons-Jackson, s. 339-347; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 186-188.

göndererek sulh müzakereleri yaptı. Savaşın uzamasının iki tarafın aleyhine olduğunu, buna bir son vermek gerektiğini bildirdi. Fakat yine eski Kudüs Krallığı topraklarını, Gerçek Haç'ı isteyince müzakereler kesildi. Sultan, Richard'a verdiği cevapta *"Kudüs sizin için ne ifade ediyorsa bizim için de onu ifade ediyor. Bizim bu şehirden vazgeçerek Müslümanların nazarında yanlış bir iş yapmanız düşünülemez. İstedığınız topraklara gelince, aslında bu topraklar bizimdi. Sizin istilanız o zamanki Müslümanların zayıf olması sebebiyledir. Harp devam ettikçe Allah size orada bir taş koymayı bile nasip etmeyecek. Gerçek Haç'a gelince İslâm'a faydalı olacak bir iş için ondan vazgeçebiliriz"* dedi.⁸⁶

20 Ekim Pazartesi günü Richard yeni elçiler gönderdi. İki taraf arasında yapılan müzakerelerde el-Melik el-Adil ile İngiltere Kralı Richard'ın kız kardeşi Jeanne'ın evlenmeleri Kudüs'ün onlar tarafından idare edilmesi Jeanne'ın Kudüs'te oturması, el-Adil'in bazı Frenk büyüklerine, Templier ve Hospitalierlere dirlikler vermesi, bazı Frenk rahiplerinin, papazlarının Jeanne ile Kudüs'te kalmaları, Hristiyanlar'a ait yerleri idare etmeleri, esirlerin değiştirilmesi, Gerçek Haç'ın iadesi kararlaştırıldı. İmâdeddin, şöyle devam eder: *"el-Melik, el-Adil beni, İbn Şeddad'ı, bazı emirleri çağırdı. Bu emirler arasında Alemeddin Süleyman b. Candar, Sâbikeddin Osman b. el-Dâye, İzzeddin İbrahim b. el-Mukaddem, Hüsameddin b. Beşâra vardı. Bize "Sultana gidin, bu anlaşmayı haber verin. Bahsedilen yerleri bana versin. Ben elimden gelen gayreti göstereceğim"* dedi. Sultanın yanına vardık, el-Melik el-Adil'in mesajını bildirdik. Sultan kabul etti. Richard'ın elçisi döndü. Anlaşmayı bildirdi, Jeann kabul etti. Biz meselenin tamam olduğunu düşündük. Mesele Haçlılar'ın ileri gelenlerine anlatıldı. Onlar da papazlara danıştılar. Papazlar Jeanne'ı aforozla tehdit ettiler. *"Bir Müslüman'la nasıl evlenirsin? O Hristiyan olursa bunu*

⁸⁶ İbn Şeddad, s. 193-194.

düşünürsün” dediler. Bunun üzerine el-Melik el-Adil’in Hristiyan olmasını şart koştu. Tabii o da bunu kabul etmedi. 8 Kasım 1191 Cuma günü el-Melik el-Adil öncülerin yanında İngiltere Kralı Richard’ı kabul için 3 çadır kurdu, meyveler, tatlılar, yemekler hazırlattı. Richard yanına geldi. Sulh müzakereleri yaptılar, yemek yediler. Anlaşmaya vardıkları söylendi. el-Melik el-Adil’in kâtibi Saniat b. el-Nahhal Yafa’daki esirleri getirmek için Richard’la Yafa’ya gitti. Aynı sıralarda Conrad da sulh için Sultan’la müzakereler yapıyordu. Renaud de Sidon’u sultana elçi göndermişti. Renaud, Conrad’ın şartlarını bildirdi. 11 Kasım’da Sultan emirlerini, müşavirlerini topladı. Onlar Richard’ın zaman kazanmaya çalıştığını, Conrad’la anlaşma yapılmasını tavsiye ettiler. Sultan bir anlaşma taslağını el-Adl b. el-Acem’i ile Sur’a gönderdi. Öyle anlaşıyor ki bir sonuç alamadı.

el-Melik el-Adil ile Richard arasında 8 Kasım’da varılan anlaşma yürürlüğe girememiş, Richard sözünü tutmamıştı. 12 Aralık 1191’de Richard yeni bir elçi gönderdi, el-Melik el-Adil ile görüşmek istedi. Bu sırada, kış gelmesi sebebiyle askerlerin bir kısmı ülkelerine gitmişlerdi. el-Adil Richard’a bir mektup yazdı, sulh şartlarını bildirmesini istedi. Richard bu mektuba verdiği cevapta *“Beyrut’un kendisine bırakılmasını, Gerçek Haç’ın iadesini, Hz. İsa’nın mezarının bulunduğu Kiyame (Kemame) Kilise’sinin Frenk papazların idaresine verilmesini, silah taşımayan Frenk hacıların Kudüs’teki kutsal yerlere ziyaret etmelerine izin verilmesini”* istemekteydi. Sultan ve emirler bu şartları uygun buldular. el-Melik el-Adil hacibi Ebu Bekir’i Richard’a gönderdi. Fakat Richard’ın metinde bazı değişiklikler istemesi üzerine anlaşmaya varılamadı. Richard’ın maksadı, uzaktan gelen Müslüman askerlerin kış dolayısıyla ülkelerine dönmelerinden sonra Kudüs üzerine yürümekti, oyalama taktiği güdüyordu. Bundan sonra dört-beş ay elçi göndermedi. Conrad ise Mart 1192’de Renaud de Sidon’un hacibi Yusuf’u yeni şartlarla sultana gönderdi. İki taraf arasında

müzakereler yapıldı. Varılan anlaşmaya göre iki taraf Richard'a karşı birleşecekler, Conrad'ın aldığı yerler onun olacak, iki tarafın aldığı yerlerin toprağı Conrad'ın, vergisi, esirleri Müslümanların olacaktır. Ayrıca, Askalan ve ötesindeki sahil toprakları Müslümanlarda kalacak, iki taraf arasında kalan topraklardan ortaklaşa faydalanılacaktı. Eğer Richard Müslümanlarla anlaşma yaparsa, o gittikten sonra anlaşma Conrad'la yapılmış sayılacaktı. İki taraf arasında elçiler gelip giderken, 28 Nisan 1191'de Conrad Sur'da Haşhaşiler tarafından öldürüldü. Onun ölümü üzerine Henri de Champagne karısıyla evlendi, Akka kralı oldu. Eski kral Guy'e Kıbrıs krallığı verildi. Kıbrıs'ta Lusignanlar devri başladı.

Ardından Richard yine elçiler göndermeye başladı. Kudüs'ün Müslümanlarda kalmasını, Kıyame Kilisesi'nin Hristiyanlar'ın idaresine verilmesini istiyordu. Sultan ise Yafa ile Askalan'ın Müslümanlarda kalmasında ısrar ediyordu.

Bu arada Müslümanlar arasında bazı pürüzler vardı. Takıyuddin ile Gökbörü doğudaki iktalanna gitmişler dönmemişlerdi. Etraflarındaki beylerin topraklarına göz diktikleri için oralarındaki askerler de gelmemişlerdi. Yukarıda anlatıldığı gibi, Takıyeddin 9 Ekim 1191'de Malazgirt önünde ölünce oğlu el-Melik el-Mansur askerleriyle Meyyafârikîn'e dönmüş, amcası Sultan'dan babasına ait yerlerin menşurunun verilmesini istemişti. Sultan Fırat'ın doğusundaki yerleri geri almak isteyince, el-Melik el-Mansur Meyyafârikîn'de kalıp cepheye gelmemişti. Sultan onun Ahlat Sahibi Beğtemürle birleşip bu kritik zamanda devletin başına iş açmasından endişeleniyordu. Bu sebeple, Fırat'ın doğusundaki Takıyeddin'e ait toprakları önce oğlu el-Melik el-Afdal'e, ardından kardeşi el-Melik el-Adil'e verdi. Doğudaki pürüzleri halletmesi için el-Melik el-Adil'i doğuya gönderdi. Cephedeki askerlerin sayısı daha da azaldı.⁸⁷

⁸⁷ *el-Feth el-Kudsi*, s. 555-562; İbn Şeddad, s. 197-220; İbn el-Esir, XII, 72-73; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 188-192

1191 Yılı Sonları ile 1192 Yılında İki Taraf Arasındaki Çarpışmalar

Müslümanlarla Frenkler arasındaki asıl büyük cephe Yafa-Remle bölgesi olmakla beraber, diğer kesimlerde de çarpışmalar oluyordu. 13 Ekim 1191'de Akka önünde bulunan Müslüman öncü kuvvetleri şehrin dışına çıkan bir düşman birliğinden 21 kişiyi esir aldılar. Bu esirler Richard'ın hastalanarak Akka'ya döndüğünü, Frenkler arasında erzak sıkıntısı çekildiğini haber verdiler. Yine aynı gün Antakya Frenkleri'nin Cebele, Lazkiye topraklarına yağma akını yaptıkları, fena şekilde yenilerek döndükleri haberi geldi. 17 Ekim'de Akka esirlerinden Şirkuh b. Bâhil el-Zerzârî kaçıp Sultan'ın yanına geldi. Tuğrul el-Silahdar ile Sultan'ın bazı memluklarının da kaçtığını, Richard'ın büyük bir fidye karşılığı Seyfeddin Ali b. el-Meştub'u serbest bırakmaya hazır olduğunu bildirdi.

22 Ekim Çarşamba Ramazan Bayramı günü sultan emirlere, ileri gelenlere hilatlar giydirdi, yemek verdi. Yemekte sağında II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Malatya Sahibi Kayşarşah, onun yanında Musul atabeyinin kardeşi Hüsameddin Hızır, Sultan'ın solunda Musul atabeyinin oğlu Alâeddin, sonra Sincar askerlerinin kumandanı Mücahideddin Yarankuş ve diğer emirler bulunuyordu.

Bu sırada Frenkler'in Akka'dan yeni takviyeler aldıkları, Remle üzerine yürüyecekleri haberleri alındı. Bunun üzerine yapılan toplantıda ağırlıkların Natrun'a taşınmasına karar verildi. Sultan 28 Ekim Pazartesi günü ordusuyla Remle'ye ilerledi. Remle'nin güneyinde ordugâh kurdu. 29 Ekim 1191 Salı günü Haçlılar'ın Richard kumandasında Yazur'a geldiği haberi geldi. Sultan öncülerin başına kardeşi el-Melik el-Adil'i tayin etti. Bu sırada Anadolu Selçukluları'ndan gelen bir gönüllü grubu da öncülere katıldı. Askerler düşmana yaklaşarak kuşattılar, ok yağmuruna tuttular. Düşman fazla sıkıştırılınca süvarileri aniden şiddetli bir hücumla geçtiler, öncülerini püskürttüler, 3 kişi şehit düştü. Richard Yazur'a gelip burası ile Lüde arasında bir ikmal burcu yapılmasını emretti.

Her gün iki taraf arasında küçük çaplı çarpışmalar oluyordu. Sultan Remle'deki ordugâhtan bazen etrafı keşfe çıkıyordu. 1 Kasım'da keşiften döndüğünde Takyeddin'in öldüğünü bildiren bir mektup geldi. Sultan bu haberin ordudan, düşmandan gizlenmesini emretti, matem tuttu.

6 Kasım Çarşamba gecesi Sultan kendi birliğinden seçkin bir grubu Yazur'un kuzey-doğusunda pusu kurmakla görevlendirdi. Sabah olunca Frenkler odun toplamaya çıktılar. Bu sırada Arap süvariler onları pusunun üzerine çekmek için tacize başladılar. Pusudan haberdar olmayan düşman onlarla çarpışmaya başladı. Richard'dan takviye kuvvet istedi. Düşman şövalyelerinin şiddetli saldırısı üzerine Araplar bozguna uğradı, başka yönde çekildiler. Pusudakiler düşmanın ilerlediğini görünce yerlerinden ayrılarak saldırıya geçtiler. Mesafe uzak olduğu için atları yoruldu, geri kaçmaları mümkün olmadı. André de Chavigny, IV. Hugue de Saint-Paul, Robert de Leincester, Guillaume de Caieux, Eude de Trazignies kumandasındaki Frenkler'le pusu için görevlendirilen birlik arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Frenkler zor durumda kaldılar. Richard kendi birliğiyle yardıma geldi. Bunu öğrenen Sultan, Seyfeddin Yazguç, Emir Eslem kumandasında takviye bir birlik gönderdi. İki taraf arasında çok şiddetli bir çatışma oldu. Frenk, şövalyelerinden 60 kişi öldürüldü, ikisi esir alındı, ikisi atlarıyla iltica etti. Frenkler çekildiler. Müslümanlardan Ayaz el-Mihrâni, Çavlı el-Gaydî, Saru şehit düştüler.

Bundan sonraki günlerde iki taraf arasında yapılan müzakerelerden bir sonuç alınamayınca Sultan 17 Kasım Pazar günü Natrun ordugâhına çekildi. Bu arada Frenkler'in Kudüs üzerine yürüyeceklerine dair haberler alınıyordu. Sultan gerekli tedbirleri almış, etraftaki su kuyularını körletmişti. Her gün düşmana karşı birlikler gönderiyor, onu hırpalıyordu. Kış geldi, yağmurlar çoğaldı, dağlara kar yağdı, ovalar çamurlu hale geldi. Sultan boşuna askerleri yormamak için öncü birlikler bırakıp 12 Aralık

Cuma günü Kudüs'e döndü. Uzaktan gelen askerlere izin verdi. 22 Aralık 1191 Pazar günü Ebü'l-Heycâ el-Semîn kumandasında Mısır'dan bir ordu geldi. Ardından Frenkler'in Natrun'a geldiklerini öğrenildi. Kudüs'te telaş başladı. 26 Aralık Perşembe günü Sultan Beyt-i Nûbe yakınındaki öncülerini takviye etti. Bunlar bir Frenk birliğine rastladılar, birçok kişiyi öldürdüler, 50 civarında esiri Kudüs'e getirdiler. Müslümanların morali düzeldi. 29 Aralık 1191 Kurban Bayramı günü Sâbikeddin Osman b. Dâye başka bir Frenk birliğine rastladı. Kumandanlarından 6 kişiyi öldürdü, 4'ünü esir aldı. Diğerleri atlarını bırakıp dağlara kaçtılar.

31 Aralık'ta Sultan Kudüs'te Kurban Bayramı namazını otağında kıldı. 3 Ocak 1192 Cuma günü Seyfeddin Yazguç, Alemeddin Kayser Remle yolunda Frenkler'in bir ikmal koluna baskın yapıp mallarını, atlarını aldılar, 30 kişiyi esir edip Sultan'ın yanına getirdiler. Bunu takibeden günlerde Frenkler'e baskın, yağma devam etti. Hayvanlarından pek çoğunu kaybettiler, yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Yağmurlar sebebiyle Frenkler'in başlıca yiyecekleri peksimetler, domuz etleri bozuldu. Hayvanları yemsizlikten ölüyordu. Buna rağmen Avrupa'dan gelen Haç'lar her ne pahasına olursa olsun ordunun ilerleyip Kudüs'ü kuşatmasında ısrar ediyorlardı. Yerli Haçlılar, Templierler, Hospitalierler bunun bilerek orduyu tehlikeye atmak olacağını söylüyorlardı.

Nihayet Richard Kudüs ve etrafının bir krokisini istedi. Krokiyi inceledi. Selâhaddin sağ olup Müslüman ordusunda birlik oldukça bir başarı elde etme ihtimali olmadığını, şehir denizden uzak olduğu için gemilerle ikmal imkânı bulunmadığını söyledi. 16 Ocak 1192 Cuma günü orduya ricat emri verdi. Haçlılar Remle ve Yübnâ'ya çekildiler.⁸⁸ Bu yıl sultanın yakınlarından Takıyeddin'den başka kızkardeşinin oğlu Hüsameddin Muhammed b. Ömer b.

⁸⁸ *el-Feth el-Kudsi*, s. 558-570; İbn Şeddad, s. 182-185, 197-220; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 188-195.

Lâçin, emirlerinden Alemeddin Süleyman b. Candar, hazinedarı Safi b. Kâbız öldüler.

Kudüs'ün Tahkim Edilmesi

Sultan Kudüs surlarını, hendeğini tahkim etmeye başlamıştı. 3 Ocak 1192'de Musul atabeyi İzzeddin Mesud 50 taş ustası ile bunların Kudüs'te kaldıkları müddette yetecek erzak, para gönderdi. Bu ustalar altı ay Kudüs surlarının, hendeğinin tahkimiyle uğraştılar. Sultan 2 bin civarında Frenk esirini de bu tahkimat sırasında istihdam etti. Bab el-Amud ile Bab el-Mihrab arasındaki burçları yeniletti. Çok para harcayıp büyük taşlarla suru imar etti. Kudüs'ü çok müstahkem hale getirdi. Bu imarı yaparken surun çeşitli kesimlerini oğullarına, kardeşi el-Melik el-Adil'e, emirlere verdi. Her gün inşaatın başına gelir, insanları teşvik ederdi. Halk, ulema, kâdılar, sufiler de inşaatta gönüllü olarak çalıştılar. Yıllar tutacak bu büyük tahkimat kısa sürede tamamlandı. 18 Ocak 1192'de (1 Muharrem 588) Sultan Kudüs'te Kıyame Kilisesi yanındaki Keşişler Binası'nda kalıyordu. Her gün yakın adamlarıyla atının eğeri üzerinde Kudüs'ün tahkimi için taş taşıyordu. Herkes ona uyuyordu. Taşlar hendek kazılırken hendekten kesiliyordu.⁸⁹

Frenkler ise Kudüs üzerine yürümekten vazgeçip Remle'ye döndükten sonra 20 Ocak 1192 Salı günü Askalan üzerine yürüdüler. 21 Ocak Çarşamba günü oraya vardılar. Bu sırada emirlerden Seyfeddin Yazguc ile Alemeddin Kaysar bölgedeki zahireleri başka yerlere taşımak için Askalan yakınındaydılar. İngiltere Kralı Richard 22 Ocak Perşembe günü etrafı keşfe çıkmıştı. Bir duman gördü, oraya yöneldi. Akşam vakti Seyfeddin Yazguc ve arkadaşları yemek yerken baskın yaptı. Müslümanlar ihtiyat için iki gruba ayrılmıştı. Düşman diğer grubu görmemişti. Düşman gördüğü gruba saldırınca diğer grup haberdar olup düşmana karşı saldı-

⁸⁹ *el-Feth el-Kudsi*, s. 578-582; İbn Şeddad, s. 187-188.

nya geçti, onu püskürttü. Bu sefer Frenkler daha kalabalık halde saldırıya geçtiler. Müslümanlar yüklerini, kendilerini koruyarak düzenli çekildiler. İçlerinden 4 önemli kişi şehit düştü. Frenkler bundan sonra Askalan'ı yeniden müstahkem bir hale getirdiler.

Bu arada olaysız gün hemen hemen geçmiyordu. 28 Ocak Çarşamba günü İzzeddin Curdik Yübnâ'da bulunan Frenkler'e bir baskın yapıp 12 esir, çok miktarda at, hayvan, eşya ganimet aldı. 18 Şubat Salı günü İzzeddin Curdik ve Sultanın memluklarından bir grup Askalan dışında konaklayan Frenkler'e bir baskın yaptılar, 30 esir, bir miktar at, katır ganimet aldılar. 19 Şubat'ta el-Melik el-Adil yeğeni el-Melik el-Mansur meselesini halletmek, Fırat'ın doğusunda kendisine verilen yerlerin idaresini düzenlemek için Kudüs'ten ayrıldı. Fâriseddin Meymun el-Kasrî kumandasındaki başka bir birlik 2 Mart Pazar gecesi Yûbna yakınında pusu kurdu. O sırada yoldan geçen bir Frenk kervanını adamları, hayvanları, eşyalarıyla ele geçirdi. Ardından Yafa'ya hücum etti. Çok miktarda ganimet aldı. Yürüyemeyen esirleri öldürdü.

Yukarıda söylediğimiz gibi, kral Richard fidye karşılığı Seyfeddin Ali b. el-Meştub'u serbest bırakmayı teklif etmişti. Sultan onun fidyesi olan 50 bin dinarın üçte ikisini ödedi. 20 bin dinarı için rehin verdi. 16 Nisan 1192 Perşembe günü Seyfeddin Kudüs'e Sultanın yanına geldi. Sultan ona Nablus'u ikta verdi. Seyfeddin bu sene Kasım ortalarında ölünce Sultan onun iktaı Nablus'un üçte bir gelirini Kudüs surunun inşasına vakfetti. İmâdeddin "*Seyfeddin Ali b. el-Meştub esaretten kurtulunca oğlu Ahmed tarafından karşılandı. Oğlunun Türkler gibi saç uzatıp ördürdüğünü görünce, 'Kürtler saçlarını böyle uzatmazlar' deyip saçını kestirdi. İnsanlar onun bu hareketini uygun bulmadılar*" der.

Bu arada Conrad'ın ölümü üzerine Frenkler arasındaki ihtilaf ortadan kalkmıştı. Askalan'a yakın olan Darum Kalesi Alemeddin Kaysar'ın elindeydi. Tahrip edilmemişti. Frenkler Askalan'ı alınca

gözlerini bu kaleye diktiler, keşiflerde bulundular. Sultan kaleyi yeni kuvvetlerle takviye etti. Sonra Frenkler kaleyi kuşattılar. Lağım açtılar. 23 Mayıs 1192 Cumartesi akşamı şiddetli bir hücumla geçtiler. Müdafiler aman diledilerse de kabul edilmedi. Bunun üzerine müdafiler hayvanlarını öldürdüler, zahirelerini, eşyalarını yaktılar. Sonunda Frenkler kaleyi ele geçirip halkı kılıçtan geçirdiler. Ardından Darum'dan ayrılıp 28 Mayıs'ta Hisy suyu yanında konakladılar. Sonra Mecdelhabab klesi üzerine yürüdüler. Pusuda bekleyen Müslüman öncüler onlara karşı hücumla geçtiler. Çok şiddetli bir savaş oldu. Frenkler'den büyük bir kont öldürüldü. Yenilerek Hisy suyu yanına döndüler.

Frenkler 31 Mayıs Pazar günü Hisy suyu yanından ayrıldılar. Bir kısmı Askalan'a döndü, bir kısmı Beyt-i Cibrin'e ilerledi. Sultan emirlere, askerlere onlara karşı koymalarını emretti. 6 Haziran 1192 Cumartesi günü Frenkler Tell el-Sâfiye'ye, 9 Haziran Salı günü Natrun'a ilerlediler. Kudüs üzerine yürüyecekleri şayiası çıktı. 10 Haziran Çarşamba günü Beyt-i Nube'ye geldiler. Sultan onlara karşı birlikler gönderdi. Kudüs'te müdafaa tedbirleri aldı, burçların müdafaasını emirlere taksim etti. İki tarafın birlikleri arasında çeşitli çarpışmalar oldu, Müslümanlar onlara baskınlar yaptılar, pusular kurdular. 12 Haziran Cuma gecesi Bedreddin Duldurum el-Yârûkî Yafa yolu üzerinde pusukurdu. Pusudakiler oradan geçen bir şövalye birliğine hücum ettiler. Esirlerle döndüler. 13 Haziran Cumartesi günü Müslümanlar Frenk karargâhına girip onlarla çarpıştılar, çadırlarını ateşe verdiler. Bunun üzerine düşman Kudüs'e iki fersah uzaklıktaki Koloniya'ya ilerledi. Sonra geri döndü. Askerler onları takip ettiler. 16 Haziran Salı günü Yafa yolu üzerine pusukuran bir Müslüman birliği yoldan geçenlere saldırdı, çok ganimet ve esir aldı. Bunun üzerine Kudüs'te endişe sona erdi.⁹⁰

⁹⁰ *el-Feth el-Kudsi*, s. 583-592.

Frenklerin Mısır Kervanını Vurması

Bu arada Sultan Mısır'dan takviye kuvvet istemişti. Bu kuvvet Bilbis'te toplandı. Çok sayıda tüccarın bulunduğu büyük bir kervanla Kudüs'e hareket etti. Başında el-Melik el-Adil'in kardeşi Felekeddin vardı. Frenk casusu olan bedeviler bu ordunun ve kervanın gelmekte olduğunu kral Richard'a bildirdiler. Bunu öğrenen Richard 22 Haziran Pazar akşamı 700 şövalye, 1000 türkpöl, 1000 yaya ile harekete geçti. 23 Haziran gecesi öncüler durumu sultana bildirdiler. Bunun üzerine Sultan, Emirahur Eslem, Altunaba ve el-Adil'in bazı memluklarını iç kesimden Hisy suyu tarafında gönderdi. Bunlar Hisy suyuna vardığında düşman daha gelmemişti. Mısır'dan gelen kafilaya suyun emniyette olduğunu bildirdiler. Felekeddin bunu öğrenince ağırlıkların çoğunu başka yoldan göndererek, en kısa yolu takip etti. Huveylife suyu yanında konakladı. Tehlikenin atlatıldığını ilan etti. İnsanlar rahat uyudular. Richard ise 22 Haziran Pazartesi akşamı Hisy suyuna vardı, kervandan eser görmedi. Bu sırada yerli bir bedevi gelerek kervanın Huveylife kuyusu başında konakladığını söyledi. Bunun üzerine Richard yerli bir arap kıyafetinde birkaç kişi gönderdi. Haberin doğru olduğunu öğrendi. 23 Temmuz Salı sabahı konaklayan gruba baskın düzenledi. Herkes bir tarafa kaçtı. Hayvanları yüksüz olanlar kaçtı. Bir kısmı kervanını ağırlıklarının bulunduğu kısma doğru kaçtı. Düşman kervanın ön grubunu eldedi. Baskını öğrenen arkadaki gruplar dağıldılar. Bir kısmı Mısır'a geri döndü. Bir kısmı Kerek tarafına gitti. Düşman çok miktarda hayvan, eşya ele geçirdi. Durumu daha da kuvvetlendi. Bu olay Müslümanlara büyük bir darbe oldu. Kaçan askerler her şeylerini kaybetmiş olarak Kudüs'e geldiler. Sultan onları teselli etti. İntikamlarını alacağını söyledi. Bu sırada el-Melik el-Adil ile el-Melik el-Afdal el-Cezire'ye gitmişlerdi. Musul, Sincar, Diyarbakır askerleri henüz gelmemişti.

Richard Huveylife baskınından sonra ganimetlerle Remle'ye döndü. Bu sırada Henri de Champagne da Akka ve Sur'dan takviye kuvvetler getirmişti. Frenkler 25 Haziran'da Natrun'dan tekrar Beyt'i Nube'ye ilerlediler. Sultan Kudüs'te müdafaa tedbirlerini sıkılaştırdı. Yanında asker az olduğu için şehirde kalıp müdafaya karar verdi. 3 Temmuz'da öncü kuvvetleri kumandanı Curdik düşmandan bir grubun bir ara Beyt-i Nube'nin Kudüs'e bakan tepesine çıkıp geri döndüğünü bildirdi. 4 Temmuz sabahı düşman karargâhına gönderilen casuslar Haçlılar'ın Kudüs üzerine yürüyüp yürümeme konusunda ihtilaf içinde olduklarını bildirdiler. Fransızlar Kudüs üzerine yürümekte ısrar ediyorlar, diğerleri bunun tedbirsizlik olacağını söylüyorlardı. Richard *"Daha sonra tenkit edileceğim bir seferin kumandanı olmam. Selâhaddin bizim gücümüzü biliyor. Denizden uzaktayız. Biz Kudüs'ü kuşatmaya çalışırken, Sultan askerleriyle Remle ovasına iner, ikmal yolumuzu keserse iş aleyhimize döner"* dedi. Çekilme emrini verdi. Bazı tarihçilere göre, Richard ve taraftarları donanmanın desteğiyle Beyrut veya Mısır üzerine yürümenin daha uygun olacağını düşünüyorlardı.

Haçlılar çekilirken Müslüman öncüler onları hırpaladılar. Haçlılar önce Remle'ye ardından Yafa'ya çekildiler. Bu sırada Hacib Yusuf Müslüman ordugâhına geldi. Frenkler'in durumunun iyi olmadığını bildirdi. Bu arada, Richard Darum Kalesi'ni yıktırdı. Oradaki askerleri Askalan'a nakletti. 5 Temmuz'da Akka önündeki Müslüman öncüleri bir Frenk birliğini pusuya düşürdüler. Frenkler'in Beyrut veya Mısır üzerine yürüyecekleri şayiası üzerine oralarda tedbirler alındı.⁹¹

⁹¹ el-Feth el-Kudsi, s. 593-594; İbn Şeddad, s. 210-216; Salahaddin Eyyûbi ve Devri, s. 196-202.

Sulh Müzakerelerinin Yeniden Başlaması

İki taraf uzun süren savaşlardan bıkmışlardı. 6 Temmuz'da Akka kralı olan Henri de Champagne sultana bir elçi göndererek, "Richard meselenin çözümünü bana bıraktı. Eğer eski Kudüs Kralığı topraklarını bana bırakırsan sana sadık bir kişi olarak emrinde çalışacağım" dedi. Sultan onun isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Richard, Hacib Yusuf'u iki taraf arasında arabulucu olarak görevlendirdi. Yanına iki Frenk elçisi verdi. Karakuş'un serbest bırakılması meselesini de konuşmalarını tembih etti. Nablus'ta bulunan Seyfeddin b. el-Meştub Kudüs'e çağrıldı. Ona Richard, Henri'yi Müslümanlarla baş başa bırakırsa Akka ve havalisinin Henri'ye bırakılacağını elçilere bildirmesi söylendi. 9 Temmuz'da Richard Hacib Yusuf'u tekrar göndererek, Frenkler'in elindeki toprakları Henri'ye bıraktığını, Henri'nin Sultanın hizmetinde Müslümanlara karşı yapılacak seferlere katılabileceğini söyledi. Kıyamet Kilisesi'nin Frenkler'e bırakılmasını istedi. Sultan bu teklife emirleri, danışmanlarıyla konuşup şu cevabı gönderdi:

"İyiliğin karşılığı iyilik olur. Kız kardeşinin oğlu Henri benim yanında oğullarımdan biri gibi olacak. Sana, Kudüs'ün en büyük kilisesi Kıyame'yi veriyorum. Halihazırda senin elinde olan sahil toprakları senin elinde, bizim elimizde bulunan dağlık bölgeler, kaleler bizim elimizde kalsın. Bu iki bölge arasındaki toprakların mülkiyeti ortak olsun. Askalan ve ötesindeki kaleler tahribedilsin. Size de bize de ait olmasın. Benim istediğim Askalan meselesinin hallidir."

12, 16, ve 19 Temmuz günlerinde de iki taraf arasında elçiler gelip gitti. Frenkler şartların hemen hemen hepsini kabul ettiler. Yalnız, Askalan ve etrafının halihazırdaki durumuyla kendilerinde kalmasında ısrar ediyorlardı. Sultan ise Mısır-Kudüs yolu üzerindeki bu stratejik şehrin Müslümanlara bırakılmasında

ısrar ediyordu. Frenkler'in büyük masraflar yaparak tahkim ettikleri Askalan'ın kendilerinde kalmasında ısrar etmeleri üzerine anlaşmaya varılamadı, müzakereler kesildi.⁹²

Yafa'nın El Değiştirmesi

Richard Yafa ve Askalan'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra 22 Temmuz 1192'de Beyrut'a doğru hareket etti. Bunun üzerine Sultan cepheye yeni gelmiş olan oğlu el-Melik el-Zahir'i de yanına alıp, yaklaşan askerleri beklemede Kudüs'ten el-Cib denen yere çıktı. Bu sırada Dımaşk'a gelmiş olan oğlu el-Melik el-Afdal'e Musul, Diyarbakır, Sincar, Cizre, Erbil askerleriyle Beyrut'a yakın bir yerde konaklamasını emretti. O da Merc-i Uyun'da konaklayıp Beyrut yolunu kontrol altına aldı. Sultan 23 Temmuz'da Beyt-i Nube'de, 25 Temmuz'da Remle ile Lûd arasında konakladı. 26 Temmuz'da Yafa üzerine bir keşif akını yaptı. Emirlerini toplayıp bir durumu değerlendirdi. Yafa'yı kuşatmaya karar verdi. 27 Temmuz'da Yafa üzerine yürüdü. Merkezi kendisi, sağ kanadı oğlu el-Zahir kumanda ediyordu.

Sultan 28 Temmuz'da şehri hücumla almayı denedi ise de başaramadı. Bunun üzerine mancınıkların himayesinde lağım açtırdı. 29 Temmuz'da şehirdeki Frenkler aman dilediler. İki gün mühlet istediler. Sultan şehrin Kudüs'ün teslim şartlarıyla teslim olmasını istedi. Bu kabul edilmeyince lağımı ateşletti. Surda gedik açıldı. Frenkler gediğin arkasına yığdıkları odunları ateşlediler. İçeri girmek mümkün olmadı. 1 Ağustos'ta iki lağım daha açılıp ateşlendi. Surda gedikler açıldı. Askerler hücumla geçerek şehre girdiler, Mısır kervanından alınan ganimetlerin bir kısmını kurtardılar. Halkın, askerlerin çoğu kaleye sığındı. Müslümanlar kaleye hücumla başladılar, onu ele geçirmek üzereyken müdafiler 1 Eylül 1191 Cuma günü aman dilediler. Patrik Raul, kale

⁹² İbn Şeddad, s. 219-220; *el-Ravzateyn*, II, 199-200.

kumandanı, bazı kumandanlar kaleden rehin olarak çıktılar, Sultanla konuşturlar. Kendilerinin birer esirle takas edilmesi karşılığı kaleyi içindeki eşyalar, silahlarla beraber teslim edeceklerini söylediler. Sultan bu teklifi kabul etti. Kaledeki Frenkler'in boşaltılmasıyla oğlu 'el-Melik el-Zâhir ile İzzeddin Curdik'i görevlendirdi. Frenkler beşer, onar kişilik gruplar halinde kaleden çıkıp teslim olmaya başladılar. Karanlık basınca boşaltma işlemi yarına 2 Eylül Cumartesi gününe ertelendi. Bu arada Richard, Sultan'ın Yafa'yı kuşattığını öğrenmiş, Beyrut'a gitmekten vazgeçmişti. Sultan, Akka önündeki öncülerin kumandanı Sarimeddin Kaymaz'dan onun Yafa'nın yardımına geldiğine dair haber almıştı. Richard geceleyin donanmayla denizden Yafa Kalesi önüne geldi. Karadan gelen Frenk ordusu da yaklaştı. Bu sırada trampet, boru sesleri gelmeye başladı. Bunun üzerine Sultan kalenin hemen boşaltılmasını emretti. 40 şövalye daha kaleden çıkarıldı. Bu sırada kaledeki müdafilerden biri kendini deniz tarafındaki kumluğa atarak Richard'ın yanına gitti, kalenin henüz teslim olmadığını bildirdi. Richard kaleye girdi. Kaledeki müdafiler direnmeye başladılar. Karadan gelen Frenk ordusu da şehir yanına gelmişti. Bunun üzerine Sultan Yafa'yı boşattı. Yafa alınamamıştı. Fakat Richard'ın Beyrut üzerine yürümesi engellenmiş, çok sayıda esir, çok miktarda ganimet alınmıştı. Esirler arasında 70 haçlı büyüğü vardı. Ayrıca, Yafa gibi müstahkem bir şehrin Sultan tarafından çok kısa bir müddetle alınması Frenkler'in moralini bozmuştu. Düşmanın gelmesi üzerine Yafa'yı boşaltan Sultan Natrun'a çekildi. Yafa'dan esir alınan 70 Frenk büyüğünü Dımaşk Kalesi'ne gönderdi.⁹³

⁹³ İbn Şeddad, s. 219-220; *el-Feth el-Kudsi* s. 597-602; İbn el-Esir, XII, 83-85; Runciman, III, 61-64; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 202-205.

Müzakerelerin Yeniden Başlaması, Barış Anlaşmasının İlanı

Yafa'ya gelen Richard ordugâhını şehrin dışına taşıdı. Akka'dan yardım istedi. Ülkesinden kötü haberler alıyordu. Kış gelmeden dönmeye niyetliydi. Sultanın yeni takviyeler alıp Remle'ye geldiğini öğrenince barış yapmanın daha akılcıca bir hareket olacağını düşündü. İkinci vakti Müslüman öncü birlikleri arasında bulunan bazı memlukları yanına çağırdı. Onlarla barışı konuştu. Sonra, Hacib Ebu Bekr el-Adil'i yanına çağırdı. Ebu Bekir ile beraber Aybek el-Azizî, Sungur el-Meştûbî de yanına gittiler. Richard onlarla konuştu. Bu sırada *"Vallahi bu sultan büyük bir adam. Ben gelince hemen Yafa'yı nasıl boşalttı. Onun Yafa'yı iki ayda alacağını tahmin etmiyordum. Burasını iki günde nasıl aldı?"* gibi yarı ciddi, yarı şaka sözler söyledi. Sonra, Ebû Bekr el-Adilî'ye dönerek *"Sultana selam söyle. Allah aşkı için bu işi bir sonuca bağlayalım. Deniz ötesindeki topraklarım mahvoldu. Bu harbin devamında bizim ve sizin için fayda yok. Siz sulha yanaşırsanız ben de yanaşırım. Sulh yapmak istemezseniz burada kalırım. İki taraf savaştan bıktılar. Ben Kudüs'ten vazgeçtim. Sultan da Askalan'dan vazgeçsin. Bu askerlerin toplandığına aldanmayın. Kış gelince dağılırlar. Biz ısrar edersek kendimizi tehlikeye atarız. Bu teklifimizi kabul edin"* dedi.

Ebû Bekr el-Adili Sultan'ın yanına dönüp Richard'ın sözlerini aktardı. Bunun üzerine sultan emirlerini topladı. Onlara durumu anlattı. Fikirlerini sordu. *"Biz cihada alıştık. Buna devam edelim. Boş durup da ne yapacağız"* dedi. Emirler *"Doğru söylüyorsunuz, siz kendi düşüncenizi ortaya koyuyorsunuz. Ülkenin haline bakın, harabeye döndü. Halk perişan, askerler yorgun, atlar perişan, yem-erzak az, pahalılık var. Zar zor ancak Mısır'dan erzak temin ediliyor. Bu topluluk devam etmez. Saman altından pahalı, arpa bulunmuyor. Bulunsa da çok pahalı. Bu Frenkler ümitsizliğe düşünce ellerinden gelen bütün gayreti gösterirler. Ölümü hiçe sayarlar. En iyisi 'Sulhe rağbet ederlerse sen*

*de rağbet et. Allah'a güven.*⁹⁴ *Ayetine uymaktır. Bundan sonra ülke mamurlaşır, sakinleri döner, yiyecekler, meyveler çoğalır. Askerlerin techizatı yenilenir. İstirahat edersiz. Yeniden savaş çıkarsa daha kuvvetli döneriz. Frenkler'le şulh yaparsan onlar dağılırlar. Başlarına gelenlerden ders aldılar*" dediler. Sözlerinde ısrar ettiler. Sultan nihayet kabul etti. *"Yafa şehrinin kuzeyinden Sur'a kadar ki sahil bölgesi Frenkler'de kalsın, diğer yerler bizim olsun. Bu şartlarla anlaşma yapalım"* dedi. Ebu Bekir bu cevabı Richard'a iletti. Richard Yafa ile Askalan'ın Frenkler'de kalmasında ısrar etti. Bunun üzerine Sultan *"Yafa sizde, Askalan bizde kalsın"* dedi. Richard Askalan üzerine ısrar ediyordu. Sultan cevabında *"Askalan'dan vazgeçemem. Kral ya gelecek kışı da burada geçirecek ya da dönecek. Dönerse biz de onların ele geçirdikleri yerleri geri alırız. O gençliğinin baharında vatanından uzakta bu zahmetlere katlanırsa, ben dünya nimetlerinden nasibini almış, vatanında yaşayan ve cihadı ibadet kabul eden bir ihtiyar olarak zahmetlere daha çok katlanırım"* dedi. Remle'ye ilerledi. Yazur'da Frenkler'in yeni yaptıkları burcu yıktırdı.

4 Ağustos 1192 Pazartesi günü Yafa'dakilere yardım için Akka'dan bir Frenk birliğinin yola çıktığı haberi geldi. Sultan bunun üzerine emirlerine danıştı. Düşman birliğinin yolunun kesilmesine karar verildi. 5 Ağustos'ta bu birlik Kaysariye'den geri döndü. Sultan bundan sonra Yafa dışında bulunan kral Richard'ın karargâhına bir baskın yapmayı düşündü. 6 Ağustos'u 7 Ağustos'a bağlayan gece yanına kuvvetli, seçkin bir birlik alarak Arap kılavuzların rehberliğinde harekete geçti. Sabahleyin Richard'ın karargâhına yaklaştı. Bu sırada keşfe çıkan bir Cenevolı asker Sultanın askerlerinin zırhlarının, silahlarının parıltısını fark edip durumu Richard'a bildirdi. Richard karargâhının etrafını zemberekçi, mızraklı piyadelerden oluşan bir surla çevirdi. Sultan karargâha

⁹⁴ Enfal Suresi, ayet 61.

yaklaşıp askerleri hücumla geçirince düşmanın yaptığı suru geçemediler. Richard bundan sonra yanındaki şövalyelerle Müslümanlar üzerine şiddetli bir hamle yaptı, onları püskürttü. Üzerine, atına o kadar çok ok saplanmıştı ki, kirpiye dönmüştü. Sultan baskının sonuç vermemesi üzerine Yazur'a döndü. 8 Ağustos'ta tekrar Natrun ordugâhına vardı. 9 Ağustos'ta el-Melik el-Adil ile el-Melik el-Afdal, Alâeddin Hürremşah kumandasındaki Musul askerleri, Mücahideddin Yarankuş kumandasındaki Sincar ve Erbil askerleri, Kutbeddin Sökmen kumandasındaki Amid ve Diyarbakır askerleri ordugâha geldiler.

Sultan hasta olan kardeşini ziyaret etti. 20 Ağustos Perşembe günü Sultanın oğlu el-Melik el-Mesud, Mecmeddin Hüldürî, Seyfeddin Yazguc kumandasında Mısır'dan yeni bir ordu geldi. 22 Ağustos'ta Takıyeddin'in oğlu Hama Sahibi el-Melik el-Mansur, ardından Ahlat Sahibi Beğtemür'ün elçisi geldi, efendisinin yardım göndereceğini bildirdi. Müslümanların durumu kuvvetleniyor, Haçlılar'ın ki zayıflıyordu. Richard ağır hastaydı. Fransızlar bir an önce ülkelerine dönmek istiyorlardı. Sultan bir harp meclisi toplayıp durumu değerlendirdi. Aksalan veya Yafa'dan birinin kuşatılmasına karar verildi. 25 Ağustos'ta Sultan, Curdik kumandasındaki bir birliği öncü tayin edip Yafa üzerine keşfe gönderdi. Bunlar Yafa'ya yaklaşıp casuslardan Frenkler'in Yafa surlarını tamir ettiklerini, şehirde az kuvvet bulunduğunu, Fransızların ülkelerine dönmekte ısrarlı olduklarını öğrendiler, durumu sultana bildirdiler. Sultan 27 Ağustos'ta Remle'ye ilerledi. Bu sırada hilâfet divanına gönderdiği bir mektupta son gelişmeleri şöyle değerlendirmekteydi:

“Hizmetkârınızın günleri düşman karşısında geçiyor. Harp sical üzre. Zafer ümitleri bazen artıyor, bazen azalıyor. Meseller sona ermek üzereyken yeniden başa dönüyor. Son günlerde Müslümanların yüzünü güldüren olayların en önemlisi şudur:

Frenkler Kudüs üzerine yürümekten aciz kalınca, küfrü ihtilafa düşürecek yeni bir harekete giriştiler. Beyrut üzerine yürümek için bize tuzak kurdular. İslâm askerleri onların yolunu kesmek için harekete geçtiler. Hizmetkârınız Allah'ın yardımına güvenerek hassa kuvvetlerinin başında Yafa'ya vardı. Oraya oklarını, kahramanlarını yöneltti. Orasını kılıçla fethetti. Oradaki kâfirleri öldürdü, malları, silahları ele geçirdi. Kaledekiler ölümden korkup kendilerini esarete teslim etmek için aman dilediler. Müslüman esirler kurtarıldı. Patrik, kale kumandanı, mareşal, ileri gelenlerden bir grupla çıkıp kahrımız altına girdi. Onlar kaleden çıkmakla meşgul olurken denizden yardım geldi. Kaledekilerin hareketlerinde gadr (isyan) emareleri görüldü. Düşman teslim olma kararından vazgeçti.”

“Bu hareketimizin maksadı düşmanı hedefinden geri çevirmektir. Allah doğruları muzaffer kıldı. Umduğumuzdan daha çoğunu verdi. Susamış kılıçlarımız onların kanını içerek hareketlendi. Düşman şimdi başına gelen felaketle, kendini toparlamakla meşgul. Askalan'ı kendilerine bırakmamız şartıyla barış yapmak için elçi gönderdiler. Kabul etmedik. Frenkler tedbirde isabet etmediklerini anladılar. İslâm askerleri toplanmış, onların başına bela yağdırmak için hazırlar. Zaptedilmez kalelerinin duvarları yıkılmak üzere. Allah her zaman bize üstünlük nasip ediyorsa, bu, İmam el-Nâsır'ın şerefli mevkilerine olan hizmetimiz dolayısıyladır”⁹⁵

Bu arada sulh müzakereleri devam ediyordu. 2 Ağustos'ta Richard'ın elçisi Askalan konusunda Sultan'dan taviz koparamayınca el-Melik el-Adil'in yanına gitti. 7 Ağustos'ta Hacib Yusuf'la Yafa'ya döndü. Richard, Hacib Yusuf'u şehre kabul etmedi. “Sultan'ın önüne o kadar kendimi atıyorum. O benim isteğimi kabul etmiyor. Kış yaklaştı, burada kalmaya karar verdim. Artık aramızda konuşulacak bir şey kalmadı” dedi. Bununla beraber

⁹⁵ el-Feth el-Kudsi, s. 601-602.

hasta olan kral sık sık elçiler gönderip Sultan'dan meyve, yiyecek, kar istiyordu. Sultan ona istediklerini gönderiyordu, Frenkler'in durumunu anlamaya çalışıyordu. 25 Ağustos'ta Richard, Hacib Ebu Bekr'i yeniden çağırdı. Ebu Bekir Yafa'da iki gün kaldıktan sonra 27 Ağustos Perşembe günü Richard'ın elçisiyle döndü. kral ikramlarından dolayı sultana teşekkür etmekte, tahkimi için sarfettiği para ödenirse Askalan'dan vazgeçeceğini bildirmekteydi. Kardeşim dediği el-Adil'den sulh konusunda yardım istemekteydi. Sultan elçiye *"el-Melik el-Adil'e gidin. Askalan'dan vazgeçerlerse anlaşmaya karar versin. Askerler savaştan bıktılar. Yiyecek bulmada güçlük çekiyorlar"* dedi.

Hacib Ebu Bekir, Richard'ın elçisiyle 28 Ağustos Cuma günü el-Melik el-Adil'in otağına gitti. Onunla meseleyi konuştu. İkisi anlaşmaya vardı. Aynı gün akşam üzeri öncülerin başında bulunan Bedreddin Duldurum, sultana haber göndererek Richard'ın yakın adamlarından Huart'ın kendisiyle konuşmak istediğini bildirdi. Sultanın izin vermesi üzerine Huart'la konuştu. Kralın Askalan'dan ve bu şehir için yaptığı tahkimatın karşılığını istemekten vazgeçtiğini, sulh konusunda samimi olduğunu sultana ilet dedi. Sultan Huart'la tekrar görüşüp bu konuda söz almasını istedi. Bedreddin 29 Ağustos Cumartesi günü onunla tekrar buluştu. Richard'ın daha önce el-Melik el-Adil ile kararlaştırılan şartlarla anlaşmaya razı olduğunu, Huart'ın bu konuda yemin verdiğini söyledi.

Bunun üzerine Sultan, kâtibi İmâdeddin'i yanına çağırdı. Remle, Yûbna, Mecdelyaba hariç, Yafa ve amilliklerinin, Kaysariye, Arsuf, Hayfa ve amilliklerinin, Nâsıra, Safuriye dışında Akka ve amilliklerinin Frenkler'e bırakılacağını, diğer yerlerin Müslümanların elinde kalacağını bildiren bir anlaşma metni yazdırdı. Bu taslağı Bedreddin Duldurum ile gelen Frenk elçisine verdi. 30 Ağustos'ta Toruntay ile Frenk elçisi bu taslağı Richard'a götürdüler. Richard elçilere taslağı kabul ettiğini, yalnız Sultan ilave

olarak ikramda bulunursa memnun kalacağını söyledi. Gerçekte Askalan'ın tahkimi için yaptığı masrafa karşı, Remle, Lüd'ü istemekteydi. 31 Ağustos'ta Sultan anlaşmayı emirlerine, müşavirlerine açıkladı. Onlar anlaşmayı iyi buldular, yukarıda ortaya koydukları sebeplere benzer sözler söylediler.⁹⁶

Sultan bunun üzerine anlaşmayı kabul etti. Bedreddin Duldurum'a, Frenk elçilerini yanına alarak, Richard'ın Remle ve Lüd konusundaki isteklerini konuşmak için el-Melik el-Adil'e gitmesini emretti. el-Adil ile Frenk elçileri arasında yapılan müzakerede adı geçen iki yerin Müslümanların idaresinde kalması, vergilerinin iki taraf arasında paylaşılması kararlaştırıldı. Anlaşmanın kapsamı genişletilerek Müslümanlar tarafından Haşhaşiler, Frenkler tarafından Trablus Kontluğu, Antakya Prinkepsliği anlaşmaya dâhil edildi. Barış 1 Eylül 1192 Salı gününden başlamak üzere 3 yıl, 8 ay karada ve denizde geçerli olacaktı. Her iki taraf silahsız olarak birbirlerinin ülkelerinde ticaret, ziyaret, hac için serbest dolaşabileceklerdi. Askalan surları, kalesi iki tarafın ortak çabasıyla yıkılacaktı.

Anlaşma son şeklini alınca sultan kâtibi İmâdeddin'i yanına çağırıp anlaşma metnini yazdırdı, Richard'a gönderdi. Richard da Latince metni sultana gönderdi. 1 Eylül 1192 Salı sabahı anlaşma yürürlüğe girdi. 2 Eylül'de iki taraf anlaşmaya sadık kalacaklarına dair karşılıklı yeminleştiler. Sulhün yürürlüğe girdiği ordugâhlarda, çarşılarda ilan edildi. İki tarafın askerleri birbirine karışarak şenlik yaptılar. Uzun savaşlardan bıkmışlardı. Müslüman tüccarlar Yafa'ya, Hristiyanlar ise ticaret ve hac için Kudüs'e gittiler.

İbn el-Esir'in anlattığına göre, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Balian d'lbelin sultana *"İslâm tarihinde senin yaptığın hizmeti kimse yapmadı. Frenkler bu sefer mahvoldukları*

⁹⁶ *el-Feth el-Kudsi*, s. 603-604; İbn Şeddad, s. 233; İbn el-Esir, XII, 85-86.

gibi hiçbir zaman mahvolmadılar. Biz denizden gelenleri saydık. 600 bin kişiydiler. Bunlardan onda biri ülkelerine dönmedi. Kimini siz öldürdünüz, kimi hastalıktan öldü, kimi denizde boğuldu” demiştir.⁹⁷

Gerçekten III. Haçlı Seferi, Haçlı Seferlerinin en büyüğü, en kapsamlısıdır. İki taraf bütün imkânlarını harekete geçirmişler, inatla savaşmışlardır. Haçlılar’ın donanma, teknik bakımından üstün oldukları görülür. Müslümanlar da daha önceki Haçlı Seferlerine göre daha hazırlıklıdılar. Başta Selâhaddin Eyyûbî gibi tecrübeli, büyük bir lider vardır. Herkes tarafından sevilir. Selâhaddin yalnız kâlmasına rağmen başta Kudüs dâhil fethettiği yerlerin büyük kısmını korumuş, Müslümanların mücadele gücünü ortaya koymuştur. 1187-1192 yıllarında aralıksız devam eden bu savaşlardan en az zararlı çıkan haçlı devleti Trablus Kontluğu’dur. Hemen hemen bütünlüğünü korumuştur. Antakya Prinkepsliği, Kudüs Haçlı krallığı ise topraklarının çoğunu kaybetmiştir. Kudüs Haçlı Krallığı’nın başşehri bundan sonra Akka olacaktır. Haçlılar’ın bu sefer sırasında en önemli kazancı Kıbrıs gibi stratejik bir adayı ele geçirmeleri, burada Lusignanlar Hanedanı Krallığı’nın kurulmasıdır. Anlaşmanın yapılması Müslümanlar için çok önemliydi. Zira Sultan 7 ay kadar sonra ölecektir. Ayrıca, anlaşmanın yapılmasında el-Melik el-Âdil’in rolü büyüktü. Sultanı anlaşmaya zorlayan kişilerin başında geliyordu.

Haçlı seferleri bununla sona ermedi. Daha sonra yenileri yapıldı. Haçlı devletlerinin varlığı 1291 yılına kadar devam etti. Müslümanlar arasındaki rekabetten faydalanan Haçlılar sonraki yıllarda kaybettikleri toprakların bir kısmını geri aldılar. Fakat hiçbir zaman eski güçlerine erişemediler. Memluklar zamanında Baybars,

⁹⁷ İbn el-Esir, XII, 86. Ayrıca bkz. *el-Feth el-Kudsi*, s. 603-605, 610; İbn Şeddad, s. 19, 230-236; İbn el-Esir, XII, 85-86; *Salahaddin Eyyûbî ve Devri*, s. 202-211.

Kalavun ve oğlu el-Melik el-Eşref Halil doğudaki Haçlı varlığına 1291 yılında son vermiştiler. Bununla beraber Akdeniz'deki haçlı donanması, Kıbrıs adasındaki haçlı varlığı bir tehdit olarak devam etmiştir.

Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra sultan tarafından Halife'ye gönderilen bir mektupta son alaylar şöyle değerlendirilir:

“Daha önce hizmetkârınız durumunu bildiren mütalaasını size göndermişti. Hala düşmanla cihada devam ediyor. Frenkler Kudüs üzerine yürümeye karar verdiler, bu konuda her yola başvurdular. Sonuç alacaklarını zannederek şehre yaklaştılar. Emellerine erişemeyeceklerini, İslâm askerlerine karşı koyamayacaklarını anladılar, geri döndüler. Başka bir işe başvurdular. Yardım alıp ülkelerini tahkim ettiler. Bu konuda her şeylerini harcadılar.

Askalan, Yafa şehirlerini kuvvet, silahla doldurdular, her çareye başvurdular. Sonra topluluklarıyla Beyrut'u kuşatmaya gittiler. Allah'ın Müslümanlara yardımını unuttular. Onların niyetlerini öğrenince hizmetkârınız askerlerini harekete geçirdi. Yafa'ya kılıçla aldı. Oradakileri öldürdü, esir etti. Müslümanlar çok ganimet aldılar. Alınan kuşatma aletlerinin haddi-hesabı yoktu. Oradaki erzak, eşya ele geçirildi. Kaledekiler öldürülmeyip esir olmak için aman dilediler. Denizden yardım gelirse içeriye kabul etmemeye söz verdiler.

Patrik, kale kumandanı, mirahur (mareşal) dahil içlerinden 70 ünlü kaleden çıkarılıp rehin alındı. Sabah olunca kralları denizden geldi. Bunun üzerine gadredip direnmeye başladılar. Düşman bundan sonra şehir dışında karargâh kurdu, karadan yardım aldı. Bunun üzerine hizmetkârınız rehinlere esir muamelesi yapıp Dimaşk'a gönderdi. Düşmana dönüp onu Akka'ya sürdü. Düşman karşısına indi. İslâm askerleri top-

landılar. Müslümanların ümidi arttı, düşmanın ümidi azaldı. Athılarımız düşmanın etrafını sardı. Bunun üzerine aşağıdan almaya, sulh istemeye başladılar. İnattan vazgeçtiler. Şartlarımızı kabul ettiler. Birbiri ardına elçiler gönderdiler. Sonunda devlet büyüklerini, emirleri topladım. Onlar anlaşmayı, sulh akdedilmesini, fırsatın kaçırılmamasını tavsiye ettiler. İslâm'ın arzu ettiği şekilde sulh gerçekleşti. Askalan Gazze, Darum, Yübnâ, Lûd, Tell el-Safîye'yi, bazı yerleri geri verdiler. Yafa, Akka, Sur şehirleriyle yetindiler. Selametın sulhte olduğunu gördüler. Yumuşadılar.

Sulhün müddeti 3 yıl, 8 ay olup 1 Eylül 1192 Salı gününden başlıyor. Savaş sona erdi. Frenkler ülkelerine dönüyorlar. Şüphe yok ki, bu arada yeniden hazırlıklarını yapıp dönmek isteyecekler. Hizmetkârınız kaleleri tahkime başladı. Kudüs surlarını, hendeğini bitirmeye çalışıyor. Ebediyen düşman tehlikesinden emin olsun. Ayrıca, ülkenin işlerini yeniden düzenliyoruz, onu imar ediyoruz, askerleri dinlendirip hazırlıyoruz. Hizmetkârınız kendisi anlaşma taraftarı değildi. Asrımız hükümdarları gibi cihaddan mahrum kalmak istemiyordu. Fakat emirler, söz sahipleri anlaşmayı tavsiye ettiler. Sulhü uygun buldular. Düşmanın böylece dağılacağını söylediler.

Bu sulh savaştan daha çok düşmana zarar verecek. Onları bu diyardan uzaklaştıracak. Bu kadar gücü ne zaman toplayabilirler. Bu kuvvetleri ancak 5 yılda toplayabildiler. Ülkelerindeki bütün imkânları harcadılar. Onlar tekrar dönünceye kadar İslâm kuvvetlenir, gücünü artırır...⁹⁸

Sultan anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Askalan, Gazze ve Darum'u yine Alemeddin Kaysar'a verdi. 5 Eylül'de emrine taşçılar verip Askalan'a gönderdi. Bu bölgedeki çiftçilere yardımcı olmasını, ziraati geliştirmesini, bölgeye Mısır'dan, el-Belkâ'dan zahire nakletmesini emretti. İki tarafın gayretiyle

⁹⁸ el-Feth el-Kudsi, s. 606-609.

Askalan surları, kalesi kısa zamanda yıkıldı. Sultan 9 Eylül'de Remle'den Natrun'a döndü. Askerlere izin verdi. Aynı gün geceleyin kral Richard, Henri de Champagne, diğer haçlı büyükleri Yafa'dan Akka'ya hareket ettiler. Richard 9 Ekim'e kadar Akka'da kaldıktan sonra, Müslüman ordusundan kandırıp yanına aldığı 120 memlukla beraber gemiyle ülkesine hareket etti. Yolda gemisi fırtınaya tutularak battı. Yanında kalan birkaç kişiyle karaya çıktı. Kıyafet değiştirerek Avusturya topraklarına girdi. Viyana yakınlarında bir meyhanede tanınarak yakalandı. Akka'da hakaret ettiği Avusturya Hertzüğü Leopold'un huzuruna çıkarıldı, zindana atıldı. Mart 1194'te büyük bir fidye verilerek esaretten kurtarıldı. 29 Mart 1199'da Fransa'da bir kaleyi kuşatırken atılan bir okla yaralandı ve öldü.

Sultan ise 13 Eylül 1192 Pazar günü kardeşi el-Adil ile Kudüs'e vardı. Şehrin surunun, hendeklerinin tahkiminin, diğer imar işlerinin tamamlanmasını emretti. Kudüs'ü ziyarette gelen Frenkler'e kolaylık gösterdi. Frenkler *"Biz bunun için savaşıyorduk. Aradığımızı sulh zamanında bulduk"* dediler. İçlerindeki nefret azaldı. Bu sırada Kudüs valisi olan Hüsameddin Sayaruk idari işleri bırakıp kalan ömrünü ibadetle geçirmek istediğini bildirdi. Sultan onun yerine İzzeddin Curdik'i tayin etti. Şehrin kale kumandanlığına Seyfeddin Ali b. el-Meştub'u getirdi. Patriklik sarayının sufiler için hanıkah, Hospitalierler evinin hastane yapılmasını, inşa ettirmekte olduğu medresenin tamamlanmasını emretti. Vakıflar yaptı.

Bu arada Kudüs'ü ziyaret eden haçlı sayısı çok fazlaydı. Richard bundan memnun değildi. sultana engel olmasını tavsiye etti. Sultan *"Biz misafirlerimize engel olamayız. Siz engel olabilirsiniz"* dedi.⁹⁹ Ayrıca Sultan bu yıl hacca gitmeye karar vermiş, Mısır'a, Yemen'e mektuplar göndermiş, gerekli zahire, elbise, kâbe örtülerinin hazırlanmasını emretmişti. Bunun üzerine, Kâdı'l-Fadıl ve

⁹⁹ *el-Feth el-Kudsi*, s. 610.

yakınları bu konuda Halife'den izin almasını, yoksa maksadının yanlış anlaşılma ihtimali olduğunu, ülkenin yeni savaştan çıktığını harap, halkın perişan olduğunu, bu şekilde merkezden uzaklaşmamasını, Frenkler'in anlaşmayı bozabileceklerini söylediler. Hacca gitmemesi için ısrar ettiler. O da kararından vazgeçti. Ülkenin, hudutların tanzimiyle uğraştı.¹⁰⁰ Vezir Kadı'l-Fadıl sultana gönderdiği bir mektupta *"Halkın şikâyetlerini gidermek her türlü ibadetten önemlidir. Dımaşk amilliklerindeki çiftçilerin şikâyetleri çok, ikta sahiplerinin halka baskısı insafa sığacak değil. Beredâ vadisinde devamlı karışıklık var. Bunun önüne geçen yok. Müslümanların zahire bekleyen, tahkim edilmesi gereken hudutları var. Beytülmal (Hazine)'ın boşalmış olması en tehlikeli şey. Kulunuz işleri yürütmeye çalışıyor"* diyordu.¹⁰¹

Sultan'ın Dımaşk'a Dönüşü, Son Günleri

Sultan Kudüs'teyken, el-Melik el-Adil 3 Ekim'de izin alıp Kerek-Şevbek, el-Belkâ bölgesindeki topraklarına düzenlemek için hareket etti. 8 Ekim'de el-Melik el-Zâhir Halep'e, 13 Ekim'de el-Melik el-Afdal Dımaşk'a gittiler. İbn Şeddad'ın kaydettiğine göre, Sultan oğlu el-Zahir yanından ayrılırken şu vasiyette bulunmuştur: *"Allah'tan korkmanı tavsiye ederim. Her hayrın başı budur. Kan dökmekten korkuturum. Kan uyumaz. Halkın kalplerini kazanmanı ve onların işleriyle meşgul olmanı tavsiye ederim. Emirlerinin, devlet adamlarının kalbini kazanmaya çalış. Ben bütün elde ettiğim şeyleri onların kalbini kazanmakla elde ettim. Kimseye kin besleme. Kul hakkından sakın. Zira kul hakkı ancak kulların rızasını almakla düşer. Allah'ın hakkı samimi tövbe ile affedilir"* demiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ el-Feth el-Kudsi, s. 611.

¹⁰¹ Kitâb el-Ravzateyn, II, 205.

¹⁰² İbn Şeddad, s. 210.

Sultan Frenkler'e hudut kaleleri teftiş ettikten sonra Dımaşk'a dönmek, orada biraz kaldıktan sonra Mısır'a gidip Mısır idaresini yeniden düzenlemek istiyordu. 14 Ekim 1192 Perşembe günü Nablus Sahibi Seyfeddin b. el-Meştub ile Kudüs'ten ayrıldı. 15 Ekim'de Nablus'a vardı. Halk Seyfeddin'in aldığı vergilerden şikâyet ettiler. Sultan onun aldığı fazla vergileri kaldırdı, ona halka iyi davranmasını söyledi. 17 Ekim Pazar günü Cinin'e geçti. Ertesi gün Beysan'a vardı. Şehrin harap olan kalesinin yapılmasını emretti. Buradan Kevkeb'e geçti, kalesinin yıkılmasını emretti. 19 Ekim Salı günü Taberiye'ye vardı. Aynı gün 80 bin dinar fidye ödeyerek esaretten kurtulan Bahaeddin Karakuş yanına geldi. Sultan ona büyük itibar gösterdi. Onu yanına aldı. 20 Ekim Perşembe günü Safed'e, 21 Ekim'de Tibnin'e geçti. Bu kalelerin harap kısımlarının tamirini emretti. 22 Ekim'de Hunin Kalesi'ne, 23 Ekim'de Merc-i Uyun'a, 24 Ekim'de Bikâ'ya uğradıktan sonra 27 Ekim Perşembe günü Beyrut'a vardı. Sultan Beyrut'tayken 28 Ekim Cuma günü Antakya Prinkepsi Bahemund geldi, saygısını arzetti. Sultan ona ikramlarda bulundu. 29 Ekim Pazar günü Beyrut'tan ayrıldı. 2 Kasım 1192 Çarşamba günü Dımaşk'a vardı. Halk tarafından coşkuyla karşılandı. En son 21 Nisan 1189'da Dımaşk'tan ayrılmış, o zamandan beri bütün günleri cephelerde, savaş meydanlarında geçmişti.¹⁰³

Sultan Dımaşk'a geldiği sırada veziri Kadi'l-Fâdıl, oğulları el-Melik el-Afdal, el-Melik el-Zâhir, el-Melik el-Zâfir şehirdeydiler. Sultan günlerini devlet işleri, Darüladl'de oturumlar, ilim meclisleri, av partileri tertip ederek, etraftan gelen elçileri kabul ederek geçiriyordu. Bir ay kadar sonra el-Melik el-Zahir Halep'e gitti. Bu arada, Sultanla Dımaşk'a gelen Bahaeddin Karakuş yakın adamlarını fidye ödeyerek esaretten kurtardı. Kahire valisi olarak Mısır'a

¹⁰³ *el-Feth el-Kudsi*, s. 610-612; İbn Şeddad, s. 236-241; İbn el-Esir, XII, 86-87; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 212-215.

gitti. Ürdün'deki topraklarının idaresini düzenleyen el-Melik el-Adil 24 Kasım'da Dımaşk'a geldi.

Bu sıralarda sultanın ne yapmak istediği tarihçiler tarafından farklı anlatılır. İbn Şeddad, Sultanın bir müddet Dımaşk'ta kaldıktan sonra Mısır'a gidip oranın idaresini düzenlemek istediğini söyler. İbn el-Esir ise onun niyetinin Anadolu, Ahlat, İran'ın fethine çıkmak olduğunu söyler. İmâdeddin de, İbn Şeddad gibi, Sultan'ın ülkenin idaresini yeniden düzenlemek niyetinde olduğunu, bu arada doğudaki, batıdaki hükümdarların ona elçi gönderip ülkelerine çağırıldıklarını, askerlerin toplanıp keşif birliklerinin harekete geçtiklerini ifade eder. İbn el-Esir ayrıca, Akka Kralı Henri'de Champagne'in sultana bir elçi göndererek hilat istediğini, *"Bizim aramızda kaftan ve serpuş giymenin ayıp olduğunu biliyorsun. Fakat sizi sevdiğim için göndereceğiniz serpuş ve kaftanı giyeceğim"* dediğini, sultanın ona değerli bir hilat gönderdiğini yazar.

1 Muharrem 589/7 Ocak 1193'de hicri yılbaşında Sultan Selâhaddin Dımaşk'taydı. Etraftan gelen elçiler onu ülkelere davet ediyorlardı. O ise elçileri kabul etmek, Darüladl'de oturumlar düzenlemek, ilim meclisleri tertip etmek, zaman zaman ava gitmekle meşguldü. Şubat başında kardeşi el-Melik el-Adil ile Dımaşk'ın doğusuna on beş günlük ava çıktı. 16 Şubat'ta avdan döndü. el-Melik el-Adil Kerek'e gitti. Keyifsiz olduğu için Sultan 19 Şubat'ta gelen Frenk elçilerini kabul edemedi. 20 Şubat'ta hacıları karşıladı. Mısır'dan Hicaz'a ne kadar yardım, erzak gitmesini sordu. Hacılarla Yemen'deki kardeşi Tuğtigin'in oğlu el-Melik el-Muiz İsmail de gelmişti. Ondan Yemen hakkında bildi aldı. 20 Şubat Cuma akşamı meclisinde arkadaşlarıyla sohbet yaptı, namaz kıldı. 21 Şubat Cumartesi sabahı hastalığı arttığı için sabah sofrasına çıkamadı. Meclisteki yerini büyük oğlu ve veliahdi el-Melik el-Afdal'e bıraktı. İmâdeddin *"O akşam yanına girdik, hastalığı artmıştı"* der. Bu sırada tabip Radiyyeddin

el-Rahbî'nin tavsiyesine uyarak kan aldırdı. Hastalığı gün geçtikçe şiddetlendi.

Hayatından ümit kesilince el-Melik el-Afdal devlet büyüklere biat aldı. Sultan Selâhaddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Eyyûb 27 Safer 589/4 Mart 1193 Çarşamba sabahı Dımaşk Kalesi'ndeki sarayda (Darülimare) elli beş yaşında hayata gözlerini yumdu. Cenazesini Emevi Camisi hatibi Abdülmelik b. Zeyd el-Devlâi yıkadı. Ardından öğle namazını müteakip halk gruplar halinde cenaze namazını kıldılar. İkinci vaktine doğru hasta yattığı sarayın batı eyvanında gömüldü. 1195 yılında Emevi Camisi'nin kuzeyindeki türbesi tamamlandı. 15 Aralık 1195 Cuma günü cenazesi türbesine nakledildi. Öldüğü sırada 17 oğlu, 1 kızı bulunuyordu. Adet olduğu üzere bir elçiyle vefatı Abbasi Halifesi el-Nasır'a bildirildi. Atı, silahları halifeye gönderildi. Ölümü üzerine yerine büyük oğlu ve veliahdi el-Melik el-Afdal Ali geçti. Diğer oğulları el-Melik el-Aziz Osman Mısır'da, el-Melik el-Zahir Halep'te idiler. Bunların dışında el-Melik el-Adil Kerek-Şevbek'te, II. Şirkuh Hıms'ta, el-Melik el-Mansur Hama'da, Behramşah Balebek'te, sultanın dördüncü oğlu el-Melik el-Fâiz Busra'da diğer oğlu Mücireddin Davud Birecik'te, Gökbörü Erbil'de, Nâsireddin Menküpars Ebu Kubeys ve Sahyun'da, Şerefeddin Karakuş Trablusgarp'ta Tuğtigin Yemen'de idiler.

Tarihçilerin analattıklarına göre, Sultan'ın ölümüne herkes üzüldü. Abdüllatif el-Bağdadî *“Ondan başka bir hükümdarın ölümüne insanların bu derece üzüldüğünü görmedim. İyi-kötü, Müslüman-kâfir herkes tarafından çok sevilirdi”* der.

Sultanın ölümü münasebetiyle Kadî'l-Fâdıl tarafından el-Melik el-Zâhir'e yazılan taziyede *“Efendim olan babana bir daha kavuşmamak üzere veda ettim. Yüzünü senin ve benim adıma öptüm, kapıdaki ordular ondan Allah'ın takdirini defedemediler. Size tavsiye bulunmak istemem. Ortada olan şudur: İttifak ederseniz babanızın şahsından başka bir kaybınız olmaz. İhtilafa*

düşerseniz, başınıza gelecek felaketlerin en ehveni babanızın kaybıdır” der. Kadı’l-Fâdıl’ın bu tavsiyesinin faydası olmadı. Çok geçmeden sultanın oğulları, emirleri birbirlerine düştüler. Devleti beş yıl sonra bu keşmekeşten kardeşi el-Melik el-Âdil kurtardı. Kardeşler arasındaki kavga sırasında Kadı’l-Fâdıl bir mektubunda “*Bu ailenin ataları ittifak edip hükümdar oldular. Çocukları ihtilafa düşüp mahvoldular*” diyecektir.

Selâhaddin’in ölümüne sevinenler, fırsat bilenler de vardı. Ölüm haberi etrafa yayılınca Musul, Ahlat, Mardin hükümdarları Eyyûbîlerle irtibatlarını kestiler. Musul Sahibi İzzeddin Mesud el-Cezire bölgesini işgale kalkıştı. Sincar Sahibi II. İmâdeddin, Ahlat Sahibi Şahermen Beğtemür onu desteklediler. Bunun üzerine el-Melik el-Adil karşı harekâta geçerek Sincar’a bağlı Rakka, Seruc, Makisin, Habur, Nusaybin’i aldı. Beğtemür ile İzzeddin Mesud ardından öldüler.¹⁰⁴

Selahaddın’ın Eseri ve Şahsiyeti

Selâhaddin Eyyûbî’nin mücadelesini üç safhaya ayırmak gerekir. Birinci safha Nureddin’in ölümüne kadar geçen Mısır’da onun naibi ve ordu kumandanı olduğu 1169-1174 yıllarını kapsayan safha. Bu devrede Selâhaddin Mısır’da idaresini yerleştirmiş, ülkeyi iç ve dış düşmanlara karşı başarıyla müdafaa etmiş, Sünni reformlar yaparak Fâtımî hilâfetini, onun etkisini silmiş, Hicaz, Yemen, Kuzey Sudan, Libya gibi komşu toprakları kontrolü altına almıştır. Haçlılar’a karşı bazı başarılı hareketlerde bulunmuş, Eyle şehri önündeki adayı fethetmiştir.

¹⁰⁴ *el-Feth el-Kudsi*, s. 619-650; İbn Şeddâd, s. 242-246; İbn el-Esir, XII, 95-96; *el-Ravzateyn*, II, 207-225; *Mir’ât el-Zaman*, VII, 680-681; *Uyun el-Enbâ*, II, 206; *Vefeyat el-A’yan*, VI, 204; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 216-220.

İkinci safha Nureddin'in ölümünden Hıttın zaferine kadar uzanan 1174-1186 yılları arasındaki safhadır. Selâhaddin bu devrede dışta Haçlılar'la uğraşırken içte Nureddin'in ölümü üzerine dağılmaya başlayan devletin birliğini yeniden kurmaya çalışmıştır. Halep-Musul etrafındaki muhalefetle uğraşmıştır. Devletin birliğini daha güçlü hale getirmiştir. Ortadoğu'da onun meydana getirdiği bu güçlü siyasi birlik bölgeyi 1291 yılında Haçlılar'dan tamamiyle temizlemiş, Moğollara karşı başarıyla mücadele etmiş, Moğol ilerleyişini durdurmuştur. Bu siyasi birlik ilim, edebiyat, sanat, imar hareketleri için müsait bir ortam yaratmış, bu ortam Memluklar'ın sonuna kadar, hatta Osmanlılar devrinde devam etmiştir.

Üçüncü safha 1187-1193 yıllarını kapsayan tamamiyle Haçlılar'la mücadele ile geçen devredir. Bu devrede Sultan 4 Temmuz 1187'de Hıttın'de Haçlılar'a karşı büyük bir zafer kazanmış, ardından süratli bir fetih hareketine girişmiş, Sur şehri ile Şakîf-i Arnun dışındaki Kudüs Haçlı Krallığı topraklarını, Antakya Prinkepsliği topraklarının çoğunu fethetmiştir. Doğudaki Haçlı varlığını ortadan kaldırmaya az kaldığı sırada III. Haçlı Seferi başlamıştır. Selâhaddin tek başına kalmasına, dışarıdan yardım almamasına rağmen Kudüs dâhil fethettiği toprakların çok büyük kısmını Haçlılar'a karşı korumuş, İslâm'ın gücünü bütün Frenk dünyasına göstermiştir.

O, aynı zamanda büyük bir teşkilatçı, imarcı, ilimlerin, alimlerin koruyucusu, büyük bir karakter adamıdır. Zamanında çok sayıda cami, medrese, kale, türbe, hamam, kervansaray, sur, hanıkah, hastane, saray inşa edilmiş veya tamir edilmiştir. Medrese kurumu Mısır, Hicaz, Yemen'e onun zamanında girmiştir. Kahire, Kudüs ve çok sayıda şehrin surlarını yeniden inşa etmiş, Kahire'deki Kalet el-Cebel'i, içindeki sarayları, Nil üzerine köprüleri inşa etmiştir. Kudüs'te de benzer imar faaliyetleri gerçekleştirmiş, Mescid el-Asâ ile Kubbet el-Sahra'yı yeniden cami haline

getirmiş, bu iki önemli camiyi restore ettirip, muhteşem hale getirmişti. Dimaşk'taki Nureddin Hastahanesi'nin kadınlar, ruh hastaları kısımlarını ilave etmiştir. Kahire, Kudüs'te birer hastane tesis etmiştir. Kahire'de inşa ettiği Salahî Hastahanesi ile Nureddin Hastahanesi uzun müddet iki önemli tıp merkezi olmuştur.

Selâhaddin devri Türk tarihi bakımından büyük önem taşır. Türkler bu devirde Mısır, Hicaz, Yemen, Libya gibi ülkelere hâkim olmuşlar, bu hâkimiyet Osmanlılar'ın sonlarına kadar devam etmiştir.

Selâhaddin'in şahsiyetine gelince, fiziki özellikleri hakkında kaynaklarda pek bir şey söylenmez. Sık sık polo oynadığına, ava çıktığına, ömrünün çoğu at üzerinde geçtiğine göre fiziki yapısı sağlam, sportmen bir kişi olmalı. Hayatı devamlı hareket halinde geçmiş enerjik bir kişiydi. İbn Uneyn tarafından yazılan bir hicviyede topal olduğu söylenir. Fakat bunu destekleyen başka bir kayıt yoktur. Ahlaki meziyetleri çok üstün olduğu için fizikî meziyetleri ihmal edilmiştir. Kaynakların ittifak ettiklerine göre bilgili, kültürlü, cesur, birleştirici, cömert, halim, vakur, sözünde duran, sağlam irade sahibi, mert, heybetli bir kişiydi. III. Haçlı Seferi karşısında gösterdiği çelik irade, inat onun ne kadar mücadeleci olduğuna en sağlam delildir. Etrafındakilerle iyi geçinir, onların şahsiyetlerine, fikirlerine önem verirdi. Hayatı boyunca işe başladığı kişilerle çalışmış, onları azletmemiş, birçok hükümdarın aksine kan dökmemiş, ağır ceza vermemiştir. Kumandanları, bürokratları ve tebaası tarafından daima sevilmiş, sayılmıştır. Bu sevgi, saygı daha sonraki kuşaklara geçmiştir. Bu günde en çok sevilen tarihi şahsiyetlerin başında gelir. Mehmed Akif onun için "*Şarkın en sevgili Sultanı*", Fransız tarihçisi Champdor "*İslâm'ın en saf kahramanı*" derler.

O, bütün konularda Nureddin Mahmud b. Zengi'nin takipçisi, onun başladığı eserlerin tamamlayıcısı olmuştur. Kendi devrinde bu sahalarda zirveye ulaşmıştır. Bu başarılarında kalabalık

ailesinin, amcası Esededdin Şirkuh'un ve babasının memluklarının, etrafındaki önemli bürokratların, kumandanların büyük yardımını görmüştür. Onlarla yola çıkmış, ölünceye kadar onlarla çalışmıştır. Hayrettir ki, mesai arkadaşlarıyla önemli ihtilafa düşmemiştir. Onların düşüncelerine, şahsiyetlerine değer vermiştir. Bunlar arasında el-Melik el-Adil, Takıyeddin, veziri Kadı'l-Fadıl, kâtibi İmâdeddin el-İsfahânî, Bahaeddin Karakuş, daha niceleri vardır.

Hayatını kaleme alan tarihçilerin anlattıklarına göre, Sultan çok samimi bir müslümandı. Zamanını devlet işleri, cihad, ilim, edebiyat, ibadetle geçirir, az eğlenirdi. Haram şeylerden kaçınır, sade şeyler giyer, yer ve içerdi. İçki ve işretten uzaktı. Av yapmayı, polo oynamayı, gölge oyunlarını seyretmeyi severdi. Amelde Şafii, itikatta Eş'ari mezhebindeydi. Müneccimlere inanmaz, felsefecileri, mantıkçıları sevmezdi. Bu sebeple Şihabeddin el-Suhraverdi'nin idamına ses çıkarmamıştı. Kuvvetli bir eğitim görmüştü. Tükçe, Arapça, Farsça, Kürtçe'yi konuşurdu. Edebiyat, fıkıh, hadis, tarih bilgisi kuvvetliydi. Kur'an-ı Kerim ile Ebû Temmam'ın el-Hamase'sini ezberlemişti. Çok kâtibin yazdığı evrakı beğenmezdi. Kadı'l-Fâdıl ile İmmeddin el-Kâtib'in kaleme aldıkları evrakları, üsluplarını çok beğenirdi. İbn Şeddad *"Tarih bilgisi çok geniştir. Başkanlarından duymadıklarımızı ondan öğrenirdik"* der.

Verdiği sözü ne pahasına olursa olsun tutan, yerine getiren bir kişiydi. Kendisine karşı güvenin sarsılmasından şiddetle kaçınırdı. Şiddetli ceza vermeyi, sebepsiz kan dökmeyi sevmezdi. Hata yapanları, kendisine karşı kaba davrananları anlayışla karşılık verir, suçluları affetmesin ise verdi. Kibirlenmezdi. Kibirlenen hükümdarları ayıplar, hatta bazen sufilerin semalarına katılırdı. Harran'daki ağır hastlağı sırasında etrafındakilere nazik davranışları İmâdeddin tarafından övgüyle belirtilir. İbn el-Esir'in anlattığına göre, bir gün arkadaşlarıyla otururken memluklardan biri kızdığı bir arkadaşına sandalını fırlattı. Sandal adama isabet

etmeyip Sultanın yanına düştü. Sultan olayı görmemezlikten gelip yüzünü başka tarafa çevirdi. Bir defasında istedi. Beş defa tekrarlamasına rağmen su getirmedi. Bunun üzerine “*Arkadaşlar susuzluktan öleceğim*” dedi. Hizmetçi suyu getirdi. Sultan onu azarlamadı. Başka bir defasında hastalıktan yeni iyileşmişti. Hamamda yıkanırken soğuk su istedi. Suyun bir kısmı Sultanın üzerine döküldü, etkilendi. Tekrar su istedi. Bu defa suyu getiren kşi kaptaki suyun tamamını sultanın üzerine döktü. Sultan “*Beni öldürmek mi istiyorsun?*” dedi.

Batılı bazı yazarlar şaver’e, Fâtımîler’e, Renaud de Châtillon’a karşı davranışlarını tenkit ederler. şaver sözünde durmamıştır. Onu tutuklayanlar arasında sultan da vardı. Fakat öldürölmesini Fâtımî Halifesi el-Azıd emir vermiştir. Fâtımîler’e önce iyi davranmıştır. Fakat Mü’temen el-Hilafe Cevher olayı, bunu takipeden Sudanlıların isyanı sırasında Fâtımîler’in düşmanca davranışlarını görmüştür. Umarat el-Yemeni ve arkadaşlarının komplosundan sonra Fâtımîler’i sarayda tecrit etmiş, erkekleriyle kadınlarının arasını ayırmıştır. Renaud de Châtillon’u anlaşmalara riayet etmediği için öldürmüştür. İbn el-Esir’in iddiasının aksine Zengi hanedanına düşmanca davranmamıştır. Onların devletin birliğini bozmalarına engel olmaya çalışmıştır. Onlarla anlaştıktan sonra iki taraf arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiştir. Hatta III. Haçlı Seferi sırasındaki zor günlerde onu en samimi destekleyenler Halep, Musul’daki Zengiler taraftarları olmuştur. Nureddin’i daima iyilikle yadetmiştir. Kudüs ve Sahil Bölgesi’nin fethi sırasında Frenkler’e karşı, merhametli, iyiliksever davranışları Avrupalı tarihçiler tarafından takdirle yadedilir. Selâhaddin sadece Templier, Hospitalier şövalyelerine karşı katı davranmıştır, onlardan esir edileneleri öldürtmüştür. Bir de Akka’da esir edilen Müslümanların Richard tarafından öldürölmesinden sonra esir alınan Frenkler’den bir kısmını öldürtmüştür. İmâdeddin onun hayatındaki çeşitli affetme olaylarından bahseder. Bunlardan bir

kısından bu çalışmada bahsedildi. İbn Cübeyr'in anlattığına göre, “*Afu konusunda hata yapmak, haklı olarak cezalandırmaktan daha çok hoşuma gidiyor*” derdi.¹⁰⁵

Bazı yeni tarihçiler sultanın Mısır'ı ihmal edip Şam'a önem verdiğini söylerler. Nureddin'in ölümünden sonra Sultan'ın zamanının çoğunu Şam'da geçirmesinin sebebi, Şam-el-Cezire bölgelerinde devletten ayrılan yerleri tekrar devlete katmak, Frenk topraklarına komşu olması ve arada, Mısır gibi çöl olmaması sebebiyle, Haçlılar'la mücadeleyi bu bölgeden yürütmek içindir. Remle yenilgisinden sonra Mısır'dan Kudüs Haçlı Krallığı'na sefer yapmamıştır. III. Haçlı Seferi sırasında veziri Kadî'l-Fâdil tarafından 1190 yılında sultana yazılan bir mektupta “*Efendimiz Mısır'ın parasını Şam'ı almak için harcadı. Şimdi Mısır ile Şam'ın parasını Sahil Bölgesinin fethi için harcamaktadır*” denir.¹⁰⁶

Sultan'ın adalete verdiği önem İbn Şeddad, İbn Cübeyr taraflarından ehemmiyetle ifade edilir. Takıyyuddin'i hâkim karşısına çıkmaya zorladığı gibi, kendisi de şikâyetçi olan bir kişiyle hâkim karşısında hesap vermiştir. Bir gün adamlarından biri bir deveciden şikâyet etmiş, sultan ona “*Müslümanların aralarındaki anlaşmazlıkları halleden kadıları var. Mahkemeye şikâyet kapısı herese açık. Ben inzibatı teminle mükellefim. Mahkeme senin hakkında gerekli gördüğü kararı verir*” demiştir.¹⁰⁷ Ayrıca, Sultan Kahire'de yeni bir Darüladl binası açmıştır. Kahire, Dimaşk şehirlerinde bulunduğu sıralarda Pazartesi, Perşembe günleri Darüladl'de oturumlar (divanlar) tertip eder, şikâyetleri dinlerdi. Bu oturumlar Sultanın veya naibinin başkanlığında kadıların, emirlerin, kâtiplerin hazır bulunduğu bir heyet huzurunda yapılırdı.

¹⁰⁵ İbn Cübeyr, *el-Rihle*, nşr. W. Wright, Leyden 1907, s. 279.

¹⁰⁶ *el-Ravzateyn*, II, 177.

¹⁰⁷ İbn Cübeyr, s. 298.

Sultan aşırı derecede cömertti. Özel hazinesinde para biriktirmez, askerlere, muhtaçlara, ilim adamlarına harcardı. Bu sebeple öldüğünde özel hazinesinde 1 Mısır dinarı, 37 nasırî dirhemi bırakmıştır. Amid (Diyarbakır) şehrini bütün zenginlikleriyle birlikte ele geçirdiğinde şehri olduğu gibi Nureddin Muhammed b. Kara arslan'a devretmiş, içindeki malları almayı tavsiye edenlere *"Ash verip de fer'i esirgemek bize yakışmaz"* demiştir. İmâdeddin *"Atı ya hibe edilmiş veya hibe etmek için vaat edilmiş olurdu. Savaşa girdiği zaman kendi atını askerlere verir, başkalarından at isterdi..Herkes onun atına biner, iyiliğini beklerdi"* der. Başka bir yerde, Sultanın ölümünden sonra bir hükümdarın tarlasında kıymetli atlar gördüğünü, *"sultan sağ olsaydı bunları askerlere verirdi"* dediğini, oradakilerin sultanın cömertliğini müsriflik saydıklarını söyler. Ardından *"Böyle yaptığı için fetihleri yapmsı mümkün oldu. Askerleri ona itaat ettiler"* der. III. Haçlı seferi sırasında askerlere 12 bin at dağıttığını söyler.¹⁰⁸

Sultan adamlarıyla bir amir ve memurdan çok bir arkadaş gibi geçirirdi. Bu sebeple kimse fikrini, isteğini ona açıklamaktan çekinmezdi. Yukarıda İmâdeddin'in sultandan en değerli şahinini nasıl istediğini, bu şahinin sultanla yıllarca ava gittiğini, sultanın onun avladıklarını İmâdeddin'e devamlı gönderdiğini anlattık. İmâdeddin *"Onunla oturan biri sultanla oturduğunun farkına varmazdı. Kendisini bir arkadaşıyla oturuyor hissedirdi. Anlayışlı, hataları affeden, temiz, dindar, samimi bir kişiydi. Kusurları görmezlikten gelir, kızmazdı. Mütebessim davranır, yüzünü asmazdı. Bir şey isteyen eliboş çevirmezdi"* der.¹⁰⁹ Meclisleri temiz, işretten arınmıştı, sözleri nazikti. İmâdeddin *"Ben ondan hiçbir zaman seviyesiz, kaba söz duymadım"* der. İbn Şeddad ise *"Herkes hakkında iyi sözler söylenmesini isterdi. Ağzı temizdi. Asla söverken görmedim, ahbine vefa ederdi"* der.

¹⁰⁸ el-Feth el-Kudsi, s. 656-661; el-Ravzateyn, II, 217.

¹⁰⁹ el-Feth el-Kudsi, s. 657.

Gerçekten, hayatı boyunca verdiği sözden döndüğü, ahdine vefa etmediği görülmemiştir.

Onun şahsiyetiyle ilgili sözlerimizi Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin şu satılarıyla bitirmek istiyoruz:

“Huzuruna çıktığımda gözleri heybet, kalpleri muhabbetle dolduran bir sultan gördüm. Arkadaşları ona benzemeye çalışıyorlar, birbirleriyle iyilikte yarış ediyorlardı. Yanına vardığım ilk gece meclisini alimlerle dolu buldum. Bu alimler çeşitli ilim dallarında konuşuyorlardı. İnsanlar onda peygamberlerde gördükleri meziyetlere benzer vasıflar gördüler. İyi-kötü, Müslüman-kâfir herkes tarafından sevilirdi.”¹¹⁰

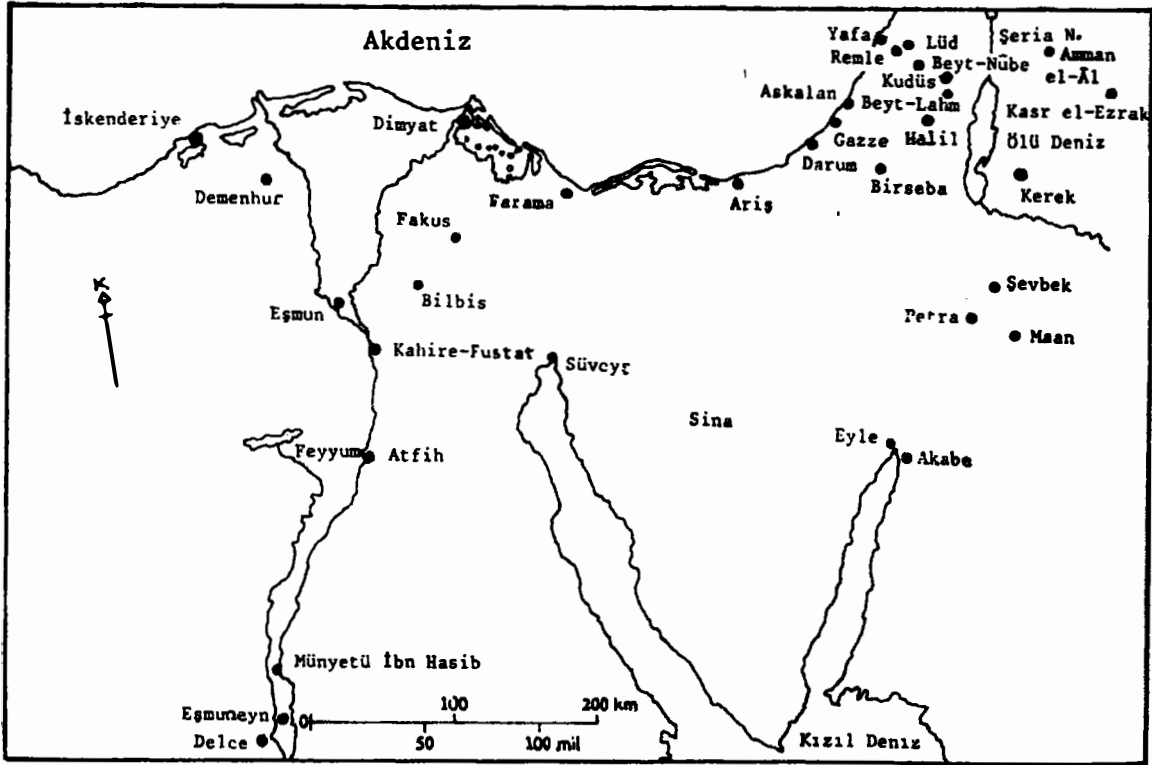
¹¹⁰ *Uyun el-Enba*, II, 206. Selahaddin'in şahsiyeti hakkında ayrıca bkz. *Salahaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, s. 92-97; *Salahaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 220-227.

Bibliyografya

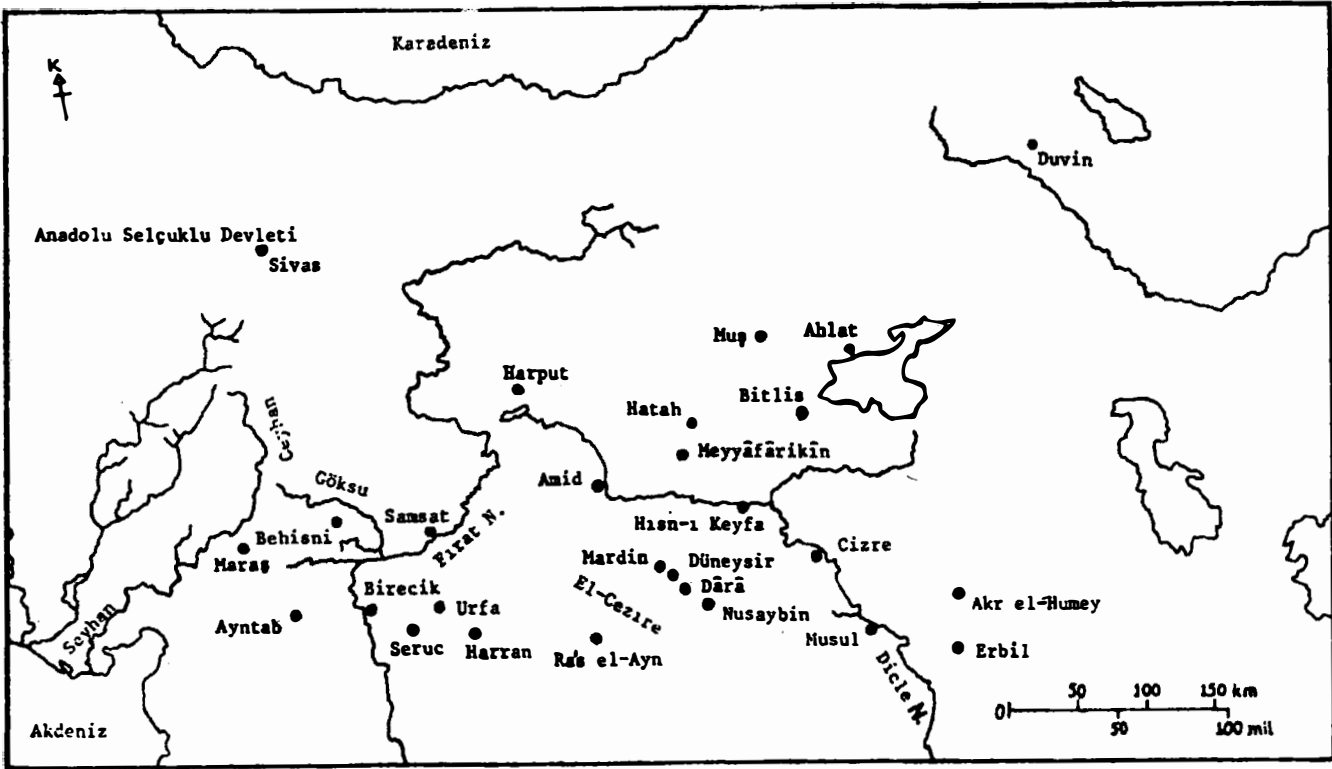
1. Kaynaklar

- el-Aynî, Bedreddin Mahmud, *İkd el-Cüman*, III. Ahmed, nr. 2911, cilt XII, Veliyyüddin, nr. 2390, cilt XIII.
- el-Bahr fî Tarih el-Devlet el-Atabekiyye* bk. İbn el-Esir.
- el-Bark el-Şâmî* bk. İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî.
- el-Bündârî, el-Feth b. Ali, *Sene'l-Bark el-Şâmî*, nşr. R. Şeşen, İR-CİCA, İstanbul 2004.
- Ebû Şâme, *Kitab el-Ravzateyn fî Ahber el-Devleteyn*, Mısır 1288.
- el-Feth el-Kudsî*, bk. İmâdeddin, *el-Feth el-Kussî fî'l-Feth el-Kudsî*
- Guillaum de Tyr, *Historia Rerum in partibus Transmorinis Gesserum*, Paris 1859.
- el-Hıtat* bk. el-Makrizî, *el-Mevâız ve'l-İctibar*.
- İbn el-Adim, *Zübdet el-Halep*, nşr. Sami Dehham, Damascus 1954, 1968.
- İbn Cübeyr, *el-Rihle (Tezkire bi'l-Ahbar an İttifakât el-Esfar)*, nşr. W. Wright, Leyden 1907.
- İbn Ebi Usaybia, *Uyun el-Enbâ fî Tabakat el-Etibba*, nşr. Richard Müller, Mısır 1299/1882.

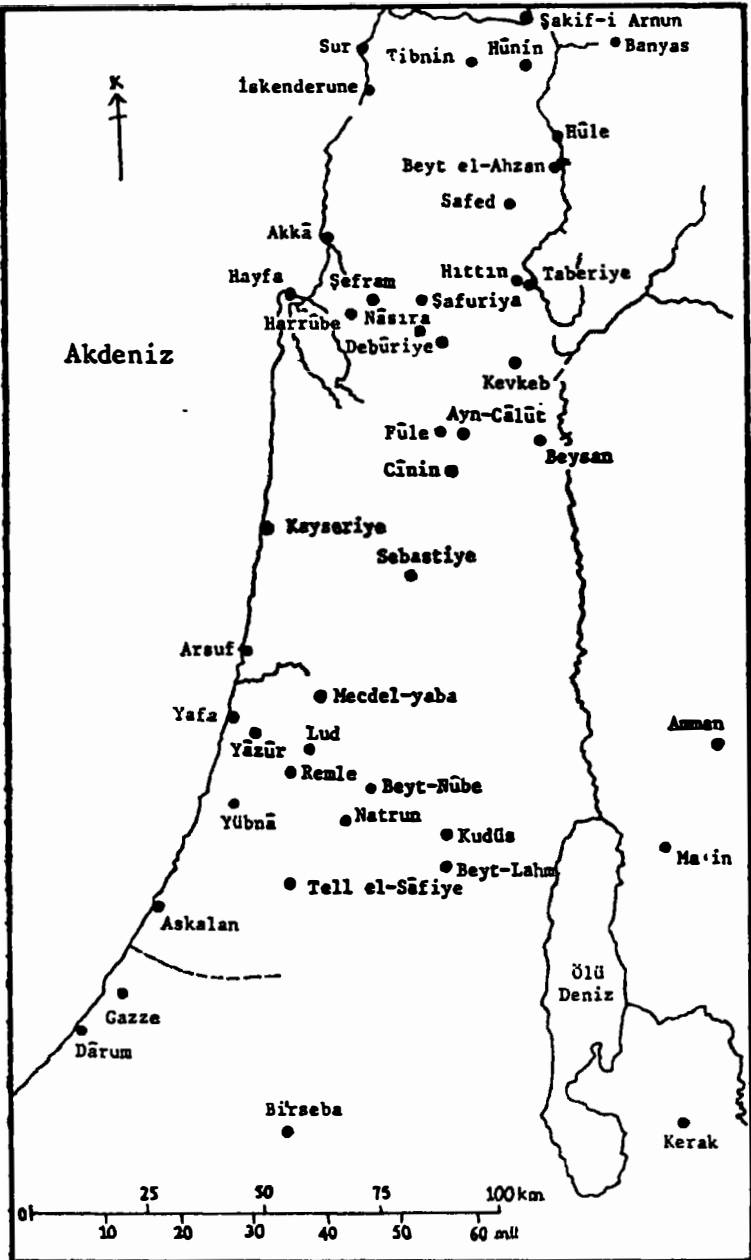
- Lewis, B., *Haşîşiler*, çeviren Ali Aktan, İstanbul 1995.
- Lyons, M.C. – Jackson, D.E.P., *Saladia, the politica of the Holy War*, Cambridge 1984.
- Minorsky, V., *Prehistory of Saladin, Studies in Coucasian History*, Cambridge 1953, s. 107-158.
- Möhring, H., *Saladin und the Dritte Kreuzzung*, Wiesbaden 1980.
- Runciman, Stv. A., *History of the Crusades*, F. Işıltan, Ankara 1986-1987.
- Setton, K., A. *History of the Crusades*, London 1969.
- Slaughter, G., *Saladin (1138-1139), A Biographie*, New-York 1955.
- Şeşen, R., *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983.
- Şeşen, R., *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987.
- Şeşen, R., *Salahaddin Eyyûbî ve Devri*, ISAR, İstanbul 2000.

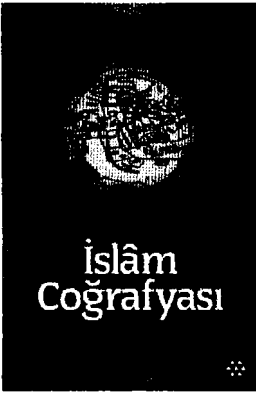
Nil Deltası ve Sina

Doğu ve Güneydoğu Anadolu

Filistin

Bu kitap İslâm coğrafyacılığının altın çağı olan X. yüzyıl coğrafyacılarından Nusaybinli Ebu'l Kasım İbnHavkal'ın Sûrat el-Arz (Yer'in Haritası) adlı eserinin tercümesidir. Eseri İslâm dünyasının tam bir ayrıntılı coğrafyası, bir seyahat kitabıdır.

Türklerin daha Dört Halife ve Emevîler döneminde başlayan İslamiyet Serüveni, Abbasîlerle birlikte hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulleri tarihin, günümüze kadarki seyri içinde yer alan en önemli olaylardan biridir.

DOĞU
ve BATI

Claude Cahen, Akdeniz ve İslam dünyası üzerine yaptığı çalışmalarla haklı bir şöhretin sahibi olmuştur. Bu eseriyle eşsiz bir sentezi sunuyor, olay ve olgular karşılıklı prensibine uygun olarak ekonomik, kültürel, ticari, sosyal bağlamlarından koparmadan inceliyor.

Türkiye Selçuklularının fetihlerinden sonra Anadolu şehirleri tasavvur edilemez bir yükseliş kazandılar. Osmanlıların ortaya çıkmasıyla, İslâm'ın etkisi daha da kuvvetleniyor, Güneydoğu Avrupa'nın içlerine kadar yayılarak geliyordu. Bu kitap, sizi işte bu şehirlere götürmek istiyor.

Cüneyt Kanat
Devrim Burçak

SORULARLA

HACLI SEFERLERİ

SORULARLA HACLI SEFERLERİ
CÜNEYT KANAT - DEVRİM BURÇAK

Doğu ile Batı, Haçlı Seferleri'nden önce de pek çok kereler karşı karşıya gelmişti. Ancak bu kez bu çatışmanın taraflarından Batı, Hristiyanlık, Doğu ise Müslümanlık temsil ediyordu.

BAYBARS
RAMAZAN ŞEŞEN

Lider olarak yaratılmıştı. Gözü yükseklerdeydi. Zorluklar onu hiçbir zaman yıldırmadı. Memluk devletindeki iç mücadelelerde Bahri Memlukları'nın liderliğini yaptı. Gerçek bir devlet adamıydı. Daha genç bir emirken bile emri altında çalışan devlet görevlileri vardı.

BİR HACLININ HATIRALARI
JEAN DE JOINVILLE

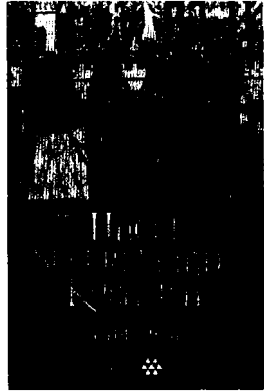
Bir Haçlının Hatıraları

JEAN DE JOINVILLE

Çeviren: Cüneyt KANAT

Türkler üzerine düzenlenen VII. Haçlı seferine katılan Joinville, Memlûk Devleti ve bu devleti kuran Türkler ve buna bağlı olarak Türk kültürü ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. Yazar, sosyal yaşama dair kıymetli bilgiler vermektedir.

HACLI SEFERLERİNDE KUŞATMA
AYDIN USTA

Ateşli silahların ortaya çıkışı ile yaşanan devrime kadar Ortaçağ dünyasının en temel mücadele şekli kale savaşları olmuştur. Çalışmamız, Haçlı Seferleri döneminde önem ve mahiyetine göre gerçekleştirilen kuşatmaların ele alınıp incelenmesi üzerine kurulmuştur.

Selâhaddin Eyyûbî bütün hayatını Ortadoğu'da kuvvetli bir Müslüman siyasi birliği tesis etmek, Haçlılar'ın elindeki İslâm topraklarını kurtarmak için mücadele ile geçirmiştir. Bunun yanında imara, çeşitli müesseselerin tesisine, ilim ve edebiyata da değer vermiştir.

Devri, İslâm tarihinin en verimli çağlarından biridir. Bunun yanında şatafattan uzak, sade, temiz, mütevazî bir hayat sürmüştür. Devrindeki ve daha sonraki insanların sevgi ve takdirini kazanmış, tarihin ölmez şahsiyetleri arasına girmiştir.

Elinizdeki kitap Haçlı Seferleri karşısında İslâm dünyasının en ünlü kahramanı, Kudüs'ün fatihi, örnek insan ve hükümdar Selâhaddin Eyyûbî'nin hayatının ve mücadelesinin kronolojik tarihidir.

KUDÜS FATİHİ SELÂHADDİN EYYÛBÎ

